

www.tezauriliturgic.ro

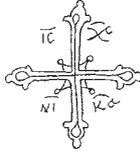
ПО ДАРИТЕ НА

БЪЛГАРСКИТЕ НОВОЖЪЧЕНИЦИ

ТОЖ ПЪРВИ

БАТАШКИТЕ НОВОЖЪЧЕНИЦИ

ЗА ГЛАВА НА
ПРЕСВЕТАТА
ЕДИНОСЪЩНА И
ЖИВОНАЧАЛНА
ТРОИЦА

www.tezauriliturgic.ro

www.tezauriliturgic.ro

Петко Т. Хинов

ПО ДИРИТЕ НА
БЪЛГАРСКИТЕ
НОВОЩЪЧЕНИЦИ

ТОЩ ПЪРВИ

БАТАШКИТЕ
НОВОЩЪЧЕНИЦИ

Севлиево

2015

Петко Т. Хинов

По дирите на българските новомъченици.

Том първи. Баташките новомъченици.

българска, второ (електронно) издание

© 2006-2015, Петко Т. Хинов, автор

© Документален архивен фонд на
Исторически музей — Батак,
архивни фотографии

© Николай Трейман, фотографии

*С любов посвещаваме този сборник на
огромното съзвездие от всички български
новомъченици и изповедници —
знайни и незнайни*

Благодарност от сърце към:

❖ г-жа Екатерина Пейчинова и сътрудниците на Исторически музей — Батак за топлия отклик, съдействието и родолюбивата подкрепа на настоящето издание

❖ и на всички, които не пожалиха време, средства и труд, за да помогнат книгата да бъде написана и издадена

СЪДЪРЖАНИЕ

❖ Предисловие	11
❖ Опит за агиографско осмисляне на българското новомъченичество	25
Лазар и богаташът в българската история през XIV–XIX век	27
Житието на православния българин в Османската империя	40
❖ Българските новомъченици от лето 1876-то	55
Мюсюлманските зверства в 1876 година като религиозно гонение срещу християните	57
«Свещената война» и въстанието	65
❖ Баташките новомъченици от лето 1876-то	87
За житието на новомъчениците от Батак	91
Батак от XIX век в географско, историческо и духовно- нравствено отношение	95
Великден пред Голгота	103
Мъчениците от Богдановата къща	116
Клането на «Беглишките хармани»	129
Мъченичества из селските стъгди	148
Мъчениците от училището «Св. св. Кирил и Методий» ..	159
Великомъченикът дядо Трендафил	164
Мъчениците в черквата	168
Последно клане и след клането	178
❖ Болка за завръщане (послеслов)	185

❖ Приложение I.

Поменик на известните мъченически загинали в Батак 193

❖ Приложение II.

«С душа се разделяме, ала си вяра не даваме»	225
Народни песни за българи мъченици за вяра и род.	227
Даваш ли, даваш, балканджи Йово?	239
Баща не издава дъщеря си на турчин	240
Стоян Димитру викаше	241
Турчин ми кара клета робина.	242
Отдолу идат турци анадолци	243
Не ма терай, бре Смаиле	243
Турци еничери и хубава Мария	244
Харесана от султанче, не иска да промени вярата си	245
Предпочита смърт пред потурчване	246
Пиленце пици в гората	247
Насън Гера откраднаха	248
Я слушай, Яно мори, послушай.	250
Тодорина майка плачеше	250
Янка я турци гонили	251
Продадена на турчин се удавя	251
Будимската кралица сънува, че кралството ще падне.	254
Цар Мурад и Мара I	255
Турчин харесал мома на хорото.	256
Злата Зенгин Милкова	258
Златка, открадната от турчин, се самоубива.	260
Каля не предава вярата си	261

Мома не предава българската си вяра	262
Зажни, Ружо	263
Мома в тъмница не предава вярата си и става светица . . .	264
Мома в тъмница не предава вярата си и става светица . . .	266
Мома в тъмница не предава вярата си и се възнася	267
Мома не предава вярата си и литва от тъмницата	268
Тъмницата на мома прокапва от майчини сълзи	270
Мома в тъмница и турски войвода	271
Хубава Янка, хубава	272
Лежала Янка в тъмница	273
Янка в тъмница	274
Затворена е Марика	275
Жална Кана	276
Момък в тъмница не предава вярата си	278
Та чули ли сте, или не	280
Помохамеданчването в Исора	283
Голям се Батак изсече	285
❖ Приложение III.	
Смисълът на богослужебната прослава на най-новите мъченици на светата Православна Църква	287
❖ Приложение IV.	
Илюстрации и фотографии, свързани със съдържанието на книгата	299

ПРЕДИСЛОВИЕ

Животът на царствата и народите преминава неусетно и времето застила костите и камъните, оставени от тях, с нови и нови черги от земна пръст и забвение. В праха на нашата земна история са потънали не само царе, боляри и велможи — потънали са с хиляди цели български родове и фамилии — незапомнени от хората християнски души, всяка със своите грехове, немощи и страдания, отнасяйки със себе си онези чувства, мисли и думи, които никога никога не ще узнае, докле не се открие всичко пред всички в Съдния ден. И повечето от тия българи не са оставили и следа за своето житие и страдания от люлката до гроба, «както от летяща по въздуха птица не остава никакъв белег от нейния път, но лекият въздух, ударян с крилата и разсичан от бързото движение, бива преминал от движещите се крила, и след това не остава никакъв знак, че е минато по него» (Прем. Сол. 5:11)... Ала всред туй море от страдания, каквото представлява българската — и човешката въобще, — история, пред Бога не е забравена ни една сълза, ни една въздишка, ни един стон на онези, които из долината на плача и смъртната сянка са се стремели към единствения и вечен Смисъл: Бога. Подир житейските

дири на тия българи, оставени в различни коловози, върви не една от днешните хуманитарни науки. Обаче единствено *агиографията* достига до тяхната духовна личност, като съзира пътя им през земното като голготски път към вечното жилище на създадения, изкупения, спасения и обожествения от Бога човек (2 Кор. 5:1–5).

Агиографията и агиологията оглавяват особен дял в православното християнско богословие: *агиографията* се занимава с описание живота на светците, а *агиологията* — богословско и църковно-историческо изследване на живота и подвизите на светците, а в по-ново време и на православни християни — подвижници на вярата и благочестието. За улеснение на читателя оттук насетне ще използваме термините равнозначно — в обобщения смисъл на дял *от богословската наука, предмет на чието изучаване е православната християнска святост.*

По своя дух и съдържание, християнската агиография се развива под непосредственото влияние на светото Евангелие и книга Деяния апостолски. Тук е запечатано първото християнско житие — на Самия Господ Иисус Христос, а сетне и на Неговите многострадални последователи — светите апостоли. Тук е и даден образецът на първохристиянската святост — *страданията заради Христа.* Повествованията в *Деяния апостолски* за мъченическата смърт на св. архидякон Стефан и на св. ап. Иаков са не само първостепенни документи за ранната история на Църквата, но и първообразци на православната агиографска традиция.

От самото начало на своето съществуване Църквата старателно събира сведения за живота на нейните под-

вижници. В най-ранните времена на християнството (I — нач. на IV в.), когато неговите последователи в Римската империя били подлагани на периодически жестоки гонения, светостта в Църквата се считала за достояние на целия Божий народ, на всички християни, участващи в евхаристийния ѝ живот. Все още не е съществувал чин за канонизацията, тоест за официалното причисляване на отделни подвижници към лика на светците, но още тогава е започнало особеното молитвено почитане и поменаване в богослуженията на ония, чиято причастност към Бога се проявила още през земния им живот. Към тях принадлежали преди всичко *мъчениците*.

Един от главните дялове на агиографията е *мартирологията* (букв. «мъченикослов» или мъченикознание) — разказ за това как християните са засвидетелствували своята вярност към Христа чрез проливането на собствената кръв и чрез мъченическа смърт. Според изходното значение на гръцката дума, *мъченик* означава просто «свидетел» и няма допълнителни отгънъци, свързани с представата за страдания. Но поради това, че светите апостоли, които в Новия Завет са назовани именно «свидетели» (μάρτυρες), се намирали в непрестанна опасност от мъчения и смърт за Христа, проповядвайки истинността на събитията, чиито преки свидетели те били, още в края на I в. с идеята за свидетелствуването започнала тясно да се свързва и идеята за страдания и мъченическа смърт. Жестокостта на гоненията срещу християните и благоговението, което поначало внушават хората, умиращи заради свидетелството на собствената вяра, придали на този термин още по-тясно значение.

Още в дълбока древност Църквата започнала да събира в отделни сборници сведения за своите светци. В епохата до IV век те представлявали списъци с имена на мъченици, с отбелязване деня на тяхното църковно възпоменание. Подобна краткост се обяснява с това, че тези записи се ползували от членовете на съответната християнска община, където на всички подвизите на тези мъченици били подробно известни. По-късно обаче, когато се увеличила числеността на едноименните светци, пострадали в различни времена и страни, през IV век се появяват списъци с имена на мъченици, подредени според деня на тяхната кончина (лат. *dies natalis*, «деня на раждане във вечния живот»); тия списъци повече сведения за подвига на Христовите свидетели, мястото на тяхното особено почитане и посветените на тях храмове. Тези списъци били наречени *мартирологии* или мъченикослови.

В периода на усилни гонения срещу християнството кратките записи за страданията на отделни християни или на цели християнски общности били естествено отражение на лютите времена, в които християнството трябвало да оцелее. Пространната и с дидактическа насоченост агиография се е развила по-късно при по-благоприятни условия за развитието на този дял от християнската книжовност. Ето защо по своята краткост и беглост откъслечните сведения за неизвестни български мъченици от времето на османското завоевание насам силно напомнят на първохристиянските «агиографски бележки» — както образно можем да назовем първите мартирологии. На събирането на такъв нов мартироло-

гий, посветен изцяло на българските новомъченици и представен в светлината на *православната християнска агиография* е посветен настоящият сборник, онасловен от нас «По дирите на българските новомъченици» и представляващ скромнен опит за едно по-подредено проучване на различни страни на българското новомъченичество.

Тъй като историческите извори, с които се налага да работим, са разнородни, то и обусловеното от тях съдържание на нашия сборник, заедно с подхода към тях и обработката им, могат да оставят впечатление за разнородност и липса на единен строй в подредбата им. Затова именно предпочетохме сегашния вид изложение: антология с коментари и сводни препратки към допълващи отделните житиеписи свидетелства от други известни нам извори. Трябва също да споделим, че този първи том на сборника «По дирите на българските новомъченици» е подобен на първата крачка по пътя към неизвестни далнини: дотук само е изработен агиографският подход и са събрани отделните четива, свързани изключително с новомъчениците от 1876 г. и в частност — с мъчениците от Батак, на които е посветена изцяло настоящата книга.

Епохата на османското владичество в българските земи ни е оставила малко свидетелства, повечето от които трудно могат да се нарекат жития. Това са отломъци от едно забравено вече минало, чиито следи днес почти не личат. Но дори и най-нищожните и най-невзрачните от тях, пръснати из разнообразните исторически извори, са за нас елмази, сияещи с духовната красота на мъченичеството и изповедничеството. За мнозина

от българите, упоменати в тях, имаме ясни свидетелства, че са приели венеца на мъченичеството и са наши горещи ходатаи пред Бога. За други, чийто подвиг е останал за нас скрит, не е възможно да съдим другояче, освен чрез предположения и аналогии със сходни случаи от житията на древните светци. Но техните страдания на православни християни несъмнено са принесли духовни плодове за вечността и за самите нас, които молитвено ги поменаваме. Не трябва да забравяме, че мъките на верните православни християни винаги са семе...

* * *

В балканската история епохата на новомъченичеството започва още през XIV век, макар да не съществува точен агиографски вододел за нейното определяне. В своето изследване върху житията на новомъчениците историкът свещеник Номикос Михаил Вапорис дава следното определение за самото понятие *новомъченици*:

Съвременните историци на Православната Църква разглеждат като новомъченици онези православни християни, мъже, жени и млади люде от албански, български, грузински, гръцки, румънски, руски, сръбски, сирийски и украински произход, които по време на мюсюлманско-османското владичество (XIII–XX век) са се оказали в *положение, което ги е поставило пред избора да приемат исляма, за да останат живи, или да приемат страдания, мъчения и неминуема смърт, ако твърдо останат православни християни.*¹

¹ *Nomikos Michael Vaporis. Witnesses for Christ. Orthodox Christian Neomartyrs of the Ottoman Period 1437–1860, St. Vladimir's Seminary Press. Crestwood, NY, 2000, p.1.—Курсивът наш.*

В края на XX век, особено след рухването на тоталитарните режими в редица държави, където Православието е било народна вяра векове наред, интересът към житията и подвига на новомъчениците се усили. Отрудени и обременени от дългото безвремие, много български души потърсиха дирите на миналото на своя народ с жаждата да осмислят собственото си сегашно страдание, да намерят жива връзка с духовните корени на своя народ, изпитвайки в пътя си и болка, и привързаност, и нужда от духовна пристан и заслونا. Това бе сякаш болката на ударения с тежка брадва клон, копнеещ да се притисне отново о вековечния си ствол, защото е престанал да усеща в себе си живителните сокове на Пътя, Истината и Живота и е почувствувал своето историческо и народностно битие изчерпано и обречено без жива връзка с духовното си минало, без изворните струи на наследията на своите чисти по нрави, дълбоки по вяра и целомъдрени по живот предци. Една неутолима с водите на днешното безвремие жажда по смисъла на страданията и копнеж по зарята на Христовото вечно утро. На тая жажда или дори още преди тая жажда откликнаха и българските новомъченици — бдители над народа ни и будители на съвестта народна. Техният път, тяхната истина, техният живот като жив въглен разпалиха в плътските сърца на мнозина от нас жаждата за духовен живот и подвиг в името на чистата, българската, — светата православна вяра, заради която те проляха кръвта си.

Падането на Българското царство през XIV век под мюсюлманска власт е един наистина библиейски урок за

нас, днешните българи.² Урок по покаяние, по плач за изгубеното, по христолюбива и родолюбива равносметка, диреща причините, огласяща правдите, осмисляща неправдите и прославяща достойните за прослава българи, претърпели докрай и в смирение мъки за името Христово. Когато говорим за българските новомъченици и тяхното време (а това е най-вече епохата на османско владичество у нас), нужно е да имаме пред очи именно библиейската мярка. Възможността за нравствено прецистване на отдалечилите се от Бога люде през горнилото на мъки и страдания определя мярката на допуснатото от Бога изпитание. Нравственият потенциал на нашия народ тогава като цяло е бил твърде висок, така че след моралното и религиозно падение в залеза на Второто българско царство все още е имало възможност за възстановяване на народното благочестие. Всяко възвръщане към богоугоден живот неизменно е свързано с **подвиг на вярата и благочестието**, с други думи — със съществуващия в настоящето духовно-нравствен потенциал на личността или колективната личност (народа) да преодолее греха и да постигне правдата Христова. Както в развратената душа се разпада целостността (целомъдрието), тъй и една външно обединена по дадени признаци, но духовно-нравствено развратена и разградена човешка общност не е вече целокупен народ.

² Такова съзнание е показано и в някои народни песни, осмислящи османското иго като наказание за отстъплението от Бога: Даде Господ българину / да царува, да благува, / ала не знай българина / да царува, да благува! / Българин са наголеми, / че не знаи, како прави, / како прави, како струва: / с коня ходи във черкова, / на кон стои, конка зема, / пък с мъждрако нафор дига, / с калъч куните цалува...

Именно безнравствеността, разглеждана като свобода, е причина за робство — в библейско-християнска светлина последното е неизменно свързано с отпадането от истинското богопочитане (Ис. гл. 5, гл. 14:3; 17:4–5), с отклоняването от Божия път. От греха неизменно се ражда робство и корените на днешното робство отново са от духовно-нравствено естество.

Днес проблемът за робството и мъченичеството е отново животрептящ, тъй като българският народ³ — подобно на слизацията от Иерусалим в Иерихон пътник, пребит от разбойниците — лежи пределно изнурен от нравствено разложение, от демографско-обществена криза, от политическа и историческа безизходност. Проблемът няма и не може да има изцяло политическо или икономическо решение, макар всички усилия днес да се впрягат именно в тази посока. Всички политически партии, идеологии и решения, като цяло, са нищожни пред Божията десница, определяща хода на историята при съучастието на човешката свободна воля. Когато тази воля избира земното, плътското, греховното, нищожното и порочното, нравствената свобода се стопява и човек става

³ Макар дори самата дума «народ» сега да се употребява по-скоро като политически термин, отколкото като слово с жив, пълнокръвен, духовен смисъл — каквото то е било в устата на предците ни — ние искаме да помним и да не забравяме мъките и страданията на ония, от които сме се родили; защото **последното предателство — това към нашето минало, ще е и последна изневеря спрямо нашата духовна идентичност като народ — спрямо нашата православна вяра.** Ето защо въпреки антиисторизма, родомразията и останалите обезличаващи склонности на «съвременното мислене», ние вярваме, че все още има родолюбиви българи, които изповядват духовния светоглед на своите деди и прадеди — светото и непорочно Православие, и затова използваме израза «български народ» именно и единствено в очертания тук духовно-нравствен смисъл. — б. а.

«жертва на кризата», лишавайки се от Божията подкрепа, единствено нужната в такова състояние на израненост и изнемога, и попадайки под един или друг вид робство. Божията десница благославя смиряващия се, каещия се, връщащия се усърдно и искрено към Божия животворен закон, но и наказва упорно противящия се на тоя всеистинен и праведен Закон⁴. Разговорът между Спасителя и апостолите за падането на Иерусалим разрешава проблема за родолюбието в духовна светлина (срв. Мат. 24:1–25). Апостолите са били преследвани от иудейския Синедрион като отстъпници от «Моисеевия закон» и следователно като «изменници на родината». Те са се пръснали по целия свят и тяхното «родоотстъпничество» е донесло благословия на десетки народи, включително и на нашия. Главното обвинение срещу Спасителя също бе в «политическа измяна» (и пред народа, и пред римската власт). Земните «патриоти» Го разпънаха в името на **своето** царство, отвратени от това, че Неговото «царство не е от тоя свят» (Иоан. 18:36). Политическият подход към една духовна криза би могъл само да я задълбочи, отдалечавайки я от истинското изцеление на бедствието, породено от греха. Бедите и раните, предизвикани от духовни причини, се изследват и лекуват духовно.

Житията на новомъчениците изправят съвестта ни и пред още едно измерение на техния духовен опит.

⁴ Особено ярко виждаме причините за робството и изхода от него в библейския пример с вероотстъпника Манасия, развратител на собствения си народ. Ето, той «в утеснението си начена да моли Господа, своя Бог, и дълбоко се смири пред Бога на отците си. И помоли се Нему, и Бог се приклони към него, чу молбата му и го възвърна в Иерусалим на царството му» (2 Парал. 33:9–13). Вечен пример за духовно правилна «политика»!

Когато рухне зданието на Иерусалимския храм и езичниците обкръжат светия град отвсякъде (срв. Мат. 24:1–25), последно прибежище за християните остават катакомбите. Духовна наследница на древнохристиянските мъченици и майка на новомъчениците, по своето естество Христовата Църква не може да бъде поробена духовно. Нейната духовна същност и непорочността на вярата ѝ, изначалната ѝ принадлежност и всецяла отдаденост на нейния Жених, Христа, я правят свободна от веригите на всяко земно мъдруване. Тя е неподвластна на ничие — човешко или бесовско — робство. Имайки Христа, тя няма какво да губи, защото Христос е за нея всичко — нито имоти, нито земни придобивки, нито разлъка с тукашното, нито бедност, нито глад, нито смърт не могат да я уплашат или отлъчат от Христа, Който е начало на нейното битие и неин Глава. Та нали тя съществува чрез Христа и ако ѝ се отнеме Христос (което е невъзможно!) — отнема ѝ се самото битие! Кръстоносна е същността на истинското християнство. И новомъчениците са пазели Православието именно като кръстоносна вяра, надежда и любов през вековете на игото; в годините на тежки обществени бедствия Православието отколе се е пазело от люде ници и убоги — злословени, гонени, хулени, смятани за измет на света! (срв. 1 Кор. 4:10–13) Срещу Православието всякога е водило война земеславието, земеислието, земелюбието и земеугодието, преоблечено в наши дни дори като «православие»... Вглеждайки се в примера на новомъчениците, ние осъзнаваме, че наша последна стъпка — бъдем ли лишени от земната си родина като тях и станем ли скитници из друмищата на презрението,

безправиято и всеобщата омраза — е постоянната молитва, непрекъснатата връзка с нашия Изкупител. Истинският Христов раб няма какво да загуби, ако има Христа, ако в кръвта му тече Неговата Кръв, а в душата му расте Неговата благодат. Христовите раби сред българите от всички времена — ония незапомнени христолики души, които сега се молят за нас пред престола на Пресветата Троица — са нашият истински народ: истински, защото само вечността е истинска! Най-великата и вечна тайна, най-великото и вечно съкровище на истинския българин, на истинския човек, е Христос! Дълбинен зов на новомъчениците е: «Не бо врагѡмъ Твоѡмъ тайнѡ повѣмъ!» — не ще предам на враговете Ти Тайната, т.е. Теб Самия, Христе — предвечна Всетайно на всички тайни във всички светове — на враговете Ти, които и до днес Те търсят, за да те разпъват наново в лицето на Твоите раби!

Истинското Православие винаги е било преследвано, в изпълнение на вечно живите апостолски слова: «всички, които искат да живеят благочестиво в Христа Иисуса, ще бъдат гонени» (2 Тим. 3:12). И подготовката за духовното ни оцеляване е — все по-дълбок духовен живот, все по-решителна борба срещу греха в нас, все повече духовна сваят (= трезвение) и усилия за придобиване на добродетелите, все повече духовно «скриване от света» и служене на Бога в смирение, трепет, и покаяние. Днес нашата съдба е сходна със съдбата на новомъчениците, макар времето, в което живеем, да е по-различно от тяхното — сходна е поради загубата на земно царство, земно упование и земна утеха, но нали тъкмо тая загуба е породила у новомъчениците стремежа към вярност на

потъпкания някога от предците им Божий завет — вярност в страданията, в утешителното упование за Небесно царство и небесен живот. Пътят им — на мълчаливо и тайно изпълнение на Божиите заповеди, а при повик от Бога — на всеотдайно изповядване на православната вяра с цената на собствения живот, е в една или друга степен предначертание и на нашия собствен път. Силата на връзката ни с Христовата Църква — Майка на новомъчениците — е не толкова във външната, колкото в *духовната приемственост*. Именно в духовното възпитание на днешния православен християнин агиографията и по-особено житиеписите на светите новомъченици заемат важно място. Затова смятаме работата над подобен род сборници за особено насъщен, духовно и светогледно, не само за днешния православен българин, но и за православните християни от целия свят.

Новомъчениците ни зоват от вечността. Пред нас са техният живот, тяхната смърт и най-вече *тяхната победа* над земното и плътското чрез понасянето на страдания в име Христово (срв. 2 Тим. 2:2). Животът в Христа, подготовката за срещата ни с Христа Господа е най-краткият път към победата над всяка земна сила, целяща да ни откъсне от Христа, към победата над всички мъчители и дори над самия антихрист. Зовът на новомъчениците ни буди — да осъзнаем, че този тъй кратък земен живот ни е даден не за друго, а за това — да познаем своя Създател, да Го обикнем и, живеем или умираме, да пребъдем неразлъчно с Него. Българските новомъченици ни зоват към Христа, зоват ни и при себе си — към нашата свидна и света небесна България.

ОПИТ ЗА
АГИОГРАФСКО ОСИСЛЯНЕ НА
БЪЛГАРСКОТО
НОВОЩЪЧЕНИЧЕСТВО

Богаташът и бедният Лазар. Стенопис от Рилския манастир.

ЛАЗАР И БОГАТАШЪТ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ ПРЕЗ XIV–XIX ВЕК

«Някой си човек беше богат, обличаше се в багреница и висон и всеки ден пируваше бляскаво. Имаше тъй също един сиромаш, на име Лазар, който струпав лежеше при вратата му и петимен беше да се нахрани от трохите, що падаха от трапезата на богаташа, и псетата прихождаха, та ближеха струпите му. Умря сиромашът, и занесоха го ангелите в лоното Авраамово; умря и богаташът, и го погребяха; и в ада, когато беше на мъки, подигна очите си, видя Авраама отдалеч и Лазаря в лоното му и, като извика, рече: отче Аврааме, смили се над мене, и прати Лазаря да намокри края на пръста си във вода и да ми разхлади езика, защото се мъча в тоя пламък. Авраам пък рече: чедо, спомни си, че ти получи вече доброто си приживе, а Лазар — злото: сега пък той тук се утешава, а ти се мъчиш; па освен това между нас и вас зее голяма пропаст, та ония, които искат да преминат оттук при вас, да не могат, тъй също и оттам към нас да не преминават.» (Лука 16:19-26)

Тет века православният българин е бил в положението на бедния Лазар. Покрит със струпей, лежащ край трапезата на богатия друговедец и петимен да вкуси трохите ѝ — тъй е живял той през ония векове. И малкото му весели дни, на църковни и народни празници, често пъти са били помрачавани: тъкмо на тия светли дни, особено на Великден, всяка година са ставали помохамеданчвания¹. Между двете основни «народно-

сти» в империята — мюсюлмани и християни — зеела духовна пропаст. Ония, които искали да се възкачат на богаташката трапеза, можели да сторят това като се отрекат от Христа и приемат исляма. И това сторили мнозина, подмамени от временните наслаждения и облаги на тоя свят. Ала мнозина предпочели да останат долу, в принизеното положение на рая и гяури. Друг път между страданието в истината и благуването в заблудата не е имало. Разделно време е било — съдбата на Лазаря

¹ *Евлия Челеби* (втората половина на XVII в.) съобщава, че в гр. Воден мохамеданите разполагали със свещен султански декрет, според който на празника на жертвоприношението, след като свърши молитвата и излязат от джамията, имат право да убият всеки излязъл от къщата си неверник. Вместо това обаче те го обрязвали и го правели мохамеданин. Така ежегодно на този ден по 5—10 души ставали мюсюлмани. «Това е един чудесен и приятен обичай», завършва разказа си пътешественикът.

Подобен обичай съществувал и в гр. Бер. *Евлия Челеби* разказва, че този град бил превзет на Великден, поради което на този ден било забранено на неверниците да напускат домовете си. На същия ден обаче мохамеданите, облечени и пременени, окичени с оръжие, се разхождали из града като борци за вярата и завоеватели, стреляли с пушки и топове. Мохамедовите последователи се събирали с виковете «аллах, аллах», образували шествия и търсели излезли от къщите неверници. Всеки заловен бивал обрязван и ставал мохамеданин. «Непременно всяка година хващат по този начин няколко неверници и ги правят мюсюлмани. Чудесна традиция е.» При това в тези акции участвували всички местни първенци, големи и малки.

За такъв обичай се говори и в един протокол на видинския кадия от 24 октомври 1728 г. Раята на гр. Видин се оплакала, че на Великден мохамедани от града с развети знамена, въоръжени с пушки и строени в сейменски ред шествували из улиците и пазарищата, като залавяли всички излезли от домовете им немохамедани, тормозели ги и заявявали, че «насила ще ги потурчат». Със султански ферман било наредено да се извърши разследване и пред изпратения специален човек местните първенци заявили: «В нашия град от покоряването му насам в деня на гяурския празник на червените яйца [Великден] мюсюлманите по стар обичай устройват увеселение с илюминации, като потурчат един момък от гяурското население.» (Цит. по Петър Петров. Съдбоносни векове за българската народност. Наука и изкуство, С., 1975, с. 89—90.)

или съдбата на богаташа. Сиромашия, теглила и струпеи заради Христа или бляскаво пируване всеки ден с враговете Му.

Но развързката на тази история е в другия свят. Претърпелите докрай тихо, кротко и безропотно земната участ на Лазаря се вдвояват в лоното Авраамово, в несвършващата духовна радост сред древните страдалци Христови, а потъналите в земни наслаждения «правоверни», преизпълнени с неизкоренимо чувство за превъзходство над «гяурите», наследяват участта на богаташа от притчата, след като приживе са получили призрачното добро на тоя свят.

Според учението на светите отци на Православната Църква, вярващите от последните времена ще се спасяват с безропотното търпене на всевъзможни страдания, скърби, унижения, които ще допълнят недостига от духовни подвизи. Не ще има преподобни отци и майки като просиялите в първите векове на християнството, но търпеливите страдалци ще бъдат прославени наравно с тях, та дори и повече. Ако разгърнем страниците на църковната ни история през робството, ние ще намерим нищожно число просияли тогава преподобни отци, главно атонски подвижници на благочестието. Не са ни известни и преподобни жени българки от разглежданото време. Но в замяна на това на българите под турско е бил даден друг, не по-малко велик подвиг — да живеят под мюсюлманско иго, и то не години, а векове. Неизследими са Божиите пътища.

Днешното население на България сякаш е забравило, че стъпва върху земя, напоена с кръвта на неговите

бащи и майки от миналите грозни векове — кръв свята, свидна и задължаваща! А тази кръв зове. «Всичко, което знаем за този народ — пише Васил Друмев, бъдещият Търновски митрополит-изповедник — е, че в продължение на петстотин години той е страдал, и е страдал много и тежко. Неговите врагове са искали докрай да го унищожат, да го затрият от лицето на земята; но за да се противопостави на това, българският народ е трябвало да претърпи много тежки страдания, да принесе много жертви. И Бог знае колко подвижници, колко мъченици за вяра и род са скрити от нас завинаги! Ние не знаем техните имена, нито страданията им... Историята мълчи за тях и, по всяка вероятност, ще мълчи. Може би след време ще се намери талантлив и вдъхновен поет, който поне приблизително ще изобрази съдбата и страданията на нашите предци. И дай Боже, по-скоро да се яви такъв поет»!

Тъкмо в днешните трудни времена зовът на българските новомъченици достига до нашите изстрадали сърца — до сърцата на всички, които милеят за Вяра и Отечество. И трогва именно тези сърца, които и днес не могат да се наситят с жалките трохи от богаташките трапези... А подвигът на православния българин под турска власт може да бъде оценен и разбран единствено, ако вникнем надълбоко в духовното измерение на живота под ятагана на друговерца.

Измеренията на българското новомъченичество при тежават епическа широта. **Животът на християните под мюсюлманска власт сам по себе си е мъченичество².** И споменът за това мъченичество е отчасти запазен в

откъси от пътеписите на чуждоземни пътешественици, прекосявали българските земи в разни времена от XV до XIX век. Ето, например, един характерен откъс от пътеписа на Егор Петрович Ковалевски «Балканите. Ниш. (1840)»:

На устата на българина няма нито песен, нито усмивка, няма сълзи в очите му, нито друга мисъл в главата му, освен грижата за насъщния... Той не желае нищо, защото от опит знае, че всичко, което принадлежи на българина, е собственост на турчина, неговия господар. Още като е бил дете, пашата или аянинът насила са взели от къщи, изтръгнали са от ръцете на баща му и майка му неговата сестра, защото е била хубава. След време баща му минавал покрай един гавазин, който си правел кефа на улицата, и закачил и преобърнал наргилето му. Турчинът извадил пистолет от пояса си и убил непредпазливия роб. Майката изпаднала в отчаяние, всяка нощ идвала на гроба на мъжа си да плаче и да го оплаква — денем турците не разрешават на българите да показват нито радостта, нито мъката си. На женския плач отвръщал лаят на

² В подкрепа на това твърдение ще приведем мнението на известния богослов протопрезвитер Георги Флоровски относно руските новомъченици и изповедници. По думите му «Бог е Господар на историята. Ето защо всичко става по Неговия промисъл. И когато по волята Му цял един народ е подложен на изпитание, всички те [пострадалите като християни] стават мъченици от ръцете на Божиите врагове (каквито о. Георги виждаше в лицето на комунистите, естествено). Когато страдаме от ръцете на Божиите врагове, всички ние ставаме мъченици, дори ако не сме разкрити като такива чрез някое особено събитие. Когато такива особени събития се явят по Божие действие, тогава пострадалите стават за всички нас икони, избрани от Бога за да покажат на всекиго от нас Неговото знание и съзнание за нашите «малки» мъченичества. По такъв начин съществуват много мъченици (и дори светци), за които не знаем нищо; при все това ние чувствуваме и тяхната памет и ги познаваме чрез ония, които Сам Бог ни явява».

кучетата, които във всеки турски град се ползват с по-голямо право на гражданство, отколкото раята. Това нарушавало спокойствието на пашата. Тъй като обичал забави от всякакъв род и се перчел с остроумието си, той заповядал да подхвърлят нещастната жена на кучетата. По-големият ѝ син, изтръгнат накрая от своята апатия, се хвърлил сред глутницата разярени кучета, за да спаси поне изтерзания труп на майка си, но това явно било недопустимо прегрешение за изпълнителите на волята на пашата и те обесили бунтовника. От цялото семейство останал само нашият беден овчар: той бил още дете, когато го изгонили от бащиния му дом и цялото му наследство било взето в хазната на пашата и улемите³. Момчето било непривлекателно и бедно, кой ще му обърне внимание! А тъй като в Турция никой не закача кучетата и бедните, то израснало спокойно сред тях. Като достигнало зрялата си възраст, съумяло да покаже, че е останало честно, макар и инстинктивно, и хората му поверили своите стада. И защо му е след всичко това жена, семейство, състояние, щастие? Турците ще му ги отнемат. Ако случайно желанието и страстта биха се промъкнали в сърцето му, те биха ги изтръгнали. Живота на християнина турците щадят само тогава, когато за него той е мъка и наказание.⁴

Да устоиш, да преминеш през такъв живот, без да изгубиш и предадеш вярата на дедите си, без да се поддадеш на обстоятелствата, създадени именно за да бъдеш въввлечен в друговерието⁵ — разгадката на този подвиг не

³ Улемà (ар.-тур.) — мохамедански богослов.

⁴ Руски пътеписи за българските земи XVII–XIX век. Съставителство, предговор, коментар и бележки Маргарита Н. Кожухарова. С., 1986, 198–207.

⁵ В епохата на робството, когато християнската религия се явявала характерна черта на българската народност, османските власти провеждали политика

е по силите на материалистическата историческа наука, чийто релативистичен инструментариум не може да достигне по-дълбоко от праха и сухите кости на безвъзвратно отшумелите времена. За да разберем този подвиг на устояване във вяра и род, нужно е да гледаме на него с очите на онова християнско съзнание, което е опазило нашите бащи и майки през мрачините на робството.

От какво се вижда епическият характер на българското и на балканското въобще новомъченичество? По протяжността на времето си, по обхвата на участвувалите в него, това новомъченичество ни разкрива удивителната твърдост на православната вяра у предците ни. За нея приснопаметният Търновски митрополит Климент говори в своето «Слово в Неделя на Православието»⁶:

В продължение на много векове, както знаете, нашият народ беше тъпкан, унижаван, лишаван от всякакви човечески права, лишаван от правото да се учи и да се моли Богу на езика си, да се нарича с името си... Писмеността му потъпкана, книжнината му унищожена, съзнанието му смазано, сам той изложен на всевъзможни теглила, биде докаран до крайно изнеможение и отъпление... Всичко беше насочено към твърде грозната цел — да се затрие от лицето на земята

на идейно обезоръжаване на християните. Острието на асимилаторските домогвания на завоевателите се насочило против християнската религия и Църква: унищожаване на черкви и манастири, забрана да се строят нови, превръщане на най-хубавите в джамии, преследване на християнското духовенство, създаване на всевъзможни пречки при изпълнение на религиозни обреди и т. н. От друга страна, била създадена гъста мрежа от джамии и медресета [турските религиозни училища] с огромен брой мохамедански духовници. Всичко това несъмнено съдействувало в максимална степен за разпространение на исляма в българските земи. — Цит. по *П. Петров*. Съдбоносни векове..., с. 405.

⁶ Из архива на Васил Друмев — Климент Търновски..., с. 135.

името на народа ни. И за по-сполучливото постигане на тая ужасна цел върху какво най-много се насочваха и трупаха всичките тия грозотии през толкова тежки и жестоки за нас векове? — Върху вярата на българина! Знаеха, вижда се, неприятелите на народа ни, че докогато той си пази вярата, дотогава никакви жестокости и неволи, никакви тъмници и окови, никакви бесилки не могат подкопа и унищожи името и съществуването му, та загуй приемаха с радост всички тия българи, що отстъпваха от бащината си вяра, и ги обсипваха с правдини и богатства, правеха ги големци и властелини, а тъпчеха немилостиво тези, които си оставаха верни на бащината вяра.

Тази проповед — действително дълбок прорез на духовния облик на нашия народ, на духовното измерение на неговата история — си остана единственият опит да се даде православна философска преценка на страданието ни под петвековното робство. От самото слово на митрополит Климент се вижда, че съзнанието за опасена чрез много страдания вяра е било присъщо на повечето българи от времето около Освобождението. «За тях Православието е не само вяра, но и свято народно знаме» — можем да кажем с думите на руския писател Всеволод Владимирович Крестовски, посетил България в 1877–1878 г.⁷

Като истински носител на духа на своя народ-мъченик, задълбочен богословски прорез на турската епоха в балканската история прави и сръбският Златоуст, светител Николай (Велимирович). Когато говори за новомъчениците на Балканите, светител Николай говори не

⁷ Руски пътеписи за българските земи XVII–XIX век, с. 360–391.

за отделни личности, а за народи-мъченици. Негова е заслугата да се постави въпросът за балканското новомъченичество на подобаващата му историческа широта. Неслучайно родното място на светител Николай, селцето Лелич, е люлка на няколкостотин сръбски новомъченици, избити от турците.

В едно от своите литературно-философски произведения владика Николай изобразява съдбините на балканските народи в края на XIV столетие. Книгата «Царски завет» ни дава християнския отговор на въпроса: защо балканските народи падат под османско владичество; защо погиват православните царства? Пресъздавайки житието на свети княз Лазар⁸, светителят влага в устата на сръбския мъченик въпросите, които са вълнували десетки поколения балканци, а чрез думите на княз Лазаровия събеседник — пратения от Бога ангел (вестител), дава на питащото царско сърце духовни и, бихме казали, епични по широтата си отговори. Тук ще приведем откъс от тая книга:

[...] Лазар малко помълча и зададе следния въпрос: кажи ми, свети небесни вестителю, защо моята държава е осъдена на погибел?

⁸ Сръбското народно предание разказва, че преди съдбоносната битка между мюсюлманските пълчища на Мурад и християнската войска на княз Лазар князът видял чуден сън: присънил му се ангел Божий, който му предложил да избере едно от двете: земното царство или царството Небесно. След мъчителни колебания князът избрал последното. Това предрешило изхода на битката, в която паднали самият княз, най-личните боляри и повечето от православните воини. Светител Николай говори именно за този княжески завет, народът му да избира винаги небесното пред земното царство — завет по същността си евангелски, в духа на Христовата заповед: «първом търсете царството на Бога и Неговата правда, и всичко това», т.е. земното, «ще ви се придаде» (Мат. 6:33).

Вестителят от високите небеса му отвърна:

— Затуй, княже, че е остаряла. По логиката на сътворените неща всичко в тая ваша вселена, щом остарее, трябва да отmine и да бъде заменено с нещо ново. Виждам, че тия думи те озадачават. Виждам, понеже гледам през душата ти с всички нейни мисли и чувства, които неизменно я изпълнят и вълнуват. Такава сила имаме ние, гражданите на духовното царство, да виждаме в душите като през прозрачно стъкло. Нас не ни занимава тялото, направено от земя — изменчива, трошлива и преходна, и взорът ни не се задържа върху него. В земното тяло ние гледаме на онова, което принадлежи на нашата държава, на небесата. Онова, що е нам сродно и един ден ще сподели нашето безсмъртно жителство — то ни занимава. Ето сега ти с почуда думаш в себе си: как тъй държавата ми да е остаряла, когато толкоз други царства, дето два или три пъти по-дълго съществуват на земята, не са остарели, нито са на гибел осъдени?

Трудно плътта се съгласява с духовното. Мъдрувайки по плът, хората оценяват старостта по време, а духовно мислещите духове изчисляват старостта според вътрешната сила. Вечно млад може да се нарече само Всевишният, Безсмъртният, Вечният. Не само времето, но и вечността преминава над главата Му, без да вбразди в лицето Му ни една бръчка. И ние, Неговите ангели, от сътворяването си сме също тъй млади — макар да сме сътворени преди всички хора — млади сме, защото имаме в себе си Него, Неговия Свети Дух и защото чрез Него живеем, чрез Него дишаме, от Него се храним и в Него се радваме. А всичко, що се изпълва с нещо друго, освен Него, що дири живот във от Него, що се стреми към удоволствия във от Него, и що се храни с мъртва храна — то бързо старее и умира. От духа, който е в сътворените същества, зависи техният живот и младостта им: от

духа — стареенето и смъртта. Според духа у един народ се решава неговата съдба, неговото устояване или неговото падане.

Сред човеците най-много приличат на ангелите отшелниците и постниците, сиреч онези души, които са взимали най-малко от земята за поддържане на своето тяло, но денонощно са се хранили с Неговия Дух, с Духа на вечния живот и вечната младост. И техните души са били тъй мастити и силни, че са могли и телата им да поддържат в сила и дълготрайност, поголеми от тези на човеците със слаб дух, които грижливо са хранили своите тела и души единствено със земя.

Тъй е, княже, с отделните човеци, тъй е и със събрацията от сродни човеци — с народите. Престаряла е вече твоята държава и трябва да падне. Не пада тя от старост по време, но поради отровата, която е поемала и е натрупала в себе си. Тая отрова я е накарала да остарее и да се сбръчка като старица. Душите на сръбските боляри са се преизпълнили със земя. Затуй Божият Дух ги е изоставил и се е подслонил в душата народна. Но димът на страстите, който е прогонил Светия Дух от болярството и който, излизайки от ада, е пропилил духа на падналото естество, е почнал да се стели и у народа. Надвиснала бе опасност тоя зъл дух да превърне в земя, в пепел, да умъртви и душата народна. Само велик страх, подобно на бурен вятър, можеше да отгони тоя смраден дух и да спаси народа Божий от погибел. Тъй че, за да се спаси душата на твоя народ, трябва да погине държавата ти. И сами сръбските светци, ведно със своя първенец свети Сава, се молиха и измолиха от Всевиждащия Бог да допусне погиването на временните придобивки на техния народ, само и само да се спаси душата народна от вечна смърт.

И тъй, не тъгувай, мъдри княже, твоят избор е в съгласие с намерението на Промислителя и е радост

за всички сръбски светци. С твоя завет ще се пази и опази твоят народ. С твоя завет ще се хранят и поят поколения наред. Ще изчезнат натровените боляри, а заедно с тях и димът, който разлага и умъртвява душите. Ще погинат само злобните препирачи, а с тях и злият пример, що даваха на народа. Ще настане страх, сиромашия и тъга — а тези три неща откъсват човешките души от земята и ги притеглят към небесата. В своя дом народът ще се почувствува като в чужбина и ще подири дом на небесата. Ще опере душата си от земното и ще я освободи от грубата телесност, угоена от духа на падналото естество и от духа адски. И ще се преобрази твоят народ в народ духовен и прозорлив, дълбок в мислите си и висок в прозорливостта си, непобедим в своята вяра и надежда. Той може и да стане последен в очите на останалите земни народи, ала ще бъде пръв пред погледа на безсмъртните небесни духове. И ще те благославя твоят народ, княже. Защото твоят завет за избора на Царството небесно ще му бъде облекчение в мъките и лъч светлина в мрака на робството.⁹

Това навярно е най-възвишеното, най-изчистеното от всякакъв нехристиянски, небиблейски примес тълкувание на историческата трагедия на Балканите от XIV–XV век. Подобно на християните от първите векове, нашите деди от «тъмните» тия векове са били изправени пред неумолимия избор: да останат верни на Христа или да продадат сетното си и най-голямо богатство — светата православна вяра — за да пируват бляскаво заедно с враговете Христови. Свеждайки очи от историческите процеси, които занимават хората на науката, към низи-

⁹ *Свети Владика Николај. Царев завет. Манастир Рукумија, 1999, с. 27–32.*

ните народни, гдето съдбата на всяка една християнска българска душа е по-вълнуваща, по-трогателна от всяка научна трактовка на епохата, ние неминуемо откриваме в периода XIV–XIX век една нова ера на мъченичество — и подобна на древната, но и твърде различна от нея. Гледайки на историята тъкмо «от ниското», през плачещите очи на народа-страдалец, светител Николай намира основание да говори за неизброимо множество мъченици, пострадали от мюсюлманите: «мъченици — селяни и занаятчии, мъченици с архиерейски омофор и свещенически епитрахил, мъченици във воеводска риза и в монашеско расо»¹⁰. В същото време, от птичи поглед сякаш, светителят съзира през вековете «безбройни полкове от святи православни души, които не може ги побра ни един земен календар и които всички са вписани единствено в небесния календар, в книгата на вечния живот. Всички те са били поругавани, заплювани и бити от враговете на честния Кръст, както Христос — от юдеите. Всички те, носейки кръста си, са отишли на своята Голгота, с трънен венец на главата, отвсъде обкръжени с омраза, облечени в тръни, отхвърлени от света ... За Христовото име са пострадали от Изток до Запад, в името Христово са победили и Изтока, и Запада — Изтока, в лицето на турския ислям и монголското многобожие, Запада — в лицето на еретическия папизъм».¹¹

¹⁰ *Епископ Николай (Велимирович)*. Над Изтока и Запада. Изд. «Св. ап. и св. Лука», С., 2004, с. 11.

¹¹ Пак там, с. 12–13.

ЖИТИЕТО НА ПРАВΟΣЛАВНИЯ БЪЛГАРИН В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Епохата на османското владичество на Балканите може да бъде накратко окачествена и като **епоха на мюсюлманско гонение срещу източноправославното християнство**. Основания за подобно твърдение ни дават историческите документи, свидетелстващи за този гнет над християните — документи, които са толкова многобройни и разнообразни, че цялостното им проучване би отнело много години. В тяхното число влизат: турски извори за българската история (законници, фетви¹², фермани, писма, съдебни документи и пр.), приписки към богослужебни и други книги, правени от български книжовници, бележки и пътеписи на чужденци, пътешествували из българските земи, жития на новомъченици, а в по-ново време: публицистични статии и официални документи от последните десетилетия преди Освобождението. От тези документи и извори ни гледа българската мъка, гледат ни разплаканите очи на нашите бащи и майки, на които Божият промисъл бе отредил

¹² Фетва (ар.-тур.) — писмен отговор на мюфтия по правни въпроси.

да живеят под тежко чуждоверско иго. През вековете на тяхното страдалчество на всекиго от тях, по един или друг начин, е бил поставян съдбоносния въпрос: **вяра ли даваш, или глава?** Ако не ятаганът, този въпрос са им го поставяли непосилните данъци, напр. джизие¹³, девширме (т.нар. кръвен данък)¹⁴ и многото други тегоби, поставяли са го несносното съществуване, беднотата, несретата, всекидневните издевателства, безправията им на рая, на «неверници», поставял го е сетният залък хляб, разрушеното бащино огнище, отведените в робство майка и жена, либе и годеник, детенце — невръстно или пораснало. Поставяли са го неспирните унижения. «Неописуеми били страданията, на които българският народ бил подложен през тези пет века. Убийствата, отвличанията, прокуждането от родните огнища, гаврата с имота и честта на българското население били нещо обикновено в Османската империя», пише изследвачът на ислямизаторската политика на османците проф. П. Петров¹⁵.

При такива условия най-същественният въпрос за битието на българина от това време е **въпросът за Вя-**

¹³ Основната разлика между мохамедани и немохамедани била прокарвана чрез данъка *джизие*. Това бил поголовен данък, събиран от немохамеданското мъжко население от 15 до 75 години. Събирането му от немохамеданите подчертавало тяхното подчинено положение в сравнение с правоверните мохамедани. — Цит. по П. Петров, *Съдбоносни векове...*, с. 36.

¹⁴ Чрез закона за кръвния данък, както отбелязва турският историк И. Узунчаршълъ, империята целяла «от една страна, постепенно да помохамеданчи открай докрай немохамеданското население на Румелия, а, от друга — посредством тази помохамеданчена част да бъде засилена турската войска». — Цит. по П. Петров, *Съдбоносни векове...*, с. 72. Подробно изследване върху «кръвния данък» вж. у *Цветана Георгиева*. Еничарството в българските земи, Наука и изкуство, С., 1988.

¹⁵ *Петър Петров*. По следите на насилието. Ч. I. С., 1987, с. 9.

рата. Тя, неговата православна християнска вяра, наричана в народните песни «българска вяра», е запазила и идентичността му на българин, и битието му на народ. Вярата е била тази стена, която е разделяла народите в Османската империя на две категории: «правоверни» и «гяури». Тя е определяла в най-голяма степен житейската съдба на всеки българин — независимо от това съзнавал ли го е той, или не.

За своята православна вяра са били мъчени и убивани най-достойните наши деди през турско. Техният подвиг бе доскоро експлоатиран от комунистическата идеология с цел да ни убеди в това, че тези страдалци са били мъчени и убивани «за род, за бащино огнище, за език». В анализите на разглежданата епоха важноста на «българската вяра» се споменаваше твърде неохотно, като добавка към «рода» и «езика». В действителност е било тъкмо обратното. Отликата между поробителя и поробения е лежала тъкмо във **вярата**. Когато се е казвало **българин**, разбирало се е **християнин**¹⁶. Когато се

¹⁶ Свидетелство за такова припокриване на религиозно с национално самосъзнание намираме в пътеписен разказ за българите от французина Сиприен Робер: «Простодушните хора от това бедно село ми разказаха със скръб, на мене — българина [sic!] от Запад, който е дошъл да посети своите източни братя, една прискръбна черта на турската жестокост — ограбването на манастира „Св. Параскева“, който се намирал на съседната планина». На друго място авторът посочва, че омразата към турците била толкова силна, че когато Робер взимал за водач мюсюлманин, той не могъл да купи нищо в механите. Трябвало да отстрани турчина-водач, за да можел да каже на механджията: «Дай, братко, да обядвам, и аз съм българин.» При тази дума механджията му донасял всичко, каквото имал. В един град възраствана жена «с негодувание» му казала, когато Робер разглеждал една джамия: «Отвори очите си, брате; не знаеш ли, че е мюсюлмански храм?»

Авторът забелязал, че българинът толкова силно бил привързан към своята

е говорело **турчин**, разбирало се е **мюсюлманин**. Делението е било не на български и турски народ, а на «правоверни» и рая. Ето защо преминаването на българин към мюсюлманството бездруго го е изключвало от числото на потиснатата рая и неговото отстъпничество го е въвличало **завинаги** в числото на потисниците «правоверни» — според мюсюлманския закон отстъпниците от исляма се наказват със смърт. Такава е била бездната между бедния Лазар и богаташа през времето разделно дори когато последният е бил недотам богат!

Българинът е противостоял на ислямското иго по различни начини: едно, като се е въоръжавал и е мъстил, друго, като се е затварял в страданието си, ала не е отстъпвал пред натиска, макар и да не е изповядвал вярата си **urbi et orbi**¹⁷, подобно на древните мъченици, като предпочитал страданието пред промяната на вярата. В сравнение с общото число на българите страдалци от онова време, явните мъченици и изповедници, просла-

вяра и народност, че отъждествявал името «българин» изобщо с «християнин».

Любопитно е и следното приключение на С. Робер в редица български села: през първите месеци от своето пребиваване между българските селяни в Балкана постоянно му задавали въпроса, откъде идва, на което той отговарял: «От Франкистан». «Ти си щастлив, брате — викали те, — в твоята страна има само българи.» «Българи? Аз не съм видял там нито един.» «Как? Няма българи в страната на френците?! Ти значи не си българин?» «Съвсем не!» При този отговор селяните печално навели глава и не казали повече нито дума. Едва «след повече от един подобен случай» Робер разбрал, че тези селяни с името «българин» означавали «всички християнски народи в противовес на мюсюлманските народи». (Цит. по *Ив. Снегаров*. Българските земи през погледа на чужди пътешественици 1828–1853. Академично издателство, С., 1997, с. 376, 387–388).

¹⁷ Urbi et orbi (лат.) — На града (Рим) и на света, т.е. пред лицето на цял свят, на всеослушание.

вени от Църквата, се броят на пръсти. Но особените, в някои отношения и единствени по рода си исторически и житейски обстоятелства на народното битие ни дават основание да говорим за много повече мъченици, отколкото са житията на мъчениците от турско време. За да се разкрие пред очите ни подвигът на «тихото мъченичество» на мнозина българи, е нужно внимателно да вникнем в условията, при които са живеели православните ни деди тогава, да почувствуваме духовната тъкан на тогавашното време, да осъзнаем, че ислямската теократична държава, основаваща се върху шериата, е своеобразна **мъченикотворческа**¹⁸ институция. Затова в предлаганите жития и откъси ние ще си служим не с общоприетия термин «османско владичество/робство/иго», а с по-точния от богословско гледище израз «мюсюлманско иго».

За ислямизацията по българските земи са написани достатъчно много съчинения. Изворите, сочещи към нейното прилагане на дело, досега са били изследвани, без да се отчита в достатъчна степен християнската душевност на народа ни. За да разберем душевното страдание на вярващия българин, от чието семейство са откъсвали живи членове, за да ги умъртвят духовно и да ги погубят навеки, е необходимо с неговите очи да гледаме на ставащото през робството, да познаваме душата му чрез сродството на собствената си душа с неговата. А това сродство е **в общата ни вяра, в общите Тайнства,**

¹⁸ Т.е. способствуваща за «създаването» на новомъченици, по израза на изследвача на новите балкански мъченици проф. Константинос Нихоритис. — Вж. *К. Нихоритис*. Света Гора — Атон и българското новомъченичество. Акад. Издателство «Проф. Марин Дринов». С., 2001, с. 129.

в общия Глава, в Христа, в Когото цялото тяло на Църквата, независимо от земното време и пространство, е органично единно и неразделимо.

За вярващия българин по-ужасна от смъртта е била раздялата с православната вяра на децата му. За това свидетелствуват множество народни песни, предания и вярвания. Тук ще посочим една от тези многобройни песни, която по неповторим начин разкрива християнските дълбини на българския светоглед от турско време. Тя е записана от поп Тодор Врачански, привеждаме я дословно:

Милое мое чедо, красни мои сину,
чъсное мое рождение,
аще ме любиши, сину мои,
якоже аз тебе люблю,
послушаи мене, матер свою,
да не убоиши се, сину мои, от мучение.
Еще мало претръпи, да приимеши венец нетлени.
Не убои се от мучение, сину мои.
Се Христос невидимо предстоит
приимет светую твою душу.
мало да пострадаеши
[с]подобииши се бесконечно упокоение.
И тамо да царствуеши купно със Христа
и да молиши Христа
ради грешною матер свою.¹⁹

¹⁹ Софийска народна библиотека, № 338, л. 364-а. Превод на новобългарски: «Мило мое чедо, сине мой прекрасни, рожбо моя ненагледна, ако ме любиш, синко мой, тъй както те любя аз, то послушай мене, своята майка: да се не уплашиш, синко мой, от мъчението. Малко още потърпи, та да получиш венец нетленен. Не бой се от мъчението, синко мой. Ето, Христос невидимо стои наблизко да приеме твоята света душа; малко да пострадаш, та с вечен покой да се сподобиш, и там да царствуваеш заедно с Христа и да молиш Христа за своята грешна майка!»

В тази песен-молитва трепти духът на християнските майки, за които четем в житията на древните мъченици. Тази безименна българска Соломония²⁰ е готова да жертвува своя ненагледен син за Христа и драговолно го увещава към мъченичество, с което става мъченица по произволение. Ето го безкръвното мъченичество на безчет българки, за което се пее и в народните песни! Дълбоки са изворите на вярата, че умъртвените за Христа от агаряните се възцаряват с Христа в блажената вечност — те бликат още от времето на свети патриарх Евтимий.

Несъмнената вяра в истинността на християнството и в победата му над злото, във възкресението и вечния живот с Христа — ето отде е идвала силата на дедите ни през страшното време, която им е помогнала да оцелеят и от разсипани отломъци да се съединят отново в целокупен народ. Загубата на тая вяра днес е превърнала народа ни отново в отломъци, блъскани и разнасяни от греховните вълни на съвремието. В оцеляването на българския народ през турско време Търновският митрополит Климент вижда едно истинско чудо. «Ето пред нас,

Във всички народни песни, свързани с вярата, православната християнска вяра се назовава вяра «българска» и «бащина» (Вж. Приложение II.).

²⁰ Така се е казвала майката на седмината братя Макавеи, която гледала как те били мъчени за верността си към Господния закон, насърчавала ги да претърпят мъките докрай и след като ги изпратила при Господа, сама предала дух Богу. Думите, които тая майка изрича към последното си чедо, удивително напомнят словата на народната песен: «тя говореше тъй на бащин език: „синко, смили се над мене, която съм те девет месеци в утроба носила, три години с мляко кърмила, откърмила, отгледала и възпитала. Моля те, синко, погледай небето и земята и, като видиш всичко, що е по тях, познай, че всичко това е сътворил Бог от нищо, и че тъй е произлязъл и човешкият род. Не бой се от тоя убиец, а бъди достоен за братята си и приеми смърт, за да те придобия пак по милост Божия с твоите братя“.» (2 Мак. 7 глава)

братя — казва този свещеноизповедник в своето чудно слово на Неделя православна 1893 г. — цялата история на нашия народ, целият многовековен, труден, мъченически живот на народа ни. Разгърнете тая история, вникнете в тоя мъченически живот. Във всяка една страница, във всеки един ред и буква на тая история, във всяко едно трептение в тоя живот вий ще намерите неопровержими доказателства, че наистина всичко, което се каза за Православието, е чиста, необорима истина... Този измъчен до крайност народ оцеля, братя! Той не се смаза под тежките многовековни теглила, не се затри от лицето на земята. С какви сили и средства се извърши това чудо? С нищо друго братя, а само с това, че нашият народ си остана **верен на Бога**, т.е. остана си през многовековните тежки времена твърд и непоколебим в своята праотеческа вяра — в Православието. Всичко прежалваше българинът, всичко жертвуваше: и труд, и имот, и живот; едно само не жертвуваше той, макар и да беше излаган на всевъзможни теглила, именно — православната си вяра.» Това **живо предание на православната вяра от век на век** е запечатано с кръвта на българските новомъченици, чийто подвиг не би бил възможен без дълбоката им, чисто-сърдечна вяра и безграничната им преданост на Христа.

През страшното време всеки българин е бил изправен пред избора: *ислям* или *мъки*. Ето няколко исторически свидетелства за това, че българите са били мъчени и са приемали драговошно мъченията *именно като православни християни*, което приравнява подвига им с този на мъчениците:

Този враг не само разорява селищата на всички наши земяци в България, Романия [Тракия] и Македония, но и тирански изстребва жителите на тази страна. Така изгарят събрани в една сграда немалък брой младенци, на жените режат зърната на гърдите и пръстите, мъжете измъчват, като обвиняват телата им с нагорешени вериги. На такива мъчения ги подлагат, такъв бяс ги хваща и избиват хората не заради нещо друго, а само от ненавист към славяноруската [т.е. православната] църква. Това е истинската причина, която ги кара да вдигат разни бунтове, да се отдават на грабежи, насилие и тиранство, като по такъв начин принуждават [християните] да сменят религията си и така завинаги да утвърдят безопасността на османската порта.²¹

Българите християни са можели да се отърват от мъките си само като приемат исляма:

Прекосявайки страните, които отделят Балкана от Сърбия, барон Ливен бил заобикалян често от християни от всички възрасти и положения. Те идвали да му изложат оплакванията си и да искат неговата закрила срещу ужасните притеснения, които търпели от страна на низшите турски чиновници. Изложени на злоупотребите на агите и на произвола на гавазите, оставени без защита на всякакви жестокости, извършвани от една разюздана военщина дори в светите места [т.е. храмовете], тези хора заявили, че ако [русите] не им дойдат на помощ, нямало да им остане друг избор, ос-

²¹ Прошение на Ив. Замбин, изпратено на Софроний Врачански за препис и върнато обратно на Замбин в Петербург, 10 януари 1808 г., Букурещ. — Вж. *П. Орешков*, Няколко документа за Пазвантоглу и Софроний Врачански, СББАН, т. III, 1914, с. 49. — Цит. по *П. Петров*. По следите на насилието. Ч. I, с. 19, с. 162–163.

вен да се потурчат, за да турят край на непоносимите си страдания. «Нека ни смачкат от данъци, казвали те, ние ще дадем до последния си грош, но поне да ни гарантират сигурността на живота и да уважават жените и децата ни».²²

Безнаказано се пролива кръвта на невинни жертви, паднали поради мюсюлманското зверство. Воплите и стенанията на нашите похитени жени и дъщери не достигат до ничии уши. Фактът, че толкова наши братя са приели исляма, за да се спасят от угнетенията, свидетелствува за страхотните страдания на нашия народ през всички времена.²³

Но при подобно посягане на вярата му българинът в много случаи съзнателно е избирал изповедническия и мъченическият подвиг в името на светата своя православна вяра — за такова съзнателно отношение свидетелствува следният откъс от едно църковно слово против помохамеданчването, съставено от Йосиф Братати. Той гласи:

Ако някой християнин е направил нещо много лошо и агаряните му рекат: «Потурчи се, за да не те погубим», и той не се покори и не предаде своята вяра, или го посекаат, или го обесят, или го удавят във вода, **той се прославя като прежните мъченици**, понеже с това мъчение му се опрощават всички прегрешения

²² Из доклада на австрийския посланик в Русия Майзенбург до Метерних от 24 май 1841 г., в който описва впечатлението на руския полковник Ливен, минал през март с. г. от Сърбия за Цариград. — Цит. по *П. Петров*. По следите... Ч. I, с. 167.

²³ Из обръщението на българи до руския император Николай I от 17 август 1853 г. — Вж. *Н. Тодоров*. Положението..., с. 226. — Цит. по *П. Петров*. По следите... Ч. I, с. 173.

и със своята кръв се е очистил от грешките. Пазете се! **Който попаднете в турски ръце, да имате търпение и да не предавате своята вяра, но до края да удържите чиста своята вяра и да приемете от Бога венец.** И да не се уплашите, да речете: «Много сме грешни и Бог не иска да ни прости, затова е по-добре да се потурчим.» Никога така да не казвате! Но когато те хванат агаряните и ти рекаш да похулиш Христа, че ще те посечем, ти се помоли на Бога и речи: «Господи Иисусе Христе, колкото съм съгрешил от младините си досега, Ти като човеколюбив [ми прости и] ми помогни да приема смъртта заради Твоето човеколюбие!» **И тогава, ако те убият, ще бъдеш наречен като прежните мъченици и заедно с тях ще се радваш.** Ако ли се уплашиш и предадеш своята вяра и оскверниш своето кръщение, Христос ще те кръсти в неугасимия огън...²⁴

Животът на прадедите ни в такива условия е бил едно същинско, непрестанно изповедничество и ние с основание можем да говорим за новомъченици сред българите в един наистина епически по широтата си обхват. Най-общо можем да разделим тези страдалци на два рода: **а) мъченици, чийто подвиг е бил прославен църковно и паметта им е почетена с богослужебно последование** — техният брой е няколко десетки, имената им се знаят и подвигът им е подробно описан от очевидци, подобно житията на древните мъченици и техните житиеписци; **б) мъченици, чийто подвиг не е прославен църковно** — броят им е знаен единствено на Всеводеца Бога²⁵.

²⁴ Цит. по *П. Петров*. Съдбоносни векове..., с. 341.

²⁵ За такива неизвестни мъченици пишат Хилендарските книжовници Пасий и Онуфрий. Първият свидетелствува в своята «История», че «на първо

Имената на повечето са изгубени, на малцина все пак са запазени, но подвигът им е или забравен, или просто бегло споменат в някой заровен из архивите документ, или предаден устно чрез народна песен и предание, или съхранен в топонимията²⁶, или потънал в кървавите събития около мъченичеството им, за което съществуват единствено податки в свидетелствата на историята... Непрославлените от Църквата мъченици също са страдали като християни от мюсюлманите; те също са пролели кръвта си като агънца Хростови; те са можели да се спасят, приемайки исляма, но не са го сторили. Че при заплаха за живота (от страна на мюсюлмани в Османската империя) човек винаги може да се избави от смъртта, като заяви, че ще се потурчи са знаели дори невръстните деца. В житието на свети преподобномъченик Лука Одрински това се разкрива недвусмислено:

«Веднъж господарят на Лука тръгнал към Русия по търговски дела. Той взел със себе си и Лука, който тогава бил на тринайсет години. Когато се връщал, той спрял в Константинопол, без да подозира, че там

време турците избили много български народ по градовете заради християнската вяра, но хората от простота и небрежност не описали страданията им и така от род в род страданията и имената им преминали в забравата» (Славяно-българска история. С., 1972, с. 126). Като описва събитията от 1760 до 1839 г., унищожаването на казанлъшкото село Енина и върлуванията на кърджалийските главатари Кара Османоглу, Илкооглу, Кара Фейзи и други в Пловдивско, Онуфрий Хилендарец пише: «Изгориха селата и колкото мъже, жени и деца хващаха, децата потурчваха, жените използваха за ключици и да им доставят удоволствие, като много от тях отидоха на онзи свят като мъченици, а мъжете употребяваха като роби.» (цит. по *П. Петров*. Съдбоносни векове..., с. 169). Това са случайно подбрани примери, подобни на които има немало.

²⁶ Сиреч, географските названия на селища, местности, реки и кътища из България.

нещастното сираче го чака голяма скръб. Един ден то излязло от дома, в който били отседнали, и след като се скарало с едно турче, започнало да го бие. Като видели това турците, които се намирали наблизко, се хвърлили към Лука, хванали го и искали да го убият. Лука много се уплашил от тяхната свирепост и **понеже не намирал никакъв друг изход да избяга от ръцете на ожесточените защитници на турчето, завикал: „Пуснете ме, аз ще се потурча“.** Думата „потурча“ **моментално променила свирепостта на турците**, а един от тях — Ага, веднага го взел при себе си, завел го у дома си и го заставил да се отрече от Христа и да приеме мохамеданската вяра.»²⁷

Почти всички жития на новомъченици от тази епоха свидетелствуват, че християните **съзнателно** са могли да прибягнат към помохамеданчването, за да се избавят от житейски беди и насилствена смърт, каквито случаи в действителност са запечатани в много от кадийските документи. Това знание дава основание да се считат за мъченици и такива християни, които са били изправени пред ужасни мъчения от страна на мюсюлманите, но не са прибягнали към това всеизвестно средство за избавление, а са положили живота си като православни християни, запазвайки докрай верността си към Спасителя. В подкрепа на това твърдение може да послужи и разказът на Тодор Попнешов (или Попнейков), син на убития от турците баташки свещеник. Баща му загинал мъченически в училището... Когато Тодор изпълзял към стената при дървото в църковния двор, видял, че всички били заклани при излизането си от църквата. Чудел се дали да

²⁷ Подч. наше.

се махне, или да остане. Посъветвал се с приятел, който после отишъл в училището и бил нарязан на парчета. Тодор останал в двора на църквата. Видял друг приятел, който му препоръчал да стане **мюсюлманин като единствена възможност за спасение**. Тодор му казал: «Трябва ли да се откажа от моята народност?» Приятелят му скочил през стената и извикал: «Ваш съм!», което означавало «ставам мюсюлманин», и така спасил живота си. В главите от книгата, посветени на баташките новомъченици, ще се спрем и на още свидетелства, подобни на това.

* * *

С тези предварителни мисли полагаме начало на сборника «По дирите на българските новомъченици». Тъй като градивото за пространно житие на българските новомъченици не е събрано досега наедно от никого, позволяваме си да направим уговорката, че настоящото наше усилие е само първата нищожна крачка към такова едно широкообхватно начинание. Градивото събирахме и продължаваме да събираме трошица по трошица из разните исторически книги и извори, засягащи тоя период от българската история. Далеч сме от мисълта да дадем завършено житие на тези, чиито имена знае единствено Бог. Целта ни е събраните трохи да предложим на подобни нам бедни Лазаровци, чиито сърца горят от любов към новомъчениците и жадуват за тяхната прослава и тук, в тяхната земна родина.

БЪЛГАРСКИТЕ
НОВОУЧЕНИЦИ
ОТ
ЛЕТО 1876-ТО

Събиране на башибозук за «свещена война».

ШОГУЛЦАНСКИТЕ ЗВЪРГТВА В 1876 ГОДИНА КАТО РЕЛИГИОЗНО ГОНЕНИЕ СРЕЩУ ХРИСТИЯНИТЕ

« **И** врагът на човешкото спасение измисли следното: желаейки да погребее в праха на забравата славата на светите мъченици, за да не си спомнят за тях следващите поколения, да направи подвизите им неизвестни и да ги лиши от описание, завистникът устрои така, че **християните бяха избивани навсякъде без съд и разпит**, и вече не от царе и военачалници, а **от най-обикновени и последни в обществото люде**. Преизпълненият със злоба враг не разбираше, че **Бог изиска не думи, а само добра воля**.

След като погуби огромно множество християни, ... Максимиан рече: „Християните са недостойни да бъдат убивани пред царските очи. Каква нужда има да ги разпитваме и съдим, и да се записват думите и деянията им? Та нали тези официални съдебни актове и решения ще се четат и ще се предават от поколение на поколение от тези, които изповядват същата християнска вяра, и след това паметта им ще се празнува во веки. **А защо да не се разпоредя да ги колят като животни, без разпити и съдебни актове, така че и смъртта им да бъде не-**

известна, и паметта за тях да заглъхне в мълчание?²⁸

Като взе това решение, нечестивият цар веднага разпрати по всички места заповед, според която всеки желеещ можеше без страх да убива християните, като не се опасява нито от съд, нито от наказание за убийството. **И започнаха да избиват безброй християни всекидневно и във всички страни и градове и села, по площади и пътища.** Всеки, който срещнеше вярващ, още щом узнаеше, че е християнин, начаса, без дори да го заговори, го удряше с нещо или го пронизваше с нож, или с меч го посичаше, или с някакво друго попаднало в ръцете му оръдие, или го умъртвяваше като звяр с камък или тояга, така че се изпълниха словата на Писанието: „Заради Тебе ни затриват всеки ден, смятат ни за овци, обречени на клане“ (Пс. 43:23)».

Така се описва страшното гонение срещу християните от края на III и началото на IV век. Взети от житието на света мъченица Анисия²⁸, тези думи справедливо се отнасят и за българските новомъченици от всички лета на мюсюлманското робство, но с особена сила — за годината 1876-та. Съществува и удивително сходство между последното Максимианово гонение и ислямската система за гонение срещу «непокорните» християни (впрочем, както по-долу ще покажем, Априлското, както и всички предидущи въстания на мирното българско население са във висша степен плод именно на мюсюлманското гонение — на претежкия данъчен гнет, на без-

²⁸ Паметта ѝ се празнува на 30 декември по църковния календар (12 януари по гражданския).

правието и издевателствата над имота, честта и самия живот на «гяурите»)!

В годината 1876-та вярата на православните българи е поставена на изключително изпитание. В разноликото българско общество нея година изпъкват и позорът на предателства и недостойни постъпки, и великото страдание на агнетата, обречени на заколение заради името Христово. Майка България е прикована на кръст. Раните по снагата ѝ са неизброими — «там разпъват свещеници, деца подхвърлят във въздуха и ги ловят на ятаганите си; изнасилват хиляди девойки пред очите на родителите им, след това заедно ги изгарят; хиляди отвлечат в харемите, а набиването на кол се смята за лека смърт! **И добрият народ понася всичко това, търпи го само защото твърдо вярва в Бога.**»²⁹ «И какво толкова е направил този народ, че трябва да изпие до дъно горчивата чаша? Неговото престъпление е може би в това, че той е твърде **простодушен и добросърдечен, че е пропит от християнско смирение**»³⁰. «Цяла Европа вече знае

²⁹ «Одесский вестник», Н. Хофман, Бр. 168; 1 авг. 1876. — Цит. по «Световната съвест говори», редактор Дафин Тодоров, С., 1978, с. 235. Подч. наше.

³⁰ «Одесский вестник», бр. 169; 3 авг. 1876. — Цит. по «Световната съвест...», с. 237–238. Подч. наше. «От всички видени от мене досега селски люде — пише англичанинът Робърт Уолш през 1827 г., — българите са най-простодушни, най-услужливи, най-приветливи. Те представляват поразителен контраст с турците, сурови и груби, които живеят между тях и се отличават от тях най-рязко по чертите си. Ние срещаме често по нашия път групи от едните и другите винаги отделно, макар и да се занимават с еднаква работа. Турците се разпознават по техните чалми, пояси, пищови и ятагани, но повечето по техния свиреп изглед, по грубите им обноски и един вид презрение и безгрижие, което ни отблъскваше и отдалечаваше от тях. Българите [...] привличат особено вниманието със своето държане — открито, свободно и доброжелателно — и със своите обноски, толкова сърдечни и простодушни, че

за нечовешките страдания, причинени от турците, които поголовно изстребват православния народ на България. Загиват в пламъци не само имуществото, църквите и цели селища на нещастната страна, но и цялото население е обречено на мъчителна смърт, придружена с такива зверства, за които историята на миналите векове не може да даде примери. Пред очите на бащите и майките, в домовете, по улиците и площадите и даже в олтарите млади девойки и възрастни жени публично се опозоряват, а след това убиват: или ги колят, или ги изгарят живи, изгарят училища заедно с децата ученици и учителите, а оцелелите продават в неволя по турските пазари; бесят свещениците в църковни одежди и поругават изповядваната от тях Христова вяра»³¹. «Взимат насила нашите деца и насила те приемат мюсюлманство, нашите бракове се разтрогват, изнасилват дъщерите и жените ни... 500 години търпим ние тези мъчения и хиляди други несправедливости. Европа вижда и е видяла всичко това, но не ни протегна ръка за помощ, а и сега не чакаме от нея нищо и повече не вярваме в нея. **Една ни остана помощ, едно застъпничество — това е един-**

всички българи, които срещнахме, ни приемаха сякаш като приятели. Когато техните биволи или араба (коли) ни запречваха пътя, те бързаха да ги отбият настрана и ако ни виждаха в лошо положение, веднага се стичаха при нас на помощ. Къщите им бяха отворени за нас и нашето пристигане беше радост за семейството. Това, което им давахме като възнаграждение, не заслужаваше това название и аз съм наклонен да вярвам, че ако нищо не им дадохме, те не биха поискали нищо.» — В: Voyage en Turquie et à Constantinople. Paris, 1828. — Цит. по *Акад. Ив. Снегаров*. Българските земи през погледа на чужди пътешественици 1828-1853. С., 1997, с. 46–47.

³¹ «Одесский вестник», бр. 211; 26 септ. 1876. — Цит. по «Световната съвест...», с. 238–239.

ственият велик Христос Бог освободител!...», надига глас страдалецът-народ във «Възвание на българския народен комитет»³².

Записана в историческата ни памет като «кървава», годината 1876-та става предмет на разноречиви оценки при опитите да бъде осмислена в духа на последвалиите «модерни свободни времена». А нейното християнско съдържание и до днес сякаш си остава неразкрито. Защото, ако откъснем събитията в тая година от общия ход на историята на ислямските завоевания, ако отделим страданията на българите-християни в 1876 г. от всички останали техни страдания под мюсюлманско иго, ако преиначим истината за религиозното гонение на «правоверните» срещу «гяурите» — тогава християнското мъченическо величие на тая година ще остане незабелязано и духовната светлина, струяща от нея, ще остане завинаги похлупена под крината на атеистичния рационализъм³³.

³² Вестник «Голос», бр. 146, 28 май 1876. — Цит. по «Световната съвест...». Подч. наше.

³³ В главата на своята «История на априлското въстание» (Т. III, трети отдел, Пловдив, 1907, с. 369–371), онасловена «Клането като държавна система в Турция» Димитър Т. Страшимиров ни запознава обстойно с религиозния характер на потушаването на бунтовете в Османската империя (подчертаното в цитата — наше): «Когато, именно в 1805, сърбите въстанаха и бяха отнели ред крепости от ръцете на турската власт, султанът се вижда принуден — както може да се мисли — да свика въоръжени сили под знаме, за да потъпче въстанието. По този повод, от Цариград последвало тайно разпореждане — *буруттия* — до Софийския мутеселим — управител. В тази *буруттия*, прочее, подробно четем всички ония мерки, що е трябвало мутеселимът да вземе — като административен чиновник и **като добър мохамеданин** — за да спаси накрънените интереси на империята. Известява се, че царската власт свикала съвет „от благородни родолюбци и висши сановници и от военни старейшини (мирмирали)“⁴, който съвет решил: „целокупният мюсюлмански свят, въз

основа на религиозните свои длъжности и поради военна и държавна чест, **трябва да обяви свещена война**, да се бие с оръжие в ръка, и с опасност на живота да вземе най-живо участие **против въстаналите раи — неверници**, да се бие и бори, додето не бъде съвършено сломен и унищожен **неприятелят на дин-исляма**; при това, **мюсюлманското население е длъжно, от пръв до последен**, да помага морално и материално, с всичко що може на своите пострадали братя мюсюлмани в изброшените градове и паланки, що се днес намират в ръцете на въстаниците“. По-нататък *бурултията* като изброява подробно, кои лица били избрани и назначени за предводители — а тия лица трябвало да се почитат от всички чада мюсюлмански и синове на пророка — обръща се лично към Софийския мутеселим: „и ти — казва *бурултията* — като Софийски мутеселим, нека ти е известно, да събереш веднага и да свикаш на оръжие и под знаме **цялото мюсюлманско население** на Софийската кааза, което е способно за бой (а за такива се считат по стария турски закон всички мъже от 7 до 70 години). [...] Ето сега, според тоя документ, ония пълчища — главорези — свикани и въоръжени **не по случаен припадък на фанатизма и не по временна необходимост, а тъкмо в духа на религията и в реда на нещата** и с всичкото спокойно достойнство на приетия в държавата йерархически ред за заповеди: везирът на управителя, управителят на другите старейшини и на тълпата. (Че и по нашето въстание ще съществува подобна *бурултия*, аз се не съмнявам; един помак беше обещал да ми достави препис от подобна, като чрез това сам той лично искаше, до известна степен, да оправдае участието на своите съселани в клането; после, обаче, няхах случай да го видя. Но аз все вярвам, че един ден тоя документ ще се намери.)

Освен това, *бурултията* като заповяда свещен поход, който трябва да се обяви **в името на религиозните длъжности на мюсюлманите**, припомня тия длъжности, като **нещо съвсем познато на всички** (съответно и на българите, които винаги са поставени пред дилемата: главата или вярата — б. а.). Г. Баласчев положил труд да ни разясни основателно и тази точка, и то пак чрез софийската архива. Той разяснява, че султаните от по-ранни времена, за да втълпят на мюсюлманското население религиозните му задължения за в подобни размирнически случаи, прибягвали са до фетви — **свещенноправно решение на най-високия духовник — Шейх-юл-исляма**. А подобни фетви се намерили в тефтерите на архивата. [...] Прочее, пита се в една от фетвите: „Ако някоя неверническа въоръжена чета успее да обсади ислямски град, и околното мюсюлманско население види, че той самичък няма достатъчна мощ да противостои и да отбие врагът, и съобщи това на мюсюлманите от други градове на османската държава, дали тогава на мохамеданите от османските градове, които са били известени, че неверници се подигнали против техни братя — дали вярата и свещеният закон им налага като длъжност да тръгнат и да се бият против неверния враг? — Отговор: „Да, вярата налага им това като длъжност, и в случай на отказ и съпротивление, те падат в най-тежка

Изворите на българския летопис, говорещи за станалото през тази година, са много повече от наличните за предходните страдалчески лета на България, навярно

отговорност, наказват се с смърт тука на земята, и с проклетие и вечна мъка на небето.“

„Значи — прибавя уместно Г. Баласчев в своите коментари към приведените документи — тези фетви намират пълно практическо приложение в *бурултията*, що приведохме. Всякой мюсюлманин, бил войник или не, задължен е по Шериата да се бие с подигнатите раи; в противен случай, бива наказан със смърт тук на земята, — което се заповядва от светия закон — а на оня свят такъв се лишава от сладкия мохамедов рай. С тая строгост на шериата — продължава г. Баласчев по-нататък — която е само израз на средновековната суровост в понятията на мухамеданеца, се обяснява и оная готовност на мюсюлманския свят да се бие с християните.“ Сега, да видим, как събраните под оръжие и знаме мюсюлмани-башибозуци ще усмиряват въстаналата рая: всичко туй категорично се определя пак в бурултията и в една от фетвите.

„Султанското правителство е решило — казва *бурултията* — да постъпи строго и немилостиво с подигналата се и подбудена рая; за туй, правителството дава заповед, да се убива, унищожава и стреля всякой бунтовник (сравни със заповедта на Максимиан, с. 57 — б. а.), за да се унищожи из корен семето на въстанието. **Тоя начин на постъпване, успешно извършен, ще се смята като отмъщение на провереците мюсюлмани, което отмъщение им се налага от техните религиозни длъжности.**“ [...] Ето още един вариант, още по-живописен и обстоятелствен, от същата фетва. Въпрос: „Ако християни от няколко села нарушат мира, въстанат против правителството и откажат да плащат данъка, който им е наложен, и съединени с неприятелска войска нападнат мюсюлманското население, завладяват го и почват война с мохамеданците, как трябва, тогава, да се постъпи с неверниците?“ Отговор: „**Да се нападне целият техен край и да се разори; хората да се изколят всички до един, жени и деца да се заробят, дърветата да се изсекат и посевите да се унищожат с огън или с вода.**“

„Така се обяснява — бележи пак Г. Баласчев в своите коментари — че турските башибозуци немилосърдно колят, отнемат и опустошават всичко, що е гяурско; а че и висшите турски чиновници, както и войниците и всички мохамедани въобще са могли и могат да вършат клане и свирепства над побунелите християни, **туй го иска шериатът**. А според това, и днес още видим, че султанът, като върховен представител на светия закон, **не само заповядва да се постъпва по духа на мохамеданската религия, но още и награждава и въздига всички мюсюлмани, що са се отличили с клане и свирепост против които и да било християни**“».

поради политическото значение на Априлското въстание за историята на нашата Родина. Но тъй като целта ни е да осветлим личностите, отдали живота си за своята православна християнска вяра и чрез страданията си опазили верността си към Христа, нужно е да оставим настрана изчерпателните анализи на историците върху това, което за нас е кората на дървото, и да се потрудим да достигнем до духовната сърцевина на събитията от късната пролет и лятото на 1876 г. Кои са основанията да говорим за религиозно гонение срещу православните българи в тази съдбовна година?

„СВЕЩЕНАТА ВОЙНА“ И ВЪСТАНИЕТО

Потушаването на Априлското въстание в много от своите прояви носи чертите на открито религиозно гонение. Не един или два са случаите в българската история от XIV–XIX век, когато, за да запазят живота си, християни прибегват към приемане на исляма³⁴. За всички, дори за малките деца, както показахме в предишната глава, е било ясно, че разделът между гонители и гонени минава там, дето минава синорът между две

³⁴ «В тази страна малко хора, заловени в престъпление, заслужаващо смърт, което би могло да се избегне, ако се потурчат, биват екзекутирани: защото повечето, за да избегнат смъртта, се потурчват», пише в 1547 г. французинът *Пиер Белон* (*П. Петров*. По следите... Ч. 1, с. 130–131). «Всички, дори и най-големите злосторници — пише немският дипломат *Стефан Герлах* в дневника си под 25-ти август 1574 г. — получават опрощение на всичките си престъпления само ако от християни или евреи станат турци; и заради това много гърци [християни] се потурчват, за да правят, каквото искат, а не да бъдат потискани». В консулско донесение № 52 от 6 септември 1876 г. от Варна на *Н. Даскалов* до *В. Т. Кожевников*, руски генерален консул в Русе, във връзка с дейността на английския консул във Варна *Далзиел* (Музей на Възраждането във Варна, ф. 2, а. е. 24, л. 45—48) четем: «Когато вечерта при англичаните се явили няколко селяни българи, за да се оплачат, че в последно време турците без всякакъв повод ги колят и убиват, то г. Далзиел утешил българите по следния начин: когато турците избият и изколят всички вас, тогава няма да има кого да колят и убиват. На другия ден, съпровождан от християни каварненци, същият Далзиел изразил недоумение: защо християните в Турция не преминават в мохамеданската вяра и като се побратимят по този начин с турците, да живеят съвместно, пеййки» (*П. Петров*. По следите... Ч. 1, с. 185).

те вери. На тази мисъл ни навеждат не само изворите, някои от които ще посочим по-долу, но и самият исторически път на ислямското завоевание, разпознаващ се главно по кървавите следи, оставени подире му. «Джихадът» или «свещената война» на мюсюлманите срещу немюсюлманите е неразривно свързан със страданията на всички балкански християнски народи.

«Ислямът — религия, родена в пустинята — е създал джихада и се определя завинаги от джихада — неговото първостепенно разбиране за останалия свят. За разлика от теорията на „справедливата война“, произлизаща от християнското мислене, която се е развила до светската идея, заложена в законите на международното право, ... джихадът е по самото си естество религиозна и (вследствие на това — б. м. — и. Е.) политическа война — ислямското нормативно мислене не отделя едното от другото»³⁵. Ето защо при внимателно вглеждане в кръвожадните потушители на въстанието, ние неизбежно ще видим в тяхно лице, едновременно с плячкаджиите и унищожителите на непокорната рая, и гордите «воини» на «свещената война» на исляма — джихада. Друго религиозно-нравствено обяснение за поощряването на кланетата от самите османски власти и награждаването на отличилите се в тях с повишение, както и за наказването на чиновниците, не проявили усърдие в кланетата над християните, трудно може да се намери³⁶. Основа-

³⁵ *Serge Trifkovic*. The Sword of the Prophet. Regina Orthodox Press, 2002, p. 141.

³⁶ Естествено, встрани от нашето внимание остават политическите подбуди на властта, стремяща се да удържи своето главенстващо положение. Тук

ние за това ни дават и многобройните потурчвания и отвличания на моми и деца за харемите и за продан по робските пазари, то се знае, след насилствена ислямизация, станали в същата 1876 година.

Сблъсъкът между въстаналите и най-вече невъстаналите християни, от една страна, и разярените мюсюлмани, от друга, има още едно важно измерение. Турската империя предусеща своя близък край. За гордото мохамеданско съзнание загубата на българските земи и най-вече на тяхната работна рая е двоен удар по благосъстоянието на властващите и по необузданата мюсюлманска гордост на победители над неверниците, наградени от Аллаха с власт над тях — над техните земи, блага, над самия им живот, с който досега са разполагали безпрепятствено. Загубите на войните с Русия и Австрия, успехите на народноосвободителните движения в Сър-

привеждаме някои случаи, показващи отношението на властта към башибозушките кланета (цит. по *Д. Страшимиров*. История на априлското въстание. Т. III. Въстание и пепелища, П-в, 1907, с. 367):

«Ето кръвопийците, които Беринг сам ни изброява, че са получили орден или повишение: Шефкет паша, който унищожи Бояджик, получава висок чин в палата; Хафъз паша, който изгори Панагюрище и ограби Копривщица, се назначава командант в Сърбия; Ахмед ага Барутанлията, който изкла Батак, се награждава с орден; Тосун бей, палачът на Клисура, Неджип ефенди — героят в Кръвеник и Батошево, се красят също с ордени. Ала нещо повече. Не само наградиха кръвопийците, но добрите — които били, както казва Гладстон, страшно голяма рядкост между турците — добрите бидоха наказани, уволнени, презрени. Тях ги изброява също сам Беринг. Хафъз ефенди и Хюсеин ефенди, които спасяват Ямбол, Мютевелията в Карлово, който не дал да се плякоса градът, Рустем ефенди, юзбашия, който насочил пушка срещу самите башибозуци, за да спаси пленените комити — всички тия получиха наказания. Хайдар ефенди, мютесарифът от Сливен, за когото симпатично споменува и Макгехен, бе скоро уволнен; Хасан паша, покровителят на Брацигово, биде безцеремонно обруган от пазарджишките турци — ‘was violently abused by the Turks of Bazardjik’.»

бия и Гърция — за мюсюлманското съзнание подобно преразпределение на силите е светотатствено, тъй като според тази религия земите и населението им, веднъж предадени на «правоверните» от Аллаха, им принадлежат завинаги по «божествено право». От гледна точка на Корана освобождението на неверника от мюсюлманска власт е непростим грях — грехът на противенето срещу Аллаха и неговите заместници — Мохамед, халифите, турските султани. Наказанието за този грях е едно — смърт. Ето защо «модернизацията» на Османската империя, осъществявана под политическия, дипломатическия и, не на последно място, икономически натиск на «неверния» Запад, е довела и до ескалация на жестокото потисничество над православните християни на Балканите. Ние знаем какви ужаси е раждала в хода на човешката история наранената сатанинска гордост, съчетана с низките инстинкти и примитивната жестокост. Точно това става след неуспешния опит на страдащите векове наред, без глътка покой, българи-християни да отхвърлят чуждоверското иго.

Като мътен порой върхлитат озверените мюсюлмани върху въстаналите и много повече върху невъстаналите български села. За началото на този джихад френският дописник Иван дьо Вестин повествува следното:

Населението в турските села, както и във всички села по света, се състои от мъже и жени, с тази разлика, че ако у нас мъжът здравата работи, тук той нищо не прави и се задоволява с това да изпраща жените на полето, поради което от високия си вагон аз виждах около турските селища само жени по нивята, които

спираха да работят, за да си забулят лицето. А мъжете, кръстосали крак въз крак пред вратите на колибите си, пушеха хубавия местен тютюн. Това продължава цялата година, а зиме жените работят в плевните и по къщите си.

Обаче дойде ли призив за война, нещата се променят. Незабавно от джамията се изважда някакво старо знаме. Във всяко село то се носи от този, който благодарение на миналите си подвизи има титлата вожд. След него вървят ходжите, които крещат стихове от Корана, чиито религиозни думи са «да вървим срещу неверниците», но фактически смисълът е «призив към грабеж и разрушение». Впрочем тези съблазнителни обещания са необходими, за да изтръгнат фанатизираните безделници от тежкия им мързел.

Тogaва селото се изпълва с оживление, излъскват се старите оръжия, кремъците на старите пушки се подновяват, широките остриета на ятаганите се източват, седлата се закърпват; жени и деца, всички се залавят за работа: ще има плячка и е важно те да пристигнат първи; ще се избиват гаури и този, който пролее повече кръв, ще може да се домогва до първото място в селото.³⁷

Подготовката за близкия «джихад» включва не само зрялото мюсюлманско население. Ето как е изглеждала тя в самото навечерие:

Влезнахме в селото. Името на това село не зная, нито сега пък мога си го представя кое е и де е. То състоеше, като всичките турски села, от няколко хижи, покрити с ръженица, накръстосана с вейки, с безкрай-

³⁷ *Иван дьо Вестин*. Пътуване в страната на въстаналите българи. Издателство на ОФ, С., 1971, с. 267.

ни дворове, обградени с ниски плетове и пълни с шумести дървета, с високи бурени и пущинак. [...] На площада седяха на търкало, въз зелената трева, около петдесет души турци — **стари, млади и деца**. На всичките в ръцете бяха разни оръжия; едни точеха големи ножове, прави или прекривени, други търкаха с парцали пушки и пищови, други лееха куршуми на един малък огън. Всичките бяха заети с тия смъртоносни оръдия [...] Зловещи изражения покриваха дивите им лица и когато съгледаха приближаващите се кола, всички спряха работата си и вторачиха злобни мъстителни погледи в мене. Аз помислих, че Осман коварно ме докара тук, за да стана първа жертва на фанатизма им ... Няколко души посрещнаха колата и погълчаха нещо с Османа. Мисля си, че те го питаха, не ида ли от размирните села. Вероятно той ги успокои, защото те му пожелаха *саадетлен* («със здраве!» — б. а.) и се върнаха към купа. За последен път си посрещнах погледа с тия кръвожадни човеци и отминах напред.

Уви! Те бяха бъдещите башибозуци, които щяха да увеличат сганта на Тосун бея.

В тоя куп се криеше гибелта на Клисуре.³⁸

И тъй, в «свещената война» срещу «неверниците» участвувало не само мъжкото, но и женското население, та и децата. Да си припомним преживелиците на автора на «Записки по българските въстания» в Троянския зандан:

Цял ден, дордето мръкна, башибозук не остана, който да не надникне през прозорчето и да не излее

³⁸ *Иванъ Вазовъ*. Неотдавна (Лични исторически възпоминания отъ събитията въ 1876 г.). — Във: Възпоминания. Книгоиздателство Факелъ, С., б.г., с. 89. Подч. наше.

своя зехир³⁹ отгоре ми. Едни си вадеха ножовете до половина и показваха тяхното намазано с дървено масло острило, като прибавляваха в същото време, че тая нощ моята глава ще да се търкаля по пясъка на ближната река Осма; втори ме псуваха на кръст, на вяра, на народност и на всичко свято за човека; трети решаваха по кой начин ще да бъде заклан и на какво ще да ми се употреби главата.

— Аз имам бостан, та затова ще да помоля бинбашията да ми даде тая глава, която ще да забия на един кол сред бостана да плаши пилците — говореше един четиридесетгодишен башибозук, на когото едното око приличаше на изсъхнала мастилница.

— Вярното е, че неговата глава ще да бъде отрязана не от мене и от тебе, но съвсем от друго — възрази друг един башибозук, — Хасанаа (башибозушкият бинбашия) отдавна **желаел да закървави малкото си момче, да му даде хляб на ръката още от млади години**, та затова на неговия пай ще се падне тоя комита.

— Аз не одобрявам това — отговори сърдито друг башибозук. — Дордето има толкова бабаити, жадни за душманска кръв, несправедно би било да се дава предпочитание на малките деца.⁴⁰

По време на кланетата на арменци в младотурската държава през 1915 г. на турските жени са били давани ханджари⁴¹, за да доубиват умиращите арменци и чрез това «да придобият благоволение в очите на Аллага, като такива, които са убили християнин»⁴². «Кадъните

³⁹ Зехир и зеир (диал. пер.-тур.) — отрова.

⁴⁰ *Захари Стоянов*. Записки по българските въстания. Т. III. Затворите. Троян. Подч. наше.

⁴¹ Ханджар (араб.) — кинжал, къс, двуостър, леко изкривен меч.

⁴² *Michael J. Arlen*. *Passage to Ararat*, Ballantine Books, 1975. — Цит. по Trifkovic. Op. cit., p. 122.

плюят върху осъдения на смърт и го бият, крещейки „гяур“! Турчетата го улавят (обесения — б. р.) за краката и го въртят около въжето, напред и назад. Аз лично видях всичко това.»⁴³

Съзнанието за религиозна война е присъщо и на най-обикновените мюсюлмани, участвували в кланетата на 1876 г., както виждаме от разказа на Иван дьо Вестин:

След Сърбия идва ред на Русия — ми казваше един стар турчин от Пловдив, — после Австрия, Германия и Франция.

— А англичаните? Какво ще правите с тях?

— Те ни помагат — ще ги оставим спокойни. А освен това **те са обещали да станат мюсюлмани.**

Такива слухове се носят сред народа.

Колкото и пъти да повторя, пак няма да бъде достатъчно, като кажа, че всеки зачислен във войската мюсюлманин е тръгнал на **свещена война против неверниците**, които съгласно Корана той трябва да избива безпощадно.⁴⁴

Религиозната същност и корените на гонението срещу българите-християни през 1876 година е разкрита сбито и в същото време изчерпателно и от Ф. Бианкони в книгата му «Източният въпрос изяснен или Истината за Турция»:

⁴³ *Иван дьо Вестин*. Пътуване в страната на въстаналите българи. — Цит. по «Световната съвест говори», с. 383. Този случай предава и вестник «Вечерняя газета», бр. 213, 4 август 1875. «Страдаща България», с. 277: «Туркините оплюват езекутираните и ги бият, наричайки ги „гяури“, а децата ги хващат за краката и ги въртят напред назад на въжето».

⁴⁴ *Иван дьо Вестин*. Цит. произв., с. 378. Подч. наше.

Свещена война се води днес на Балканите. Религиозната омраза въодушевява последователите на Мохамед и тя ги прави толкова жестоки и още по-крвожадни, отколкото по времето на завоеванието. Предците им заграбвали християнски територии в името на исляма, на много места те не срещали никаква съпротива и били сравнително по-малко свирепи, отколкото днешните им потомци. А тези потомци — обратното след като от много време са гледали на раята като на долни, по-низши и отритнати роби, след като през цялото време са ги управлявали с едничката цел да изстискат всичко от тях и да ги държат закрепостени, претоварвайки ги с данъци и всевъзможни ангарии, забранявайки им да носят оръжие, държейки ги настрана от каквато и да е държавна служба, заставяйки ги в отношенията си с техните господари и владетели да говорят само на турски, недопускайки никога и при никакви обстоятелства да свидетелствуват в съда и против най-нищожния от мюсюлманите, затваряйки ги без причина и без доказателства, оскърбявайки ги, колкото им се иска, в лицето на жените и дъщерите им, мюсюлманите са стигнали дотам, да ги считат за свое собствено притежание и да ги презират за смиреното им, покорно държание и за крайната им бедност. (...)

При техния характер и при така изявените им разбираня върху подчиненото положение на християните и главно на раята, положение, което те (мюсюлманите — б. р.) смятат и справедливо, и естествено, след като през цялото време са ги карали да треперят само от погледа им, как човек да не помисли, че тяхната дремеща жестокост твърде много се е засилила поради съпротивата на бунтовниците от Херцеговина, поради войната, която водят срещу тях подвластните им сърби, поради дързостта на тази рая, която грабва оръжие, за да се освободи от тяхното иго и да се измъкне от зависимостта, в която я държат юначните

деца на пророка, които я управляват и владеят вече близо четиристотин години? Затова войната, която започнаха, е обявена за свещена и следователно за изтребителна. Улемите, мюфтиите, моллите, софтите⁴⁵, дервишите, всички тези мюсюлмански свещеници, към каквата и категория да принадлежат те, са сред тях и ги насърчават с присъствието си и според случая — с тълкованията, които те умеят да извличат от предписанията на Корана.

Но въпреки че религията им вменява в дълг войната, въпреки че им предписва унищожението на нечестивата раса, враг на полумесеца, това не е единственият подтик, който движи тези фанатични, диви и невежи маси. Не! Бунтът на раята, на тези същества, които те толкова дълго са считали за отрицателни, също не е в състояние сам по себе си да ги тласне към жестокости, които нямат равни на себе си, освен жестокостите, които са се извършвали през първите години на християнската ера. Мощният подтик, подтикът, който има силата да превърне тези хора в жестоки и кръвожадни същества, е, че те виждат, че народът им върви към упадък, че са принудени да се защищават против ударите на нищожната рая; защото си дават сметка, че положението им е разклатено, че богатата, които са си присвоили, им се изплъзват и в скоро време ще се върнат в ръцете на истинските им собственици. Бъдещето ги тревожи тях, ленивият, необразован народ, който нищо не умее, който счита физическия труд за унижителен и недостоен дори за един ага или чауш⁴⁶; защото виждат, че скоро ще трябва да напуснат завоюваната от дедите им земя и ще трябва да изоставят българските и босненските области, както са напуснали земите на Трансилвания, Влашко, Молдавия, Сърбия и Гърция.

⁴⁵ Софтã (остар., пер.-тур.) — мохамедански религиозен проповедник.

⁴⁶ Чауш(ин) (остар., тур.) — турски сержант.

Те, силният народ, избраниците на пророка, истинските мъже, вярващи твърдо в предписанията на тяхната свещена книга, убедени в превъзходството си над другите народи и въпреки всичко това да са принудени да побягнат пред нахлуването на светотатстващата цивилизация на нечестивите и по-низши от тяхната раса народи! Затова яростта им е безгранична: грабят, колят, изтърбушват, опожаряват с радост. Водени сляпо от засегнатото си честолюбие и от подстрекателствата на свещените им мюфтии, които им внушават, че народите рая са единствените виновници за сполетелите ги беди и се готвят да заграбят имотите им, както вече са постъпвали в други времена техни братя гяури със старите османски провинции, турците ще се бият до последна капка кръв, след като са изклали с наслада тези злочести българи, обезоръжени, боязливи, разединени и за нещастие... плахи.⁴⁷

Исторически факт е, че времената около бунтове и размирици в Османската империя са неразделно свързани с повече или по-малко масови помохамеданчвания на «гяурското» население.

Проявите на фанатизъм и дискриминация спрямо българското християнско население **се засилват по време на продължителните войни**, които османската държава води с европейските християнски държави. Тогава именно подвластното българско и друго немюсюлманско население става своего рода отдушник за претърпелите неуспех или срещналите силен отпор от страна на християнските държави османски войски. Рядко подаващото се на контрол поведение

⁴⁷ Ф. Бианкони. Из книгата му «Източният въпрос изяснен или Истината за Турция». Турците и англичаните. — Цит. по «Световната съвест...», с. 403–404.

на османската армия дори на собствена територия се съчетава след 40-те години на века (XVII век — б. р.) с политическите интереси на централната власт да си осигури по-здрав тил по време на предприетите далече на запад, север и юг военни походи. Именно тогава се засилват особено много натискът и репресиите спрямо друговерците с цел да бъдат приобщени към исляма. **Неслучайно именно с продължителната обсада на Кандия и обявената за «свещена» война на Османската империя с Венеция (1645–1669 г.) се свързват събитията около масовото помохамеданчване на част от родопските българи.** За това свидетелствуват както домашните извори, така и обобщените статистически данни за синхронни по време чувствителни промени в броя на местното християнско население в този район. [...] **Масовото ислямизиране** на местно българско (т.е. християнско — б. р.) и друго немюсюлманско население **се практикува и като своего рода усмирителна мярка след бунтове и въстания**, примери за което дават ред събития в района на Македония и Дебърския край, в Северозападна България при потушаване на Чипровското въстание и другаде. **Подобни акции се провеждат** и във важни в стратегическо отношение или труднодостъпни области както в българските, така и в останалите балкански провинции на империята **в условията на разпален най-вече по време на «свещени войни» религиозен фанатизъм.**⁴⁸

Горните думи се отнасят за по-раншните гонения срещу българите-християни, но нима в 1876 година мюсюлманското съзнание за «свещената война» срещу неверниците се е променило? Ето каква е била действи-

⁴⁸ Елена Грозданова. Българската народност през XVII век, демографско изследване. Наука и изкуство, С., 1989, с. 573–574. Подч. наше.

телността, видяна от френския дописник Иван дьо Вестин в Одрин и околностите му, и то дълго след «потушаването» на въстанието:

Часът е един и половина и ето че сме стигнали до най-важната спирка, Чорлу. [...] Само аз съм облечен по европейски сред тази сган, към която се присъединява цяла банда башибозуци. Това са черкези, въоръжени със саби, пистолети, ками и пушки, поставени в кожени силяси. На главите си носят калпаци от астраганова кожа. Всички са облечени по един и същ начин, в панталони, които влизат в обувките им, и в широк шинел, пристегнат в талията, който стига до глезените. Цялото им облекло е сиво. Сиви са и разбойническите им физиономии. [...] Но ето че Одрин се очертава отдалеч със своите минарета. Гледката се променя. Приближаваме се до истинска, ако не до географска България, защото от околностите на Одрин растителността става великолепна. [...] Слизаме на около половин час от града, до който все пак може да се стигне. Гарата е претъпкана от редовни войници, които разглеждат с любопитство башибозуците, които се качиха на Чорлу и които упорито настояват да слязат от каруцата. Някои от тях се прекатурват, но това не трогва никого от околните, на които малко неща могат да направят впечатление.

Тримата софти, които отиват на война с тяхното знаме, се сработват с башибозуците. [...] Скоро ще стане осем и половина часа. Мръква се. Загова софтите, които са пред мене, побързват да слязат от колата, пак с османското си знаме, за да влязат в града с повече показност. Един от тях започва да проповядва и да събира минувачите, които ми се препречват на пътя. Принуден съм поне за малко да се вслушам в гласа на проповедника, който увещава слушателите си

да го последват в току-що обявената свещена война против неверниците, гяурите. Както разбрах по-късно, така е била представена на мюсюлманските маси войната със Сърбия, като религиозна война. Впрочем това е единствената струна, която може да затрепти у тези затъпели от фанатизъм хора. Само че те грешат с това, че пробудилата им се омраза обхваща всички християни. С това се обясняват плячкосванията, които се извършват навсякъде, където минат нередовните войски, които ограбват християнските села и главно това кара човек да се замисли над следния отговор, който ми даде по-късно един башибозук:

— Ако ни победят, ще ни изгонят в Азия, ние знаем това. Но там, където минем, няма да оставим нито един жив християнин.⁴⁹

«Необичайният вид на Одрин — пише дни преди това дьо Вестин, — дава само слаба представа за положението в провинцията. Изглежда, че българите никога не са страдали толкова много от жестокостите и произволите на мюсюлманите⁵⁰, които властта подпомага и дори насърчава».

Фанатизмът на турците и тяхната омраза против християните, чувства, които са били прикривани и сдържани по времето на управлението на Махмуд паша, сега избухват навсякъде с нова сила. Единствената задръжка, която са чувствували турците — натискът на чуждестранните правителства над бившия велик везир — за тях вече не съществува. Насъсквани

⁴⁹ *Иван дьо Вестин*. Пътуване в страната..., с. 168–172.

⁵⁰ Едно точно наблюдение: противопоставянето е именно на верска, а не толкова на «национална» основа, нещо, което изтъкнахме неведнъж в уводната част на настоящата книга.

от улемите и от младотурците, мюсюлманите бързат да се отърсят от унижението от европейското влияние и да се покажат независими, което не вещае нищо добро за участието на християнските им съотечественици. [...] Наглостта на тези невежи фанатици расте с всеки изминал ден. Каго ги слуша човек, би казал, че те са готови, ако се наложи, да се сравняват с двете съседни империи. Тези от турците, които са достатъчно образовани и умни, за да разберат отслабването на тяхната държава, не са нито по-миролюбиви, нито по-сдържани. Те виждат дезорганизираността в Османската империя и за тях изходът е само в една борба докрай, в която да заставят християните да чувствуват целия натиск на робството. Пред страха, че Европа ще дойде да освободи едновърците си, те казват:

— Нека Австро-Унгария и Русия се опитат да се намесят в защита на християните: преди войските им да стигнат до България, няма да има вече българи⁵¹.

⁵¹ Това изказване, което днес може да се стори някому преувеличено, се потвърждава и от другаде: «В едно от прежните донесения на предпоследния месец имах чест, между другото, да ви донеса за отдавна предприетото от мохамеданското правителство решение системно да избива славяните на Балканския полуостров с цел да намали тяхната национална численост по отношение на всички заедно взети други народности: турци, гърци, арменци и евреи, населяващи румелийската полоса на Европейска Турция и съжителстващи със славяните... Тайните прийоми и цел на турското правителство не са неизвестни на българите, които открито проповядват невъзможността от по-нататъшно съвместно съжителство с турците. Българските патриоти говорят, че ако Европа настои и този път на прежното статукво в Европейска Турция, то на българската нация предстои неминуемо или поголовно потурчване, или изселване в Америка, или накрая и едното, и другото заедно, т. е. част от нацията ще бъде принудена да премине в исляма, а друга да се изсели. Последната мисъл се пропагандира засега тайно от американските методисти в Цариград» (Из донесение № 46 от 24 август 1876 г. на Н. Даскалов от Варна до В. Т. Кожевников, руски генерален консул в Русе. — Музей на Възраждането във Варна, ф. 2, а. е. 24, л. 43—44 — Цит. по П. Петров. По следите... Ч. I, с. 184).

И тези думи, изглежда, не са празни заплахи, след като виждаме мюсюлманите в цялата страна, деца и старци, да се въоръжават, когато виждаме правителството да им доставя оръжие и старателно да обезоръжава цялото християнско население; когато **в джамиите се чува да се призовава на свещена война и когато пълчища от въоръжени софти и ходжи пристигат от столицата**. Достатъчно е да си представим редовната войска, повикана другаде (както ще стане поради войната със Сърбия), и тези фанатизирани банди, хвърлени срещу българите, без никаква възможност да се отбраняват, и вече може да се предскажат сцени на избивания и кланета, пред които ще избледнеят тези в Дамаск и ужасите, които може да ни подсказе унищожаването на Перушица.⁵²

Да погледнем сега религиозното гонение през очите на «гяурите» — мразени и избивани от «правоверните».

В съзнанието на българите християни размирните времена неизменно са *съдбоносни дни на насилия над вярата им* — дни на мъченическа слава и отстъпнически позор. Доколко дълбоко е било това съзнание за надвиснало религиозно гонение срещу християните у самите ни деди и в разглежданата 1876 г. се вижда от следния прост пример из живота на християните от родопското селце Карлуково (днес Славеино) в навечерието на Априлското въстание:

Страшна била пролетта на 1876 година! Научили за дигнатото въстание в Панагюрище, Перушица, Батак, Пещера и др., османските власти в Пашмакль [Смолян] изпратили сеймени в седалищата на нахии-

⁵² *Ив. дьо Вестин*. Цит. произв., с. 155–156. Подч. наше.

те в Ахъчелебийско да съобщят на мюдюрите, че «кау-рите в Урумбели [Румелия] са дигнали глава против царя и турската царщина». [...] Страхът [у карлуковци] се увеличил, когато чули, че в съседното село Петково отседнали 60 души [сеймени или башибозук] от Старо село, които щели да заминават през Карлуково за Ахъчелеби [Смолянска област], а оттам по местата на въстанието. (Вероятно те не са били мобилизирани от централната турска власт). От тия слухове на 25 април [ст. ст.] вечерта карлуковци не заспали. **Зад залостените врати и закритите прозорци те слушали изтръпнали старите да разказват за времето на помохамеданчването**, за зулумите на хайтите, за разбойнически нападения и грабежи... [...] Изплашените селяни копаели ями и криели храни, дрехи, скъпоценности. **Вечер, събрани на групи по домовете, говорили за очакващото ги помохамеданчване, клане и палене**. Изслушвали се и се готвели да бягат.⁵³

Познавайки трагичния опит на дедите си и от деца закърмени със страшните истории за турски зверства над раята, българите християни усещали надвисналото поредно гонение срещу отеческата им вяра и се готвели...

* * *

Лето 1876-то! Настанала е сякаш последната битка преди изгрева на свободата — най-ожесточената бран между Светия Кръст и полумесеца в земята българска. «Със сто двадесет и едно села са се отнесли по този начин: жените са били изнасилени, а децата — насечени

⁵³ *Петко Каранетков*. Славейно, принос към историята на Средните Родопи. ИК «Иван Вазов», С., 1991, с. 123–124. Подч. наше.

на парчета. Башибозуците ги хващали за крака или за ръката, разсичали ги с един замах на ножовете си и минавали на следващото. По-сръчните ги разсичали на две през кръста. Един свещеник ми каза, че преди няколко дни, като преминавал някаква река, един от тези полутрупове се блъснал в коня му. На друго място някакъв свещеник бил разпънат на кръст, друг — опечен на шиш; някъде са набили жени на колове, които изтръгнали от плетовете!», разказва дописникът на в. «Фигаро» Иван дьо Вестин в посочената от нас книга⁵⁴. А ето какво пише вестник «Русский мир»:

В придунавска България турските власти непрекъснато арестуват български учители, свещеници, поголеми ученици, младежи, държат ги в затвори, мазета, бани, по-изтъкнатите убиват в затворите, мнозина от задържаните умират от глад и от спарения въздух в непроветрените помещения. Те бесят публично учителите, свещениците и що-годе грамотните българи. И всичко това се върши по нареждане на Цариград. **Целта на младотурците и Мидхат паша е да унищожат цялата българска интелигенция и да доведат страната до положението през четиридесетте години. Младотурците мислят, че ако страната остане без интелигенция и богатство, то тя може да се овладее изцяло и даже може да се очаква, че българският народ, за да избегне всички тези нещастия, ще приеме мохамеданството, както това направиха босненците и помаците.**⁵⁵

⁵⁴ Цит. по «Световната съвест...», с. 374.

⁵⁵ Вестник «Голос», бр. 178, 30 юни 1876. — Цит. по «Световната съвест...». Подч. наше.

«В последно време в съседна България е започнало гонение срещу християните, което по думите на наш архипастир ни пренася във времената на древните християнски мъченици», пише вестник «С. Петербургские ведомости»⁵⁶. Като назовава османското владичество «мохамеданско иго», вестникът разглежда страданията на българите от онова време именно **като християнско мъченичество**:

Шайките от черкези и от не по-малко диви турски групи, носещи названието башибозуци, нахълтват даже в мирните християнски села, изгарят до основи домовете и обработените с християнски труд ниви, продават християнските жени в харемите на развратните мохамедани, а старците и децата хвърлят в огъня или им разпарят коремите. За много кратко време стотици български села се превърнаха в купища пепел, а десетките хиляди обезобразени трупове карат живите, останали в пълния смисъл на думата без покрив и без късче хляб, да бягат.⁵⁷

Но нима положението на християните не е било същото и преди бунтовната 1876 година — лета и столетия наред? Ето, като пример, откъси от български вестници от 1875 година:

Майките ни, клетите български майки, се видяха осъдени в днешният век да претърпят неща, които не могат да се опишат. Сестрите ни, клетите български моми, се намериха на някои места в злополучна-

⁵⁶ Вестник «Санкт-Петербургские ведомости», бр. 182, 4 юли 1876. — Цит. по «Световната съвест...», с. 298.

⁵⁷ Пак там.

та нужда да се борят отчаяно против зверските прищевки на някои не служители на властта, но варвари развратители на обществото. Млади момци, хвърлени току тъй в тъмниците, претърпяват един вид изпитания, които не са за описание. Служителите ни Божии се поругават и се обезчестяват посред пладне от разсвирепена пасмина хора. ...⁵⁸

Ако на нечий прозорец свети свещ или кандило пред икона, тези пазители уж на тишината [заптиеята] са влизали в тази къща и ... до умиране бой на стопанина. ... В Чобан-Кьой неколцина турци краковци обржени [вържени — б. р.] нападат на къщата на едно българина и улавят стария стопанин. С голи ножове над главата му те го питат: «Гяур! Казвай де е син ти да го заколим».⁵⁹

... Такива злоупотребления още ставали, които са даже за неверуване, като напр. някои заптиеята си позволили дотам, за да мъчат селените с нажежена в огъня посипалка [ржжен] за пари и с много други нечуени и невидени мъки ... Гледам жени — стари, млади, наловили са да играят хоро, но Боже мой, рекох си, какво е това чудо, аче защо плачат и пискат тия жени. Тогава на часа съгледах на другата страна двоица заптиеята и няколко поляци [бекчии] наредени, чинят сеир и която от жените запре да играе, замерят с камъне и пр. Тия са, рекох, тий са ги накарали да играят. Забележете, че мястото беше само с тръне обрасло, което

⁵⁸ Вестник «XIX-й век». Теглилата и амнистията. Бр. 45, 8 ноември 1875. — Цит. по «Световната съвест...».

⁵⁹ Вестник «XIX-й век». Злоупотребленията в Шумен и околността. Бр. 45, 3 ноември 1875. — Цит. по «Световната съвест...».

нарочно бяха избрали и ги накарали по него боси да играят и да вършат трънето. Зрелището беше сърце-раздиращо, жените пищяха от болезън, набодени от трънетата, и от камъните, които изобилно са сипеха по главите и по краката им от страна на мъчителите.⁶⁰

Цитатите могат да бъдат продължени до безкрай. Тъй може да се тръгне назад по години и векове, за да се види историята на едно неспирно страдание за покорените християни-балканци и на една несвършваща «свещена война» за нашествениците мюсюлмани. Разлиствайки вестниците от плачевната 1876 година, ние лесно ще се убедим в това. Вековното страдание в нея е станало огън, пречистващ и осветяващ народа ни в пътя му към неговия единствен Спасител от безкрайната земна мъка.

Заедно с многото други свидетелства, за които мястото тук не достига, приведените по-горе доказателства са от достатъчна величина и основание, за да поставим същностния въпрос: кои са светите български новомъченици от 1876 година?

⁶⁰ Вестник «Източно време». Бр. 36, 18 октомври 1875. — Цит. по «Световната съвест...».

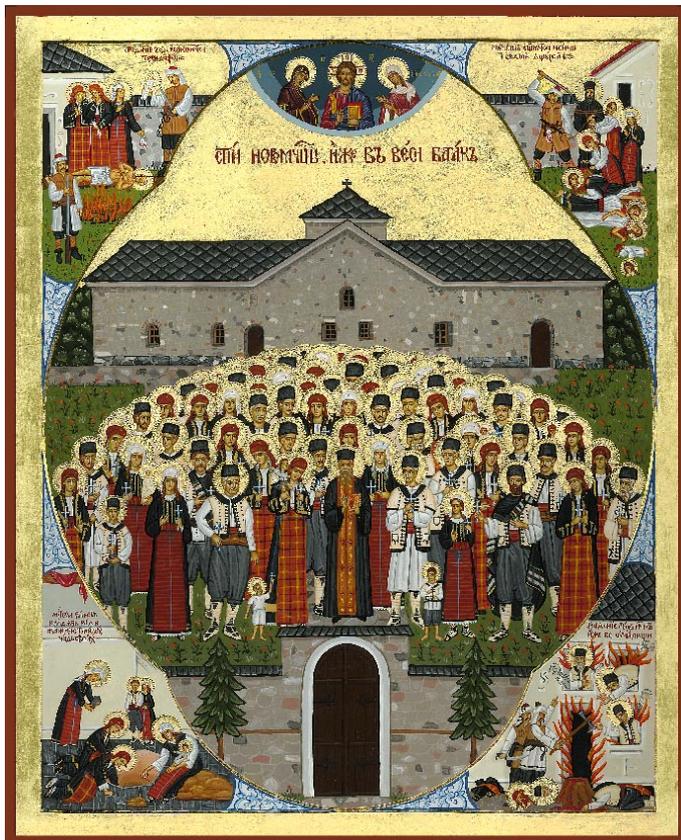
БАТАШКИТЕ
НОВОЛЪЧЕНИЦИ
ОТ
ЛЕТО 1876-ТО

17 май (4 май, ст. ст.)

Заради Тебе ни затриват всеки ден, смятат ни за овци, обречени на клане... предаде ни за укор на съседите ни, за присмех и хула на ония, които живеят около нас; всичко това дойде върху нас, ала ние Те не забравихме и Твоя завет не нарушихме... душата ни е унижена до прах, утробата ни е прилепнала о земята. (Пс. 43:23, 14; Пс. 43:18, 26)

Ти ни изпита, Боже, претопи ни, както се сребро претапя. Ти ни вкара в примка, тури окови на чреслата ни, постави човек над главата ни. Влязохме в огън и вода, и Ти ни изведе на свобода. (Пс. 65:10–12)

Господи, Боже мой, виках към Тебе, и Ти ме изцели. Господи, Ти изведе душата ми от ада и ме оживи, за да не сляза в гроба. Пейте Господу, светии Негови, славете паметта на Неговата светиня. (Пс. 29:3–5)

**Икона на баташките новомъченици,
нарисувана от сестри на манастира
“Света преподобномъченица Велика княгиня Елисавета”
в Етна, Калифорния, САЩ, 2005 г.**

ЗА ЖИТИЕТО НА НОВОМЪЧЕНИЦИТЕ ОТ БАТАК

За основа и градиво на настоящето повествование ни послужи книгата на Ангел Горанов «Въстанието и клането в Батак (исторически очерк)», отпечатана в Пловдив през 1892 г. и фототипно издадена съвместно от Културно-просветното сдружение «Възраждане на град Батак» и Университетското издателство «Св. Климент Охридски», под редакцията на проф. Янко Янев, София, 1991. Архаичният на много места език бе осъвременен. Разказът — където нуждата налагаше това — беше преработен и допълнен със сведения от други източници от XIX и XX век, принадлежащи на перото на очевидци и изследователи, близки по време до описваните кървави събития. Датата за чествуване паметта на баташките новомъченици е определена въз основа на обяснителната бележка от проф. Янко Янев, според която «въстанието завършва с превземането на църквата [...] на 4 май (ст. стил). Този ден е **най-големият местен празник, който батачани чествуват тържествено всяка година**» (пос. съч., с. 106).

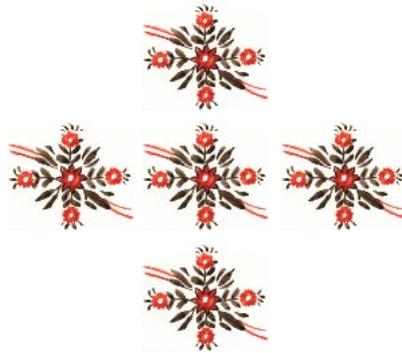
В предишните глави от книгата приведохме някои свидетелства и съображения, обосноваващи прославата на мъченическия подвиг на избитите в Батак българихристияни. Главното от тях бе, че тия страдалци за вяра и род са могли да се спасят, приемайки мюсюлманството — както и някои сред тях, твърде малцина, са сторили. Ала всички останали не са пожелали това отстъпничество поради силна привързаност към християнската си вяра и други, известни единствено на Бога причини⁶¹. Ние обаче не бихме искали — чрез следващите повествования — да хвърлим сянка върху историческата памет на онези наши сънародници, българи-мохамедани от Родопския и други български краища, чиито предци дейно са участвували в спасяването на техни близки «гяури», каквито случаи има немало, особено в Средните Родопи. Сред тези благородни по душа българи особено значимо е името на «спасителя на Пещера» (с това прозвище останал завинаги в нашата история) Осман Нури Ефенди, помохамеданчен българин от Девинското село Михалково, който успял да предотврати бастисването на Пещера, Брацигово, както и да спаси живота и облекчи участието на мнозина радиловци и батачани, оцелели след страшните кланета на 1876 година⁶². В своя стремеж да увековечим спомена за страданията на нашите единовер-

⁶¹ Вж. цитирания откъс от «Слово против потурчването» на проповедника Йосиф Брадати на с. 49.

⁶² За повече сведения вж. *Тодор Балкански*. Осман Нури Ефенди — Големият помак на българите. Ономастична просопография. Велико Търново, 1997.

ци в Христа ние се разграничаваме от опитите споменът за техните страдания да бъде използван като източник за политически изгоди, а подвигът им — срещу паметливите за своя род и корени българи-мохамедани. Съзнаваме, че отричането от Христа на тези наши събратя по народност е една от най-страшните трагедии в родната ни история — трагедия, още по-дълбока и поради своите духовни последствия за душите на тези хора, и поради потомствената приемственост, която твърде здраво прикрепя към исляма откъснатите от християнските си корени преди векове българи. Искрено желаем от следващото повествование, напоено с духа на противоборството през едно сурово време, да бъде възприета духовната, а не просто историческата или пък привнесената отпосле политическа значимост на баташката трагедия и тържество; тази разтърсваща духовна сърцевина на чутовния подвиг на батачани и на бездънното падение на техните палачи би могла да се изрази с едно изречение: колко страшно е човек да живее без Бога и противно на Неговите възвишени светоевангелски заповеди (ако говорим за мъчителите) и колко утешителна е смъртта, съединена с докрайна вяръност към Господа Христа и Неговата спасителна вяра — Православието! Заедно с тези уточнения ще посочим, че предложеният житиеписен текст за баташките новомъченици е почти дословно приведен от спомените на Ангел Горанов — син на водителя на въстанието в Батак Петър Горанов, — и неизбежно носи оценките на автора върху описваното, на места твърде експресивни поради историческата близост до събитията и личното участие на А. Горанов в тях. Пред-

почетохме нашият житиепис да почива именно върху Горановото повествование, тъй като в него (и може би единствено в него, в сравнение с други източници) събитията са изложени в християнско осветление, при това от непосредствен участник в тях. Останалите известни нам разкази за клането в Батак са представени било изцяло в полезрението на светската докомунистическа историография, било в политизиран или в приповдигнат революционно-романтичен стил, като и в двата случая почти незасегнати са останали религиозната същност и духовните очертания на баташката Голгота.

БАТАК ОТ XIX ВЕК В ГЕОГРАФСКО, ИСТОРИЧЕСКО И ДУХОВНО- НРАВСТВЕНО ОТНОШЕНИЕ

Поред живото предание и някои исторически паметници, село Батак е възникнало след потурчването на чепинските села (Велинградско); основано е от бежанците, които са искали да опазят бащината си вяра и са се криели по горите, докле не са се прекратили изстъпленията и насилията над вярата им. Местоположението на Батак е съответствувало на намеренията и желанията на заселниците, за да се прикриват от очите на тогавашните еничари. Селото е било построено от двете страни на Стара река, при подножието на високия Родопски връх Карлък в една неправилна продълговата котловина, заобиколена с бърдата: Петрово бърдо, Кънева борица, Царюв комин, Кадино бърдо, Свети Георги, Пискилнава скала, Галагонката и Бучете, някои от които образуват издигнати платовидни равнини: Иванова ливада, Илинова ливада, Ленищата, Саята и др. От югозападната страна на тая котловина се издига високият масив Семералан, който се скача с Рила планина; а от североизточната страна стоят високите гористи склоно-

ве на «Пирин» (местност в Пещерското землище), покрай които текат Стара река и Карлъшката река. Всичките тия бърда и равнини са били покрити с големи стари буки и други планински дървета, които са служили за естествена ограда и са представлявали голямо удобство за прикриване от яростните нападения на османлиите. Из повечето от тях и по много други места около селото, се намират развалини на стари крепости, манастири, църкви и оброчища, много от които навярно са разрушени от самите потурнаци по заръка на Хасан-ходжа — ръководителя на потурчванията в Чепинско през XVI в., съгласно свидетелството на свещеник Методий Драгинов⁶³.

Историческата наука все още не е установила с по-голяма точност кога е възникнал Батак и какъв е произходът на наименованието му. Най-ранният писмен паметник — надписът на чешмата в Кричимския манастир «Света Богородица», върху който личат името Батак и имената на построилите я батачани Анастас, Велю, Теню и Геро, — е от 1592 г. Едно от допусканията е, че името Батак е дадено на селото поради езерото, отстоящо на половин час път откъм северозападната страна. Селяните го наричали «блато», а турците «гъол» или «батак», защото по-голямата му част е покрита с преплетени над водата корени на растения, а то самото е обраснало с шавар, па-

⁶³ Трагедията на чепинци е описана най-пълно в Летописния разказ на поп Методий Драгинов от с. Корово, съставен през 1670 г. и публикуван от Ст. Захариев през 1870 г. във Виена. Вж. *П. Петров*. Съдбоносни векове..., с. 191–192 (посоченият автор възпроизвежда този разказ по *Ст. Захариев*. Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза. Виена, 1870, с. 67–68.

пур и трева, дето мнозина, които не знаели местността, са пропадали с конете си и са потъвали на дъното му. Съществува и друго едно предположение, според което първото име на новото селище било Батеве, от брат, или «бате», наречено така, види се, нарочно или от бежанците, или от самите насила потурчени българи в чепинските села, за да изразят нравственото превъзходство на опазилите своята бащина християнска вяра техни братя. За това название свидетелствува скъпоценният ръкопис на поп Методий Драгинов от XVII век.

Отначало заселниците на Батак живеели в добри отношения с техните потурчени братя по кръв и въпреки крайните различия на техните вери те дълго време си запазвали и уважавали роднинските връзки. Когато някой дохождал в Батак, отивал е да гостува направо в оная къща, домакинът на която носил името на рода му. Но с времето тия роднински и братски отношения се променили. Различни ходжи, които постоянно сновели между потурчените, ги карали под страх от наказание да изоставят преданията, обичаите, нравите и песните си, които потурчените българи все още пазели, и те постепенно забравявали миналото, привиквали с настоящето, заживявали с ограничените понятия на новата си вяра и захванали да се отнасят към предишните си сродници от Батак първом студено, а сетне и враждебно. Тия отношения още повече се изострили, когато се наченали препирни помежду им за горите, пасищата и ливадите, разположени около споменатото езеро; подобни разпри много често са имали кървави сетнини. Батачани се виждали заобиколени отвсякъде с лични и кръвни врагове.

Освен това, явила им се и друга рана. Кажичи-речи цяла Родоба била разпределена на отделни пасбища, повечето от които навремето били подарени — за известни заслуги пред първите султани — на дивото и сурово племе юруци, които сами захванали да боравят с овцевъдство по собствените си пасища. И те започнали да преследват батачани. Подир Кримската война се явили «любители на християнската пот» (по израза на А. Горанов) и от вътрешността на Македония. Юруци, разбойници и помаци кръстосвали всичките пътища около селото и батачани не смеели да се покажат в градините си. Самата власт по тия места, която се състояла от няколко заптиета по планинските кули, разположени на доспатския път и подчинени на доспатския бей, поощрявала грабителите.

Батачани били едри, здрави, силни, бодри и безстрашни люде. Тяхното юначество станало пословично за околните села. Тяхната издръжливост и търпение красноречиво се виждат от следния житейски пример: баташкият войвода Тодор Банчов (1814–1877), който преследвал турски разбойнически шайки, бил ранен. Тодор се криел у брата си Петър Банчов и когато заптиетата нахлули в къщата, претърсили я, и като не намерили воеводата, взели да мъчат брат му. За да избегне изкушението да изкаже брат си, Петър се престорил на мъртъв. Били го безжалостно, мушкали го и го боли с игли по тялото, ала той не дал ни най-малък признак на живот. Тогава, за да се уверят по-явно, мъчителите взели, та му наболи борови клечици под ноктите на краката и ги запалили. Ноктите, плътта и кръвта на Петър поч-

нали да прашят от пламъка на борината, но батачанинът със свойствената си твърда воля и тук понесъл болките, и тук заглушил мъките и останал пак като неподвижен и бездиханен труп. Той помръднал едва когато се уверил, че заптиетата са излезли от дома му!...

Животът на батачани бил патриархален. Главата на семейството си оставал такъв и за достигналите зряла възраст и оженени синове до своята кончина. Управлението на имота и търговията или, по местния израз — «държането на кесията», се изпълнявало по ред, съгласно волята на главата на семейството. Делбата на имота правел бащата до живот. Наредбата на къщите била от камък и двукатна, първият им кат е служел обикновено за зимници на домашния добитък. Случвало се в една къща, от едно семейство, със синове и внуци, да живеят заедно 25–40 души.

Батачани били задружни люде. Понеже занятието на всички било еднообразно и трудно, то те се събирали на дружини, правели си в планината чаркове, или иначе речено — дъскорезници, и работели сговорно. Всички заедно работели за всеки член от дружината им, който имал грижата да им достави необходимата храна за отредения нему ден. А когато някой се разболявал или по други оправдателни причини не можел лично да поеме реда си, то другарите му избирали на негово място едного измежду си да извърши работата. Това ставало безвъзмездно, сиреч считало се е като братска помощ на болника, който не бил задължен да връща тая работа. Това братолюбиво чувство и взаимопомощ се проявявали и при другите занятия, гдето не съществували подоб-

ни, нравствено обвързващи задруги. Почвал ли някой къща да гради, или плевня, или друга някаква сграда, то всеки негов роднина или ближен познайник считал себе си задължен да проводи колата си ден, два или три в негова помощ, за да си прекара камъни за стените, тикли (каменни плочи) за покрива, греди и други дървета от гората за сградата. А когато сградата се завършвала, съседните жени и моми, по приетия обичай, изнасяли сами каменните плочи върху покрива. Така също ако някой пожелавал да преобърне целина в нива, тогава се събирали безвъзмездно на помощ множество моми и жени от махалата редом с познатите и роднините, които за работата си получавали само дневната храна. Така било и с жетвата, коситбата, събирането на сеното, с тлаките⁶⁴, с плевенето и тъй нататък.

В сравнение с други места народното чувство у батачани било по-здро̀во опазено. Затвореният им живот в ска̀та на обширни планини, гдето виждали само хищната алчност на турците, навярно е поддържал и лелеел скрито в дълбините на сърцата им това чувство. Благодарение на обстоятелството, че те били опазени от постоянен досег с мюсюлманските обичаи и празници, които друга̀де са имали развращава̀що влияние върху чистите български нрави, батачани вся̀ко̀га са гледали на дру̀го̀верците враждебно, по-свободно изказвали отвращението си от тяхната вяра, като я считали за низко и позорно нещо, а ведно с това изразявали и желанията си за освобо̀ждение от мюсюлманското иго, които впрочем не били

⁶⁴ Тлакà (нар.) — безплатна трудо̀ва помощ, обикновено на седя̀нка.

ясни и определени и завършвали с дълбоки въздишки.

Ето как изглеждал Батак през 1839 г., видян с очите на руския монах Партений, който на път за Атон прекошил българските земи:

Вечерта пристигнахме в село Батак. Свещеникът ни прие в дома си и с удоволствие ни нагости. Разпитваше ни за различни неща, но най-вече за Русия и за руското благочестие. След това ни каза: «Сега аз няма да ви пусна оттук, докато не се намерят спътници, защото пътищата са много опасни. Два дена да вървите няма да срещнете населено място освен някой хан — само гори, планини и пущинак, пълни с разбойници-арнаути, които често убиват. Това лято убиха двама монаси.» Ние му благодарихме и след вечерята си починахме. На сутринта отидохме в църквата и изпълнихме утринната служба и Часовете. Църквата е голяма, каменна, с висока каменна ограда. Иконостасът ѝ е прекрасен, а има и много ценни икони, гръцка изработка, достойни за похвала. През цялото си пътешествие съм видял много малко такива църкви. Рисувани са от един светогорски монах. Всичките книги тук са църковни, печатани в Москва. Ризницата е доста прилична. В църквата има много кандила и пет кристални полилея. Ние ѝ се полюбувахме и благодарихме на свещеника за големите грижи. В Батак има общо триста къщи. Всичките са дървени, направени от дъски, отгоре покрити с дялани греди и летвички. Има и много двуетажни. Селото е българско, но напълно прилича на руските. Тъй като тук е студено, няма никакви градини. Свещеникът ни хранеше само с ечемичен хляб. Ние му поискахме или пшеничен, или ръжен, но той ни каза: «Освен ечемичен нямам друг хляб, няма и в цялото наше село. Ние месим хляб само от ечемик, а да се набави друг е трудно. Вие сте видели каква е

планината. Трудно е дори само да я изкачиш. Пък и не ни трябва друг хляб, защото от раждането си знаем само този и ни се струва, че от него няма по-хубав.» Ядохме насила. Гостоприемните жени ни надонесоха много хляб за из път, защото два дена нямало откъде да вземем. Каквото можахме — взехме със себе си, а излишното оставихме на свещеника. Недалеч от Батас се вижда друго българско село. По-рано жителите му били християни, но турците ги помохамеданчили, а иначе и до днес говорят български.⁶⁵

⁶⁵ Руски пътеписи за българските земи. С., 1986, с. 190–191.

ВЕЛИКДЕН ПРЪД ГОЛГОТА

Вяра в собствените сили и с детински устрем батачани последвали другите въстанали български села през пролетта на 1876 година. Оттук идва и страшният трагизъм на делото им, но и светлото тържество на тяхната мъченическа победа над ужаса, страданието и чувството за обреченост. Като наклонени от налятото зърно класове, те били съзрели за мъченически страдания и готови да се принесат в жертва на своя Спасител и Бог като сладък хляб, смлян от жернова и изпечен в горнилото на нечувани страдания.

Още в самото начало на въстанието, при буйните тържества и неизпитаната дотогава радост от вкуса на жадуваната свобода, батачани предусещали в сърцата си и идещото тежко изпитание.

Великият пост на 1876 преминал за баташките християни в усилна подготовка за дългоочакваното освободително въстание. Едни от тях отивали по помашките села да си купуват пушки и пищови, някои водели за размяна кравичката или едничкия си вол; други опитвали покрай селото доставените си оръжия, трети носели в работилниците на Петър Ковача, или в ония на заселените цигани сърпове, коси, тесли, ножници и

други челичени сечива, за да си правят дълги ятагани, прилични на турските калъчи⁶⁶, или остри маждраци⁶⁷. Изпровождали се нарочно люде по различни места да купуват барут и оръжие. Сборовете от мегданите и механите се преместили пред споменатите ковачници, или пред тюфекчийницата⁶⁸ на Георги Цурюв, или в местата, отдето се слушали пушечните гърмежи. Жените, от друга страна, бързали да приготвят пексемед (сухари), ризи, торби и пр. Някои от тях скалпвали разни мехлеми и мушамы за раните, други разнищвали от вехтите си дрехи нишки за тифтик (марля). Всички били обзети от жаждата по непознатата и мечтана българска свобода.

Пролетта дошла весела и мила, съживяваща надеждата и пълнеща сърцето със смелост и мъжество. Приготвленията съставлявали един вид предпразненство на Христовото Възкресение. Упоени от тая надежда и от свойствената си смелост, батачани напълно забравили и правителствените сили, и опасностите от съседите помаци. И в това самоизмамно състояние като че всякой дирел личба свише — в някакви стари предричания, в някакви белези на времето и на вечно сменящата се природа, в предсказания на неизвестни мъдрци и в пророческите писания. Едни от младежите, които по възрастта си не можели да участвуват в приготвлението, се ровели в библейската книга «Откровение» и доста находчиво и правдоподобно уподобявали Турция на звяра със седемте глави, които означавали седемте племена, насе-

⁶⁶ Калъч (тур.) — извит меч, подобен на сабя.

⁶⁷ Маждрак (ар.-тур.) — копие.

⁶⁸ Тюфекчийница (остар. от тур. тюфек — пушка) — оръжейна работилница.

ляващи империята, чието освобождение щяло да дойде с неговата смърт. Други търсели във «Вечния календар» оправдание на възрождените си надежди и с възторг разгласявали предречената смърт на един цар, който щял да бъде непременно султанът. Младежите с особена охота разправяли на простите люде пророческото съчетание на съответните цифри по черковнославянското изчисление на буквите, съставляващи съдбоносната фраза «Туркия ке падне», от събирането на които се получавала сумата 1876 — същата година, в която се крояло въстанието.

— Господева работа! И по книгите го има писано! — повтаряли с благоговение селяните.

— Гледайте само да не стане селото ни като Касандра!⁶⁹ — забелязвали някои закоравели в робството старци.

— А какво е станало в Касандра?

— Клане... клане на всичко живо — на мъжко и женско!... — отговаряли старците.

— Клане?! Клане ще стане, но само на турците! — добавяли самонадеяни гласове на множеството от тълпата, сред която се водел разговорът.

Предпразненството достигнало върха си по време на Великденските празници. Нея година Христовото Възкресение било отпразнувано от батачани с непозната до тогава тържественост и ликуване⁷⁰. В селото не останало

⁶⁹ Касандра е названието на най-западния от трите ръкава на Халкидическия полуостров. По време на гръцкото въстание през 1821 г. турският пълководец Абдул Абут паша сломява съпротивата на въстаниците, които отбранявали тясната ивица земя, свързваща ръкава с основната част на полуострова, опустошава цяла Касандра и избива по-голямата част от населението.

⁷⁰ Пасхата през 1876 г. се паднала на 4 април. Тук и навсякъде в житиеписа

ни едно прасе, при все че във всяка къща се развъждали и се намирали най-малко по три-четири. Пещерското вино се леело с половяци⁷¹. С червените яйца се христосвали с всички безразлично — с познати и непознати, което други години не било ставало. Къщните врата били открити за всекиго и всякой бързал да изрежда всички и с всекиго да сподели новите чувства за светото Възкресение и ония — на възкръсналите надежди на вековния роб. В дома на Горанов⁷² с особено въодушевление четели приветствената статия на вестник «Век» за великия празник, в която думите: «С проливането на Кръвта Си Христос изкупи нашите грехове, — с проливането на кръвта е възтържествувала правдата, с кръвта е просветнала озаряющата светлина на човечеството, с кръвта е блеснал истинният разум пред слепотата и предразсъдъците...» имали такова внушително въздействие, че слушателите току-речи безсъзнателно повтаряли думите: «Кръв, кръв! Само на кръвта се дължи всичко!» Това служело като таен вътрешен двигател на въодушевлението, което давало особена сила на празничната веселост. По причина на дългото пространство, което обхваща селото, всякога тържествените дни се празнували с по няколко хора в едно и също време на различни места. Тая година хорото било общо — на «Беглишките хармани», намиращи се от горната страна на селото. Там се събра-

датите привеждаме по стар стил, съобразно времеизчислението през XIX век, когато се развиват описваните събития.

⁷¹ Половяк (м. диал.) — котел, който събира половин ведро или 7–8 литра.

⁷² Петър Горанов бил най-просветеният човек в Батак по това време и организатор на въстанието там.

ли всичките селяни и селянки и съставили, като никога преди, хоро в няколко кръга, състоящо се от 1500–2000 души, и подскачали под веселите провиквания на стройните и напети младежи. На него се редели и стари, и млади, и тия, които не били играли от много години, и тия, които жалели скоро починалите си близки роднини — всички без разлика. Сякаш в сърцата на всички се таяло неизразимото предчувствие, че тази е последната тяхна Пасха на земята, че скоро и тяхната кръв ще се пролее като кръвта на техните деди мъченици, че и тяхната кръв ще напои многострадалната българска земя и ще завика към Бога зарад всички техни братя и сестри, които ще останат подире им. Затова великденското настроение сега се изразявало в такава извънредна радост и веселост. Те не знаели, че в тая тържествена веселост отпразнували собствения си живот, не знаели, че пределът на вечността стои при самите им нозе — те знаели само, че трябва да се нарадват на тоя велик ден, в който е станало Христовото Възкресение, в който се празнува тържеството на проляната Господня Кръв и който стои пред очаквания ден за въстание, чиито сетнини са известни само одному Богу. Хорото се кършело на различни страни по широката поляна, веселите провиквания се последвали от пищовни гърмежи от играещите; и белобради старци и сгърбени баби мъчели наред с младите за последен път непослушните си крака, а пред хороводеца се перкала по земята чалмата на един турчин, дошъл да събира великденски яйца, в присъствието на правителствените заптии!... «Като че Божият промисъл нарочно определил — размишлява животописецът на баташките

мъченици А. Горанов — щото батачанинът да тържествува първите минути на прогласената свобода от робството в такава тайнствена тъмнота на природата, в каквато той е тържествувал ежегодно Великото тържество на проляната Спасителева кръв, която дарила свобода, светлина, разум и любов на цялото човечество...»

На Гергьовден, 23 април, всички четници, които вече били заели позиции по околните на селото хълмове, заедно с цялото множество старци, жени и деца, изпълнили широкия площад пред черквата «Света Неделя». Баташките свещеници поп Нейчо Паунов и поп Петър поп-Илиев извършили молебен към светия великомъченик и победоносец Георги. Възторгът бил неописуем. Въодушевляването сияело върху веселите, бодри и оживени лица на батачани. Със снажния си ръст и с високите рунтави калпаци четниците приличали на гора от дървета с кичести върхари. Момите, жените и децата с китки в ръце и със сълзи на радост се трупали около тях и мнозина не можели да познаят своите си. Подир молебствието всички те целували кръста под благословението на свещениците за успеха на светото предприятие.

Първите тръпки на отрезвяването обаче не закъснели да пролазят в душите на въстаналите роби. Това станало на 24 април, когато от куршумите на петстотника Стефан Трендафилов паднали двама бабаити съгледвачи.

Вечерта на 29 април стражата на баира Семералан забелязала по доспатския път откъм Таш-боаз да идат голямо множество въоръжени башибозуци. В петък — на 30 април заранта — те излезли на самото «Петрово

бърдо», отстоящо на четвърт час от селото, дето убили едно баташко воловарче (петнайсетгодишно момче) и забучили червен байрак с полумесец. Това произвело голяма тревога, която все повече и повече се усилвала. Както появата на неприятеля, така и заплашителните му искания се разпръснали като мълния по селото, по позициите, между стари и млади. И от позициите, и от селото излизали на по-високите места, и с някакво замръзнало любопитство гледали към «Петрово бърдо», дето турците били насядали по самите ръбове на бърдото и приличали отдалече с белите си чалми на гъби, изникнали след дъжд. Някакви страховити предчувствия обхванали сърцата сякаш на всички!

— Това не прилича на Чепинското побратимство! Виж, насядали са, като че чакат смъртта на селото! — говорели едни шепнешком.

— Кръвнина!... Кръвнина ще падне! — казвали уплашено други.

— Не току-така черните гарване от три деня насам непрекъснато грачат над селото! — Мърша — човешка мърша чакат!... — забелязвали по-малодушните и тия пророчески забележки се разпръсвали също като мълния...

У несвикналите да проливат господарска кръв раи се породили съмнения. Тия, които не знаели предел в увлечението си, които в горделивите си пориви се считали за непобедими, сега стояли като замръзнали, горещата им кръв изстинала от едната гледка на червения байрак на «Петрово бърдо», в чувствата и в силите им станал ненадеен и внезапен прелом, и те с наведени глави, с

посърнали лица захващали разговор — не за предстоящата битка с неприятеля, а разговор тъжен и печален за децата, за жените, за къщите и покъщнините, за всичко мило и драго на земята!... Картините от мечтаните по-напред победи срещу тирана били изместени от картините на бедствията, теглилата, лишенията и тежките неизбежни злочестини на своите близки, на своите в нищо неповинни дечица. Тия нови грижи и нови страхове били общи и взаимни. Четниците почувствували непреодолимо желание да отидат в селото и да видят своите домашни, което желание се разгаряло от тайния вътрешен глас на страховитите предчувствия, че краят на «Баташкото царство» настъпва и желанието поне за последен път да прегърнат и ако могат, да утешат милите си; от друга страна жените провождали по позициите децата си, които с насълзени очи се осведомявали за здравето на бащите и ги викали да отидат у дома си и помогнат, за да се прикрият и зароят в земята някои вещи, защото всички предполагали скорошен пожар на селото... «Огън! Пожар! Кръвнина!...» били думите, които с твърда убеденост и без всякакви обяснения се повтаряли все под вид на тайна в позициите.

Около червения байрак и по ръбовете на бърдото имало близо четиристотин души башибозуци. Когато първом батачани ги зърнали в петъчното утро, времето било ясно и слънчевите лъчи блещели по лъснатите им оръжия; по-сетне числото им значително захванало да намалява, а заедно с това и времето взело да става все по-облачно и по-мрачно! Сърцата на батачани били попарени, душите им — посърнали...

* * *

За развоя и разгрома на въстанието в Батак ще оставим да говорят историците. Вниманието ни ще се съсредоточи върху заколението на Христовите агънца — на изповядалите и опазилите вярата си, без да пожалят временния си живот мъже, на невинните жени и девойки, на отроците и не на последно място — на младенците, споделили участта и получили нетленната небесна слава на избитите от Ирод Витлеемски младенци. За мъченичеството на тези пречудни изповедници съществуват несъмнени свидетелства както от очевидци, тъй и от отпослешни изследвачи на историята. Ето най-значимото, според нас: в изложението си от 3 януари 1877 година до представителите на европейските държави оцелелите батачанки пишат следното: «Да оставим онова, което не се връща от оня свят, та да не търсим мъжете си, които, **за да не станат турци, та да изгубят душите си, както искаха кръвниците, по-добре се предадоха да ги изсекат на сечник като свети мъченици**»⁷³. От това свидетелство се виждат ясно двете основни черти на мъченичеството на батачани: а) възможността да се избавят от смъртта, приемайки исляма, което дори им е предлагано («както искаха кръвниците») и б) доброволният избор от тяхна страна на смъртта заради родната православна вяра, както и ясното съзнание у свидетелите на тяхното мъченичество за сходството на техния подвиг с мъченичеството на древните християни («като свети мъченици»). Но това не е единствената явност, да-

⁷³ Цит. по Петър Петров. По следите на насилието. Част втора. Наука и изкуство, С., 1988, с. 626.

ваща основание за прославата на баташките страдалци като новомъченици⁷⁴.

* * *

Дошла вечерта на 30 април, петък. Селото замръквало сред обръч от дин-ислямски⁷⁵ воители, които били завзели всичките височини покрай него и непрестанно гърмели върху къщата. Куршумите пишели като град около селяните и ронели от каменните покриви разбитите на дребни парчета камъчета по бягащото население. Туктам по улиците били наранявани и убивани мъже, жени и деца. Освен куршумите, навсякъде летели запалени омаслени парцали за подпалване на къщите и плевните; а когато се мръкнало съвсем, в очите на уплашените батачани те се сипели като огнен дъжд и нажежени камъни от небето, «падали — както пише Ангел Горанов,

⁷⁴ Случаите на християнско мъченичество в 1876 г. не се ограничават с клането в Батак. Описани са и много други случаи, когато българи предпочели да умрат и били убити, но не приели вярата на поробителите. «Особено много данни за решимостта на българите да умрат, но да не приемат мохамеданската вяра има от бунтовната 1876 г. Когато в Перушица башибозуците предложили на въстаналите българи да се предадат, като ще изколят само мъжете над 15 години, а жените и децата ще потурчат, последните „писнаха и взеха да се молят да ги убиват“. Тогава „Спас Гинов уби две от сестрите си, жена си, четирите си дечица, после и себе си“. Особено голям стоицизъм проявили батачани. Гина Илиева разказвала, че тя и още три момичета и едно момче, всичките малолетни (от 10 до 14 години), прекарвали около 100 дни в мохамедански къщи, където „много ни мъчиха да се потурчим, но ние не искахме“. Гина Ванева също била отвлечена, обезчестена и помохамеданчена насила, но когато била доведена в Пловдив пред комисията, „при многото заплашвания да не хвърля фереджето, че щели да ме заколят“, тя се отказала от исляма.» — П. Петров. Съдбоносни векове..., с. 356.

⁷⁵ Дин-ислям, динислям (остар., ар.-тур.) — мохамеданин.

очевидец на много от станалото — като Божие наказание за някакви неизплатими с друго грехове, освен с кръв и огън!...»⁷⁶

Населението, без разлика на пол и възраст, се събрало в най-укрепените места на селото — черквата, училището и Трендафил Кереловата къща, които се считали за по-пригодни за самозащита и по-неизложени на подпалване. Множество жени, деца, мъже и старци се натрупало и в неголямата Богданова къща като по-здрава сграда, в долния край на селото.

Паднал мрак.

Батачани не помнели и не били виждали никога преди такава тъмнина и такава нощ. Било черно като в рог — на разстояние от два-три разкрача не можело да се види човек. На мнозина се струвало, че тая извънредна тъмнина се съгъстява от безчислените башибозушки куршуми, които като пороен дъжд се сипели по улиците и сградите. При това чарковете откъм Карлъшката страна, на долния край на селото били подпалени и озарявали околните бърда, правейки сякаш тъмнината по улиците още по-гъста. Покрай селото и вътре в него блеснали

⁷⁶ У мнозина от християнските мъченици виждаме смиреното съзнание, че страдат не толкова поради доблестно отстояване на вярата си в Христа, колкото като наказание за греховете си. Ето какво ни разкрива самото Свещено Писание, повествувайки за дивното мъченичество на свещеника Елезар, на седмината братя Макавеи заедно с майка си Соломония, които мъчителят Антиох принуждавал да отстъпят от Св. Предание на своите деди: «ние търпим това за себе си, — казва един от мъчениците — понеже съгрешихме пред Бога нашего» (2 Мак. 7:18); и най-малкото дете-мъченик има това съзнание: «Ние страдаме за греховете си. Ако за вразумяване и наказание наше живият Господ ни се е разгневил за малко време, Той пак ще се смили над рабите Си» (ст. 32–33).

други подобни огньовете, които с всеки изминат миг растели и алените им пламъци се губели в черния небесен покров, издигайки се право в небесната дълбина, както в прастари времена — димът от богоприятното Авелово жертвоприношение. Всичко било страховито! Наред с пушечните гърмежи, дивите провиквания от хилядите башибозушки гърла западали по-ясно и по-страшно в сърцата на батачани. Безподобни били гледките, които в тая нощ са представлявали батачани в сборните места. У Богданови, Керелови, в училището и черквата мъже, жени и деца се трупали един въз друг в невъобразим безпорядък. Всички се движели насам-натам като сенки, всички охкали, викали, ридаели, сърдели се, плачели и едни други се търсели. Майка загубила детето си, дете — майка си, брат — сестра си, мъж — жена си, всички се лутали, блъскали се в множеството, тъпчели се един другого, молили се... Те се движели и притискали безсъзнателно. Децата пишцели при краката на възрастните и наместо помощ, получавали нови несъзнателни притискания. Тия, които ходели, мислели, че се носят от сгъстеното множество, а тия, които се носели от това последното, считали себе си за двигатели на движението! Давлението било тъй тежко, впечатленията толкова напрегнати, че повечето майки държели на ръце децата си, притискали ги с всичката сила на майчината любов и с тях на ръце ходели да ги търсят, с тях на обятия питали и разпитвали с плач — где са рожбите им!

Обаче скоро тая глъч затихнала едновременно по всичките сборни места. Клепките на всички били налегнати от непреодолима дрямка. И тия, които били здрави,

и тия, които били наранени или имали други физически повреди от притискането, и тия, които търсели да полудат загубените свои близки — всички до един затворили очи и потънали в дълбок сън.

ЦЪЧЕНИЦИТЕ ОТ БОГДАНОВАТА КЪЩА

Първи май на 1876 година — събота — бил ден на непрекъснати гърмежи и от двете страни. Повече от четири хиляди пушки произвеждали непрестанен екот над продълговатата селска котловина. Селото било подпалено отвсякъде. Пожарът сам се разширявал.

От всички сборни места Богдановата къща била най-много изложена на пожарния огън. Тя се намирала в долния край на селото, от дясната страна на реката, състояла се от две стаи и малък потон (чардак), под който имало зимник за домашния добитък. От източната и южната страна бил разположен голям двор, догдето се простирали градините и ленищата, а от другите страни имало твърде наблизко къща, плевни, кокошарници и други дървени постройки.

Още на първия ден турците сполучили да влязат в тоя край, от лявата страна на реката, дето запалили всичките къщи подред. Скоро огънят пропъзлял и от дясната страна и бързо се приближавал към Богдановата къща, като произвеждал ужас и трепет у събраните в нея селяни. Там имало около двеста–триста души мъже, жени и деца. Защитата се поддържала само от няколко души, от прозорците на стаите и на зимника. Всички други

стояли като омаяни, сякаш в някакво сънно състояние, препълнено с уморителна задуха и тежкото чувство на обреченост. Жените и децата с жаловитите си гласове като че усилвали отчаянието. Някои плачели за загубените си мъже, братя, сестри и деца, други плачели за ония свои ближни или рожбите си, които държали на ръце и които им напомняли тежкия миг на смъртната неизвестност... Децата пискали за хляб и вода, но нито едното, нито другото можели да им доставят. Изобщо по стаите, потона и зимника, дете стояло множеството притиснато един въз друг, се носел приглушен глас на ридания и стенания.

Заранта на втория ден на май турците от с. Яни-Махала, които нападали Богдановата къща, пратили един посланик с предложение до обсадените да се предадат, защото и другите селяни от черквата и Трендафиловата къща уж се били предали. Обещавали им, че няма да им сторят какво зло. След тоя пратеник наблизко се явили янимахаленци, познати на долнокрайци, като се прикривали помежду съседните сгради и ги молели и увещавали да си предадат оръжието на тяхна лична отговорност и да излязат да гасят пожара. Залостилите се в Богдановата къща християни се помамили от тия дружески уверения и решили да си предадат оръжието. Някои от по-сърцатите не се съгласявали с това и настоявали да стоят до последно и да умрат с оръжие в ръце, но техният глас се удавил в гласа на множеството, в отново пробуденото желание на жените и момите да излязат на чист въздух, да се приберат край собствените си огнища и да се трудят да ги увардят от разорителния пожар⁷⁷.

Събрали заключениците всичкото оръжие и на ръце го занесли в ленищата откъм страната на изгорените чаркове, дето стояло множеството башибозуци, та го предали на познатите им турци от Яни-Махала.

Тогава всички башибозуци, които били завардили селото откъм долния край и от двете страни на реката, слезли, заградили Богдановата къща и наченали потре-савашото клане на страдалците.

Най-напред се хвърлили като диви зверове върху омаломощените и уплашени селяни и селянки да ги претърсват за скрити оръжия, да ги обират и убиват с големи мъчения без разлика на пол и възраст. Като първи «герои» в това сърцераздирателно подвизаване се отличили башибозуците от Яни-Махала, които произхождат от дивите и кръвожадни кърджалии и юруци. Наред с обирите, те взели с различни мъки да се опитват да изнасилват уплашените жени, но в това срещнали такова отчаяно съпротивление, че при всичката неравна борба ни една скотска страст не успяла да получи удовлетворение. Наместо оръжия, нещастно измамените батачани и батачанки си служели с нокти, зъби, с малки дървета, бакъри, ножчета и други подвижни твърди тела, които можели да се намерят около тях. Наред с нападнатите тук-там падали мъртви и от нападателите. Дивите башибозушки викове се заглушавали от отчаяните писъци, охкания и плачове на мъчениците-селяни. Кръвта затекла.

⁷⁷ В това обстоятелство — предаването на оръжието — не само за Батак, но и за мнозина българи-християни, пострадали в 1876 г. от мюсюлманите, можем да съзрем и Божията милост към тези страдалци; иначе те щяха да умрат като въстаници с оръжие в ръка, а сега тяхната участ била на Христови агънца, обречени на заколение, предадени в ръцете на враговете на Христовата вяра!

Турците се надпреварвали един други в свирепствата и зверствата, надпреварвали се кой по-скоро и по-напред да влезе при беззащитните жертви, за да пролива християнска кръв, да се подиграва с богоподобните човешки създания, да утолява фанатичната си алчност и да граби баташката пот!... Кръвта се леела и зацапвала дрехите на убитите, което било против насъщните интереси на башибозуците, затова те намислили да турят в клането известен ред, за да направят основен обир и да увардят от кръвите хубавите и здрави дрехи на доброволно предалите се в ръцете им жертви...

Клането и борбата в самата къща се прекратили. Изкарали всички мъже, жени и деца в ленищата пред самата Богданова къща; мъжете с момчетата от дванайсет годишна възраст нагоре отделили на една страна, а жените, момите и децата — на друга, като ги заградили околоръст с отправени срещу им пушки и ножове. На средата донесли дръвник и край него се изправил един висок, тъмен и страшен помак с възпретнати ръкави, с препасана отпред червена престилка, взета от някоя млада жена, със забучена от страната дълга кърпа за обрисване на кръвите, които биха се пръскали по лицето му, разгърден, бос, с окъсани потури, с възпретнати крачоли, с привързана шарена кърпа на главата, а отгоре забучена босилена китка, взета пак от някоя мома, и със секира в ръцете си. Между него и изкараните на заколение християни стояли други помаци, също със запретнати ръкави, с навъсени чела, с кръвнишки погледи, които придържали с едната си ръка препасаните на силаха им пищови; по всичко се виждало, че те са първенците на

башибозушката сган и вече се приготвят да играят ролята на разпоредители. Щом свършило подреждането на жертвите тия първенци направили знак да престане заканителното ръмжене на многобройната сбирщина и касапинът сторил един бабаитски поклон с бързо завъртяване — за селям на дружината си. Сетне погледнал свъсено и заканително към противните му християни, издигнал секирата над главата си и с все сила я ударил по дръвника. Подир тоя удар се изсипали диви и мръсни псувни, заканително скърцане със зъби и клатене на глава, заедно със своеобразни башибозушки намахвания...

За всекиго станали явни по-нататъшните действия...

Батачани стояли бледни, посърнали, с вледенена кръв, с благодущни, но мъртвешки изражения, със спокойни, но празни погледи... Ударът на касапина върху дръвника отекнал право в сърцата им, изсушил насълзените им очи, сковал трепетливите им устни! Тоя удар откъснал душите им от земното — в миг секнали детинските плачове и писъци, настанало мълчание и гробна тишина; тоя удар мигновено насочил мислите им към небесата, към престола на Всемогъщия и Всеутешаващия Създател!... Като немощни човеци, до тоя миг те се противели, душите им се мятали в отчаяна жажда за живот. Примирението с надвисналата смърт, с раздялата с тукашното, което не идва без велика борба, взело във властта си душите им⁷⁸.

⁷⁸ Съзнателно или не, тук А. Горанов ни разкрива една изключително важна подробност от баташкото мъченичество — до последно батачани са страдали люто от предсмъртната болка, страх и ужас; в един миг обаче всички те са били осенени от дълбок мир. Това става и в Богдановата къща, и в църквата, където страданията са били още по-продължителни и жестоки, и в кланетата

Звероподобното ръмжене се поделило отново с по-голяма сила. Към касапина и дръвника повели един гол батачанин, който сам си подложил главата на пъна, като го прихванал с ръцете си и си притиснал шията о дънера, за да стане пресичането ѝ по-вярно и отведнъж. Батачани, без разлика на пол и възраст, на малко и голямо, на старо и младо, вперили отчаяните си погледи към жертвата и зачакали да видят образа на очакващата ги съдбина...

Касапинът издигнал секирата и с див рев, посред всеобщите читашки ругатни, я стоварил с всичката си сила върху лежащия на дръвника батачанин. Глух удар се раздал на всички страни, но главата още стояла на тялото... Секирата се издигнала повторно, червените кърви на широки бразди прошарили бялата плът и мъченикът направил едно малко движение — не за самозащита, не за отбрана, не от страх, а за да си пригоди пъ на място врата, та да избегне следващи несполуки на касапина... Последвал нов удар, не толкова глух и не толкова ясен и главата на жертвата се търколила на два разкряча от

по улиците и на моста. Че това не е «претръпването» на омаломощения и отчаял се докрай невярващ човек ни доказва фактът на яростната съпротива на батачанки срещу посегателствата върху най-скъпото за тях: девическата и женската им чест, тъкмо миг преди смъртта, както и доброволното решение на майките да поведат децата си към дръвника, само и само невърстните им рожби да не попаднат в ръцете на мюсюлманите, което би предрешило участта им на вероотстъпници. Вярваме, че именно нашият Спасител, Който грижовно гледа на всяко Свое чедо и до последно не престава да дири спасението му, в тоя съдбовен миг изпълнил душите им със Своя неизказан мир, за да могат те да понесат страшните мъчения и болки с благодушие, с търпеливо упование на Неговата вековечна милост. По-нататък в настоящото повествование се описва как бащи с отсечени крайници държели синовете си, неусещайки болка. От житията на древните мъченици знаем, че Бог е облекчавал тежките страдания на Своите раби, когато болката е ставала дотолкоз люта, че грозяла душата им да отслабне в твърдостта и те да отстъпят от изповедничеството на вярата.

дръвника, а тялото се сгромолясало край него... Ето и втора жертва... подир малко и втора отсечена глава! Ето и трети мъченик и трета глава... Кръвта рухнала на потоци по земята! Под дивото и злорадо ръмжене на стоящите наоколо башибозуци смъртоносните удари следвали непрекъснато един подир друг и отваряли вратата на вечността за нови мъченици-християни!

Христовите агънца, обречени на заколение, стоели и примирено чакали реда си... Никакви плачове, никакви сълзи, никакво съжаление за изплъзващия се измежду пръстите им земен живот, никакви вълнения и страсти — нищо, нищо не вълнувало и не безпокояло никого! Тук-там се чували само гласове на сукалчета, които не можели нито да разбират, нито да почувствуват страшните удари на очакващата ги мъченическа смърт... Като че никой не мислел за живота и сякаш такива мисли представлявали тежък грях пред горещата кръв на мъчениците, която течела от дръвника!

— Стоян не пусна кръв... — казвали някои шепнешката помежду си, като изгледвали плахо търкулналата се Стоянова глава далече от тялото му.

— А виж Цветан! Каква кръв! Всичкото лице на касапина се опръска!...

— Да се напие с човешка кръв! — допълвали други.

— Нека се напият с човешка кръв! — повтаряли с кораво сърце обречените мъченици за вяра и род.

Отсечените глави и отделените от тях тела скоро станали грамадни купчини около дръвника. Батачани сами отмествали мъртвите си братя и сестри, за да разчистят и за себе си място. Баштата, например, бил заклан вече, а

синът бързо се събличал, хвърлял дрехите и парите си в страшните лица на башибозуците и сам отивал при джелатина, хващал главата на баща си, целувал я няколко пъти без сълзи и без глас, хвърлял я на грамадата от мъченически глави, после прегръщал мъртвата му кървава снага, притискал я за последно целование и последна раздяла към обятията си, прехвърлял я настрана върху грамадата мъртви тела и сам подлагал врата си на дръвника!... Тъй правел и бащата със заклания си син, и брат със заклания си брат, и роднина с роднината, и приятел с приятеля си, и изобщо — мъченик с мъченика-светец...

Междувременно зверските нрави на мъчителите се разгаряли все повече и повече. Хладнокръвната готовност на батачани за смъртта, както и тяхната безропотност въодушевявали «правоверните». Възхищавали се те и от собствените си «геройства», трогвали се дори от собствените си псувни, от думите: «москов-гяур»! Всякой считал себе си длъжен да заколи по няколко християни; и всякой мислел и вярвал, че колкото повече и с по-големи зверства пролее гяурска кръв, толкова по-несъмнено ще бъде възнаграден в бъдещия живот от «великия пророк» с райска градина, с хурии⁷⁹, с пилаф, с чешми мед...

Освен клането на дръвника, наченало се и друго — по всички страни, дето стояли бледните батачани. При касапина захванали да се явяват или да бъдат довлечани нови мъченици — с отсечени ръце, крака, носове, уши, с окълцани и окървавени лица, клани и недоклани... Са-

⁷⁹ Хурии (от араб. хур — чернооки) — девойки, доставящи според Корана наслаждение на мохамеданските праведници в рая.

мите мъчители се бързо сменявали и си играели с жертвите, като им отсичали разни части от тялото и най-сетне главата. Помаци, катранджии и цигани се надпреварвали да си наквасят ножовете и ятаганите в гяурска кръв, надпреварвали се кой по-страшни и по-чудовищни зверства да направи! А редом с тях се явили и ревнителите за разпространението на «правата вяра».

— Ако станеш турчин, ще те оставим жив — казвали те на някои, докато ги събличали, за да ги принесат на общия жертвеник.

На подобни предложения някои батачани, без да отговорят нещо, сами разкъсвали дрехите си и отивали на човешкия сечник; някои — навярно изтерзани докрай — съвсем не разбирали въпроса и стояли като безкръвни трупове; някои уж се съгласявали с мълчаливо клатене на глава, на която отведнъж завивали бяла кърпа или парче платно от някоя риза, без да извършват върху им обикновените церемонии по тоя случай, но повечето пъти такива също били заколвани или от самите «верокръстници», или от други башибозуци, за да им вземат новите дрехи⁸⁰.

⁸⁰ Такива «обръщания» — не толкоз изповядване на исляма, колкото една проста гавра на мъчителите — не се споменават от другите източници. Така например оцелелите баташки жени свидетелствуват, че никой от убитите им мъже не приел мюсюлманството доброволно и че тъкмо за това те били изклани «като свети мъченици»! В книгата на *Трендафил Керелов*, правнук на великомъченика дядо Трендафил, «Батак глава не скланя» (С., 1966), която по думите на автора ѝ се основава на устното предание за тези събития, запазено от очевидците и преминало от тях към потомците им, намираме интересни подробности около това клане. Там също не се упоменава за такива потурчвания, освен на шепа оцелели деца: «Живи (от клането при Богдановата къща — б. р.) останали само пет-шест деца. Няколко ени-махленци ги отделили настрана, увили на главите им кърпи — знак, че са приели исляма — и ги отвели

Явявали се и някои «великодушни» цигани или катранджии, които взимали някои момчета и без да се съобразяват с желанията им⁸¹, откарвали ги от множеството настрана, за да ги заведат за роби и да ги продават като животни или да ги заставят вечно да им робуват на кузните (ковачницата), или при варенето на катрана.

Около дръвника се образували високи грамади от човешки глави на една страна и човешки тела — на друга. Телата, прошарени с кървави бразди, давали на мястото

в Ени махала. За това нещо има запазен един покъртителен разказ. Разправяше го дядо Георги Тошков:

„Бяхме петима братя. Най-големият на 12 години. Аз бях след него. Като започна клането, майка ни каза да легнем по очи на земята и да турим ръцете си отстрани, та да не гледаме. По-нататък не знам що е станало и колко време съм прекарал така. След един или два дни се свестих в ръцете на анимахленец Севди Пехливан. Той беше дошъл за втори път да обира мъртвите: изровил ме между труповите, за да ми съблече дрехите, а аз съм дошъл в съзнание. Живота си дължа на двата кага дрехи, с които майка ми ме бе облякла, защото се бяхме приготвили да бягаме. Като лежах, аз се бях сгушил така, че дрехите покриваха врата ми. Ятаганът ги бе пресякъл, а врата ми рязнал, но плитко. Убиецът ме бе цапнал и по главата, но ножът се бе изплеснал, та ударът не бил смъртоносен. Понеже бях потънал в кръв, Севди Пехливан ми заповяда да отида на реката да се умия. Като се върнах, той ме попита:

— Ако видиш баща си, можеш ли да го познаеш?

— Мога — му отвърнах аз.

— Аз ли съм баща ти?

— Не си! — отговорих му.

Тогава той ме изпсува и вдигна нож да ме заколи. Аз прибързах, та казах:

— Ти си баща ми.

Той прибра ятагана и ме взе със себе си в Ени махала, където заварих още три-четири багачанчета...“» (с. 107–108). За подобен случай упоменава и писателят *Иван Вазов* в пътеписа си «В недрата на Родопите»: «— А вие как оцеляхте? — попитах ханджият. — Аз бях дете, мене ми завиха чалма и ме заведоха в Баня. Сетне-ка, като се научиха консулите, извадиха ме оттам...» (Избрани произведения. Т. IV. С., 1950, с. 219).

⁸¹ Навярно те също са предпочитали смъртта пред потурчването и робството у чужди.

изглед на човешка кланица с натрупано човешко месо... Главите, нахвърляни една въз друга, окървавени, стояли всички с очи, вперени нагоре и полузакрити от горната клепка — сякаш обърнати веднъж за всякога към небесата, към престола на Всевишния с молитвено ходатайство за себе си, за своите и за другите си едноверни братя!...

Наложило се да донесат още два дръвника и християнската, българската касапница се разширила. Наченало се клането и на жените, момите, бабите и децата. По-напред жените ги завеждали на дръвника облечени само с риза, но по-сетне като видели, че това е в голям ущърб на голтаците-башибозуци, мъчителите раздрали покривалото на човешкия срам и захванали да ги събличат голи както мъжете и да ги колят като агнета на дръвника. И тая гледка е била още по-сърцераздирателна.

Батачанки показали същата мъжествена и същевременно унесена готовност за смъртта, както и мъжете. Тука само случаите били по-разнообразни, по-жаловити и по-ужасяващи⁸². Повеждат, например, майката към дръвника, а децата припкат около нея, промъкват се помежду касапите, улавят се за тялото и произнасят

⁸² Да обърнем внимание върху християнската твърдост на тия майки! Ето какво предава за техния подвиг в книгата си Тр. Керелов: «За да свършат по-бързо, донесли още два пъна. Колачи се изреждали един подир друг. Сегиз-тогиз някой башибозук грабвал невръстно дете — нарече ли го „буба“ (татко) — оставял го да живее. Много майки, като виждали, че децата им ще станат друговерци, се хвърляли отчаяни, отнемали рожбите си и сами ги повеждали към дръвника. Подир това и те свеждали глави под смъртоносния удар» (пос. съч., с. 107). Тук човек неволно си припомня народната песен, дето турчин увещава пленена невяста да си хвърли мъжката рожба, на което тя отговаря: «А бре, турчино! А бре, друга веро! Глава си давам, дете не давам!» (Вж. Приложение II, «С душа се разделяме, ала си вяра не даваме». Народни песни за българи — мъченици за вяра и род.)

само умилителното, трогателното и детски обичливото: мамо!

— Мамо! — повтарят клетите, като изглеждат презрително водещите я мъчителни и впиват състрадателен взор, изпълнен с жалост и молба в сухите очи на мама, от която не получават нищо друго, освен отчаяни и празни погледи...

— Мамо! — продължават те подир, обърнали очи за милост и пощада към държащите я главорези; но майка им вече я слагат на дръвника, касапинът бързо издига секирата и под припевния звук на тяхното «мамо!» я стоварва върху врата на майка им, чиято глава се търкулва с разплетената дълга коса при краката им и — сякаш за последно целование — ги пръска с майчината гореща, невинно пролята, мъченическа кръв!... Устата на децата отведнъж пресъхват, сладкото «мамо» замира в гърдите им и като вцепенени остават неподвижни на местата си, без сълзи гледат майчината си отсечена глава и чакат своя ред!...

Или:

Башибозуците взимат от ръцете на майката детето, отсичат му главата, майката се хвърля с отчаян устрем върху нея, взема я, целува я, впила устни в изтичащата детска кръв, докле успеят и нея да я съсекат на части.

Или:

Майката притиска в обятията милата си рожба и не иска да се раздели в последната минута с нея, не иска да я остави в ръцете на безсърдечните зверчовеци, и не отстъпва, докле не смесят кръвта ѝ с кръвта на любимата рожба...

При тия смайващи и сърцераздирателни гледки сред башибозуците имало и такива низки натури, у които се разигравали скотските похоти и те се опитвали преди смъртта да изнасят младите невести и моми! Обаче тук ни една батачанка не унизила себе си. При дръвника те чакали сетния удар на надвисналата секира кротко като агнета; ала когато била застрашена честта им, те се сепвали от унесеността си и като разярени лъвици се хвърляли да се бранят от мъчителите до последни сили, докле ги насичали на парчета...

Така за няколко часа клането в Богдановата къща се свършило. Не останал ни един жив човек, с изключение на няколко малки дечица, които били отведени в робство за потурчване. Около дръвниците се издигали планини от човешки глави и тела; на отделно място стоели женските и детските, и по цялото равно място били разхвърляни човешки и детински тела и глави — все с открехнати и въздигнати към небето очи!...

Оттук сполучил да избяга, облечен в женски дрехи, само Колю Христосков Кривов, който се скрил в черквата, дето отпосле го заклали.

Подир два месеца известният кореспондент на «Дейли Нюз» Дж. А. Макгахан на това място от коня си изброява до сто човешки глави, а самият му кон потъвал в човешки трупове и женски коси...

КЛАНЕТО НА „БЕГЛИШКИТЕ ХАРЦАНИ“

«**К**огато човек чете разните писмени източници за Кримова, което стана в Батак, ... когато слуша разказите на ония, които преживяха ужасите, очите неволно се наливат със сълзи и не могат да следят писаното, ушите заглъхват и не могат да слушат разказа и мисълта се парализира и не може да стигне до писалката. Няма писател, който би могъл да опише страданията, нито Иеремия, който би могъл достойно да оплаче жертвите на Батак. Над батачани се извършиха всичките видове измама, от злоупотреба с близкото съседство и искрено приятелство до нарушение на най-страшната клетва; всички видове жестокости над хора обезоръжени, над жени и деца в най-невинна възраст, дори още неродени, защото усмирителите на въстанието просто побесняваха, когато виждаха бременна батачанка. Житието на всеки батачанин, загинал или преживял, е по-вест на най-големи жестокости»⁸³.

⁸³ *Иорданъ Венедиковъ*. История на въстанието въ Батакъ 1876 год. Издание на Баташкото читалище «Паметникъ 4-и май». София, печатница Художникъ. 1929, с. 110–111.

Докато траело клането в Богдановите двори, в главния стан на башибозуците ставало обезпокоително съвещание. Около Ахмед-ага се насъбрали началниците на отделенията и по-видните първенци от различните села. Те съобщавали на главатаря си за недоволството и отчаянието на башибозуците, че тъй дълго се е продължила обсадата, че са загубили тъй много от решителните си другари, без да успеят да сторят някакво зло на батачани, без да удовлетворят алчните си намерения за клане и обир, и задето останали гладни — без продоволствие и загубили надеждата да се видят помежду беззащитни християни... Ред по ред, началниците на четите и познатите първенци обяснявали на главатаря причините на обезсърчението и отчаянието на събраната от тях сган, които причини били еднообразни — почти същите. «Нашите момчета тръгваха за Батак да колят и обират — говорили те, — а два дни става само се греем отдалече на огъня от подпалените им къщя и час по час, минута по минута, даваме за курбан на баташките куршуми най-пехливаните и най-решителните моаметане, без да направим нищо на гяурите. При това момчетата са гладни. Ако и днес не сполучим нищо да направим, то повечето могат да се завърнат надире...»

Подир тия изявления Ахмед байрактар, жандарм и подведомствен на Ахмед-ага, прочел поименен списък на убитите башибозуци, които възлизали на 96 души⁸⁴.

⁸⁴ Според *Й. Венедиков*, «това число ни се вижда надуто. Според *Скайлер*, убити са само 3 турци; и това не е вярно, защото само до пристигането на Ахмед ага са убити 5–6 души. Прибягването на турците до клетвопрестъпление, за да вземат оръжието на батачани показва, че загубите им са били доста големи» (пос. съч. с. 113).

Силно разочарование обзело всички; Ахмед-ага знаел, че при такова положение не ще може да се продължава обсадата, а веднъж разстроена, башибозушката сган отпосле мъчно се събира. И как е било възможно да се задържат за повече башибозуците без достатъчно храна?

Ахмед-ага се намерил в голямо затруднение. С такава голяма сила, с такова добро оръжие и при прага на едно запалено отвсякъде село да не може да направи нищо! — за него това би било голям срам. А му оказали такова голямо доверие и тайните комитети, и правителството, възлагали му такива надежди в потушаването и наказанието на немирните гяури! Той слушал мълчаливо събраните наоколо първенци-аги и гледел с трепереща ръка черната си, белизнева брада.

Когато събраните изказали съобщенията и мненията си и се одремали умислени с наведени към колената си глави, Ахмед-ага станал чевръсто на крака и с разтреперан от яд глас извикал:

— Никой мюсюлманин, никой верен последовател на нашия велик пророк не е прибягвал към такава подлост и такива унижения, каквито съм решен аз да сторя днес пред батачани, за да им взема оръжието! Почакайте! Днес, още днес ще се реши всичко: позор за нас или клане на проклетите гяури! Всичко, всичко подло и низко ще употребя, само да им вземем оръжието и тогава с волята на пророка ще предадем на огън, мъки, кръв и смърт и мало, и голямо, и ще колим до насита...

— Идете скоро и спрете гърмежите — викнал подир малко на началниците на четите, — и ми проводете влаха, когото бяхме забрали от планината.

Началниците бързо изпълнили заповедта му и гърмежите спрели и от двете страни.

— С кои от баташките първенци имаш най-голямо приятелство? — попитал Ахмед-ага доведения влах.

— С всички се познавам от много години, с всички съм имал взимане-даване и съм поминувал добре, но от всички с Ангел Кавлака имах най-голямо приятелство.

— Добре, той е благоразумен човек. Да отидеш в селото, да го намериш и поздравяш от мене, и да го убедиш без страх да дойде тука да направим условия за предаване, за да разпъдя башибозуците и да излязат селяните да си гасят запалените къщи...

Той дълго говорил на влаха в тоя смисъл и му обещава голяма награда, ако сполучи да му доведе Ангела Кавлака и да внуши на селяните «благите му желаня» за запазването и спасението на селото.

Ангел Кавлака се намирал в черквата, дето людете, както и в другите сборни места, били уплашени, обезнадеждени, задушени от притеснение и отчаяние. Когато влахът се явил с известното на читателя послание, настанал шум и препирня. Едни искали да се предават, ала други се страхували да не излезе измама и настоявали да не се влиза в никакво споразумение с Ахмед-ага; но последните били сравнително малко. Повечето се показали склонни да се започнат преговори за предаване и Ангел Димитров Кавлака, придружен от пратеника-влах, отишъл в стана на Ахмед-ага, чийто шатър бил разперен при Беглишките хармани, близо до неотдавна изкопаната от батачани позиция. Ахмед-ага го посрещнал на крака, приел го много любезно, направил му чест, каквато

подобавя на равностоен съперник и с престорено добродушие и чистосърдечност захванал да го увещава:

— Ние сме стари приятели, обичам те като свой брат и за това те повиках нарочно да поговорим за огъня, който вашите неколцина немирници са запалили на главите си и на главите ни! Когато се научихме, че селото ви е въстанало срещу девлетя⁸⁵, мене ми стана криво и жално, защото това село ме е направило човек и го считам като свое село. Правителството, като нямаше наблизко аскер, заповяда ми да събера войска и да дойда да ви усмиря, да издиря виновниците и да ги предам на законните власти. Аз побързах да изпълня тая заповед, защото се страхувах да не ви нападнат от други страни и да не пострадате вие, невинните селяни, заради шепа чапкъни. Но вие не ме посрещнахте като правителствен човек, не ме послушахте да си свалите и предадете оръжието, а ме посрещнахте с куршуми! Ето наградата за тая непокорност, ето пожарите!... Аз зная, че вие и селяните теглите по вина на пет-шест души, които единствени ще дадат отговор пред правителството, но се чудя защо вие, благоразумните люде, не се вразумите да накарате селяните да предадат оръжието си и да излязат да загасят запалените къщя, па да си гледат работата? Знаеш ли, Ангел чорбаджи, че като гледам огъня в селото, то струва ми се, че гори сърцето ми? Не вашето село, не вашите къщя горят, а моите. Снощи съм плакал като брат, като дете за вас! Нима мога аз някога да забравя добрините, които съм видял от батачани? И що ви трябваше да слу-

⁸⁵ Девлет (тур.) — държавата, царщината.

шате чапкъните и въставате срещу силния и могъщия девлет?...

— Ние не сме въставали срещу девлетя — възразил Ангел Кавлака, — ние си вардим селото от башибозуците, които палят наред селата в пазарджишкото поле.

— Не е истина — подигнал глас Ахмед-ага. — Ако е работата била само за вардене на селото, защо убихте заптиите, защо сте направили такива дълбоки и далечни табии⁸⁶?

— Ако някой е направил престъпление, нека правителството отпосле издири виновниците и ги накаже.

— Ние знаем всичко, — рекъл Ахмед-ага. — Петър Горанов не харесвал нашия султан, поискал да стане сам цар и намерил помежду селяните някои глупци да тръгнат по ума му! Но раите могат да правят глупости и детинства, а на девлетя и на правителството е длъжност да предпазват останалите си поданици от бедите, в които безразсъдно ги вкарват други. Девлетят всякога гледа на раите си като на свои чеда, а и тия последните трябва да го считат за свой баща. Ето защо аз те моля да отидеш в селото, да предадеш думите ми на всичките познати първенци и селяни, и да ги убедиш да си предадат оръжието още днес, за да се спре опустошителният огън. Аз искам да направя добрина и благодеяние на селото ви, от което съм се хранил толкова години и вярвам, че вие всички ще ми помогнете да прекратим по-нататъшния огън, за да разпъдя башибозуците по домовете им...

— Ако това зависеше само от мене — отговорил Ангел Кавлака, — то не би станало нужда от никакви

⁸⁶ Табия (тур.) — укрепление, окоп.

уверения за твоите благи желания, но както знаеш, не зависи само от мене. Аз ще отида да предам на селяните думите ти и ще се потрудя да ги убедя да свалят оръжието...

— Добре — казал весело Ахмед-ага, — но те моля да дойдеш сам да ми явиш за сетнината, та ако стане нужда заедно да размислим и да направим каквото следва за избавлението на селото.

Ангел Кавлака се завърнал обратно, като преминал през гъстите редове башибозуци, които му правели път с почитателни селями. Най-напред отишъл в Трендафиловата къща, дето били събрани по-войнолюбивите и решителни селяни и после — в черквата. И на двете места разказал подробно за всичко станало между него и Ахмед-ага и искал мнението им за предаване. И на двете места станали препирни «за» и «против», изказали се подозрения за измама от страна на башибозушкия главатар и никой не се решавал да даде определен отговор. Сам Ангел Кавлака гледал малко подозрително на Ахмедовите уверения и не дръзвал да си налага мнението и волята, макар че се радвал на доверие и уважение от страна на съселяните си и имал сред населението мнозина влиятелни привърженици и поклонници.

Той отишъл отново при Ахмед-ага, около когото заварил събрани най-влиятелните аги в околните села, като: Мохамед от Дорково, Алиш Пехливан от Баня и други, и в отговор на зададения му въпрос, казал:

— Нашенци са готови да предадат оръжието си и отново да си бъдат верни поданици на девлетя, но се страхуват да не им направят по-големи пакости башибо-

зуците. Те всички едногласно ви молят да вдигнете обсадата от селото и да изпратите башибозуците по живо по здраво, подир което ще си предадат оръжието...

— Башибозуците са под моя заповед — процедил през зъби Ахмед-ага. — Те не могат стори нищо против моята воля. Аз не мога да ги разпъдя, докле не изпълня волята на правителството, сиреч докле не взема оръжието ви и не възстановя първия ред на работите, докле не изпитам и не издиря виновните, които ще се накажат според закона...

Ангел Кавлака изгледал насядалите наоколо аги, подигнал от немай-къде раменете си и наместо отговор изпуснал една дълбока и отчаяна въздишка, вперил тъжовен поглед към пламтящите димни езици, лижещи самия небосвод.

Агите стояли мълчаливи, с наведени глави, и току го поглеждали накриво, крадешком, за да не забележи зверската им омраза и кръвожадност. Ахмед-ага се разтреперил, позеленял от гняв, повдигнал се на колене в богомолна поза и с насилена престореност заговорил:

— Ангел чорбаджи! Аз виждам, че вие, моите приятели, и всичките ваши селяни сте загубили доверието си в мене, но за това ще ви отплатя с добро. Ако не сте ми мили и драги, ако не помня добрините на селото, то не ще се унижавам да ви моля, защото и така сте в сред огъня, и така сте в ръцете ми!... Ангел чорбаджи! Вие искате да се махнат башибозуците и тогава да си предадете оръжието, а аз ще ви дам в залог нещо повече от това — ще ви дам моята дума, че никому няма да падне и косъм от главата, ако не е виновен, и ще окова тая моя

дума в най-страшната за мюсюлманина клетва... Ангел чорбаджи! Ето, при тия почтени свидетели мюсюлмани, аз призовавам великия наш пророк, в името и славата на когото ти се заклевам, че като си предадете оръжието, ще разпъдя башибозуците и никому не ще причиня никакво зло. Ако аз не изпълня тая своя клетва, нека моят могъществен пророк ме накаже с най-голяма суровост, нека ме лиши от благата и предимствата на правоверния в бъдещия живот, от хуриите, пилафите, медовете и другите сладости в райската градина; нека и тука на земята ме направи гяурско свине и ме накара да гълтам гнусната му сланина; нека ми отнеме тая чалма и ми надене — ей-така — твоята гугла!

И той бързо хвърлил настрана чалмата си, която мюсюлманите почитат като нещо свещено, грабнал от чорбаджи Ангеловата глава гуглата и си я нахлупил! — действие твърде многообещаващо от страна на ревностен мюсюлманин. Но това не му стигнало и в трескавия си пристъп Ахмед-ага отишъл и по-далеч в клетвата си:

— Нека пророкът наш ми причини и най-голямата скръб, да ми вземе и най-големите радости; нека ми пръсне като чума чедата⁸⁷; най-после, нека ми пре-

⁸⁷ С тези думи Ахмед-ага сам изрекъл присъда над себе си. Божията правда не оставила мъчителя ненаказан. След потушаването на въстанието, по почин на великите сили в Пловдив започнало разследване на престъпленията на неговите «усмирители». Бидейки един от тях, Ахмед-ага бил осъден на заточение в Диар Бекир, където не останал дълго. След подписването на Берлинския договор се завърнал в Барутин и заживял богато като търговец и стопанин на големи стада добитък. Но в Диар Бекир той се бил заразил от проказа. През 1881 г. коварната болест го съборила на легло и постепенно го превърнала в куп изгнило месо. И тъй умрял, в мъки, сам, изоставен от всички, дори и от семейството си.

обърне кадъната на гяурка и я направи твоя жена!

Подир това той целунал турени накръст ножове.

— Има ли по-страшна от тая клетва? — попитал той насядалите наоколо аги и ходжи, заекващ от вълнението и от пламналия в гърдите му фанатизъм.

— Няма, няма! — отговорили в един глас последните, като почтително се поместили на местата си.

Ангел Кавлака бил искрено трогнат от тая нечувана и безподобна клетва, взел гуглата си и с насълзени очи се опростил с Ахмед-ага, като му обещал, че ще употреби всичко, за да склони съотечествениците си да предадат оръжието.

Ала веднага след като дядо Ангел се изгубил от очи, Ахмед-ага плюл на земята след него и побързал в присъствието на същите свидетели да се отрече от дадената клетва. Доспатският и банският ходжи — свидетели и на клетвата, и на следващото зверско клане — заявили, че клетвата няма религиозна сила и спокойно може да се отмени, защото не е излязла от сърцето и защото е дадена на неверен гяурин за измама!...

— Турците с кола зайци ловят! — казал ядовито и гневливо Ахмед-ага. — Аз им дадох една лъжлива клетва, за да ми дадат по-скоро гяурските си глави, за да изпита малко и голямо нашите калъчки!...

Знаел ли е Ангел Кавлака и подозирал ли е лъжливостта на клетвата? Не. Той искрено е повярвал в нея и имайки пред очи ужасите на пожарите, на глада и задуха, които изнурявали злочестото население, претъпкано в сборните места, мислел е чистосърдечно, че едничкото средство за избавление остава покорното предаване.

С такава вяра и с таково убеждение той се явил най-напред в Трендафиловата къща, дето предал подробно клетвата на Ахмед-ага и поискал съгласието им за предаване. Породили се разногласия. Едни считали клетвата за подла измама и предпочитали да умрат като въстаници и неприятели на башибозуците; други намирали за по-благоразумно да се предадат, да жертвуват виновниците и сподвижниците на въстанието, само да спасят останалите от неминуемата смърт — да спасят невинните жени, моми и деца... На първите начело стоял дядо Трендафил Тошев, който считал клетвата за измама, защото имало мнозина убити башибозуци. Главният довод на вторите била самата клетва. Препирните се изострили и дошли до стълкновение.

— Да го убием! — извикал един глас от страната на първите. — Той ще стане причина да ни изколят като кози на касапницата...

— Да го убием и се освободим от позорната измама! — повторили други гласове и тръгнали заканително към Ангел Кавлака, който стоял твърдо и настойчиво за предаването, но дядо Трендафил се препречил помежду и не позволил да се пролее братска кръв.

— Аз мисля, че по-добре и по-благоразумно ще направим, ако се предадем, отколкото да умираме от глад и жажда, да горим живи с жените и дечицата... — рекъл Ангел Кавлака, без да обръща внимание на направените му заканвания. — При това, аз не мога да не вярвам на дадената ми от Ахмед-ага клетва. Никой турчин не би се вривал да яде сланина, да носи гяурска гугла, да даде жена си за жена на гяурина, ако не мисли да изпълни

онова, за което се е клел. А тая клетва, ако желаете, можете да пратите от помежду ви люде да я чуят от устата му сами. Аз ви предавам онова, което е станало и което е вречено и обещано от Ахмед-ага. Ние от черквата и от училището мислим, че не можем да излезем наглава с тая голяма башибозушка сила и на основание на казаната клетва ще се предадем; вие, ако се наемате, че ще излезете наглава, останете да се биете...

Като изрекъл това Ангел Кавлака тръгнал да си отива, но се спрял. Привържениците на предаването се умножили. Мотивите на техните противници се показали слаби сравнително с изказаните от Ангел Кавлака съображения. Наченали се нови, по-тихи съвещания, в които след различни разсъждения решили едногласно да предадат оръжието, но предварително да отидат от тях няколко души да чуят лично клетвата на Ахмед-ага. За такива били избрани: Трендафил Тошев Керелов, Вранко Димитров Паунов, Георги Серафин, Петър Трендафилов, Петър Кахведжийски от Ракитово, Георги Вълков. От черквата и училището били събрали оръжията, така също и у Трендафилови захванали да ги събират, когато избраното пратеничество, придружено от Ангела Кавлака, се отправило към шатъра на Ахмед-ага.

Не след дълго пратениците, макар и бледни и изнурени от борбата със задуха, пристъпiali свободно и твърдо посред башибозушките редове, поддържани от представата, че отиват при неприятеля като преговаряща страна. Те дори бързали с нетърпение да видят разтърженото от жалост за Батак лице на доспатския господар, да изслушат уверенията, обещанията и клетвата му, за да турят

край на мъчителната безреда и грозната неизвестност. Но, уви! — те били горчиво измамени. Наместо прием, изслушване и преговори, пратениците били наобиколенни от башибозуците пред шатъра на предводителя им по негова заповед и чули само гласа му, когато той извикал да предадат на другите селяни, които ги следвали отдалече поради любопитство, че се оставят като залог и ще бъдат освободени, когато селяните донесат всичкото си оръжие...

Когато между батачани се разгласила вестта за задържането на личните първенци на селото, то и малцината противници на предаването се склонили да се занесе и предаде оръжието час по-скоро, за да не би да пострадат заложниците. Тогава в твърде късо време събрали оръжието от пушки, пищови, ножове, арби⁸⁸, шисанета, маждраци, натоварили го на три четворки кола и го закарали на Беглишките хармани. Това се вършело с особена охота, с надеждата да видят по-скоро началото на освободението си и да спрат опустошителния огън над домовете си. Донесената от Колю Христосков Кривов вест за измамата и страшното клане на мало и голямо, на мъже, жени и деца при Богдановата къща не добило гласност в нестихващата глъчка от събраното множество в черквата. Изнурителните мъки от борбата, притесненията, лишенията от хляб и вода и тъмната неизвестност съставлявали общата основа на притъпеното съзнание, а надеждите, възродени от обещанията и клетвата на Ахмед-ага, тласкали това съзнание към едничко-

⁸⁸ Арба̀ или харба̀ (ар.-тур.) — късо и дебело копие.

то желание да излязат от задушните затвори, каквито са били сборните места — да излязат на чист въздух и на свобода...

Когато занесли оръжието на Беглишките хармани, Ахмед-ага с наперена на тила висока чалма излязъл от шатъра си, прегледал го с тържествуваща усмивка и като се обърнал към Ангел Кавлака, казал с натъртен и гневлив глас:

— Това не е всичкото оръжие; батачани са пратили само строшените си пушки и развалените пищови! Вземете скоро Ангел чорбаджи — добавил той, като се обърнал към един свой подчинен началник — и идете в селото с трийсет башибозука да претърсите между селяните да не би да имат скрито оръжие. Ако нямат друго оръжие, обявете им да се разпръснат всеки по дома си и да гасят запалените къщи...

Тъкмо в това време дошли Яни-махленци и известили за геройския си «подвиг» над беззащитните батачани и батачанки пред Богдановата къща, като предали на главатаря си една пълна със злато вулия⁸⁹ като подарък от събраната плячка от закланите... Това подействувало като укор и насърчение. Фанатизмът пламнал начаса... Арената за подобни подвизи, за подобна слава на мюсюлманството се отваряла и тука — на горния край на селото!... Ахмед-ага станал като бесен от възторга, от тържеството, което му предстояло. Той едва сега предкусил величието и могъществото си, почувствувал в пълна сила злобата си към «неверните». Той стоял прав,

⁸⁹ Вулия (гр.) — вид кожена торба за носене на храна.

тялото му се тресяло като листо, главата му се клатела настрана от гняв, а очите му търсели през башибозушките редове снажната фигура на Ангел Кавлака, за да начене по-скоро от своя «приятел» кървавата разправа... Това негово настроение се предало и на другите аги, ходжи и башибозуци. Всички накривили чалмите, на всички кръвясали очите...

Ето, пристъпил и Ангел Кавлака с придружаващите го башибозуци, които съобщили, че не са намерили никакво друго оръжие.

— Захващайте! — била първата дума и първият кървав знак на Ахмед-ага.

Башибозуците скокнали отведнъж и с голи ножове като гарвани наобиколили злочестите първенци — заложници, от които по заповед на Ахмед-ага отделили Трендафил Тошев, Ангел Кавлака и Горю Вълев, а останалите под командата на Мохамед от Дорково, били изведени отвън обсадата, към Пейчиновата воденица, и след големи мъки били изклани като агнета. Мохамед — тоя същият Мохамед, който преди няколко дни дохождал като пълномощен от чепинските помаци да проси братство, милост и пощада от батачани, който се молил на Петър Трендафилов и Вранко Паунов да ходатайствуват пред воеводата за братолюбиви отношения и живот — сега сам със собствената си ръка извадил очите на същите, отрязал им езиците и устните, наслаждавал се от техните потресающи мъчения и охкания и след разни други изтезания, които могла в тия мигове да роди главата му, заклал ги като ярета и наредил обезобразените им глави край пътя, за страх и трепет на беззащитни-

те гяури и за въодушевление на башибозука... Техните мъки и вопли, отчаяни и последни охкания се чували и пред шатъра, дето стояли оставените за други изпитания жертви, чували се и глухите касапски удари върху телата им, вятърът донасял и горещия лъх от пролятата им мъченическа кръв, и хладния лъх на смъртта и ужаса от зверските мъчения — и всичко това замирало в сърцата и в душите на оставените при шатъра за свидетели на тия зверства. Трендафил слушал сърцераздирателния глас на сина си Петър, Ангел слушал оня — на любимия си внук; и двамата виждали подлата измама, и двамата се разкайвали, но всичко било вече късно!...

* * *

Ангел Кавлака и Горю Вълев били оставени сред башибозуците без определена стража, а край Трендафил Тошев поставили десетина души с голи ятагани. Ангел Кавлака стоял обзет от ядовитото разкаяние, вцепенен от ненадейния погром над милите си деца и съотечественици, за които така искрено и благонамерено действувал — стоял като мъченик на собствената си съвест! В един миг почтителните селями били сменени със зверско ръмжене, обещаваната свобода — с грозна смърт, гасенето на пожарите — с нов огън... Дядо Ангел повдигнал глава, отворил сухите си очи и потърсил да види човека-звяр — тоя, който преди няколко часа надяваше гуглата му на главата си, мажеше устата си със сланина, който обещаваше кадъната си на гяурина, ако прекърши клетвата си и целуваше кръст в уверение на това... Но, уви! — дядо Ангеловите очи се срещнали с очите на

зетя си дяда Трендафила, в които прочел укор — прочел го и се заекнал в самообвинително разкаяние; погледнал го втори път, за да посрещне силата на укора му с мъчението на собствената си съвест, но тоя път, в един миг време, той видял молба, молба за прошка, молба в предпоследната минута на отиващия на смърт, молба на последното свиждане, на последната раздяла...

— Прощавай, прощавай! — отговарял той по същия начин.

— Прощавай, прощавай! — шепнели с мълчаливите си сухи очи тия два стълпа, тия две многогодишни опори на селото, пред трясъка на неговите пожарни пламъци, под ледения ужас на мъчителната смърт.

Ангел Кавлака пожелал още веднъж да потърси и види позора от клетвопрестъплението в очите на мъчителя на християните, поместил пак главата си настрана, но в тая минута се раздал дрезгавият и див глас на потисника:

— Заградете селото от всички страни, та ни една жива душа да не може да избегне — викал Ахмед-ага. — Останалите навлезте вътре. Палете! Горете! Сечете мало и голямо! Проливайте гяурската кръв! Късайте баташките мяса и събирайте баташкото злато и сребро!... На всички смърт! Нека не остане камък на камък; нека се преобърне селото на пуста поляна, напоена с гяурска кръв, за да я посеем с ечемик за конете си!...

И ръмженето, възпратането на ръкавите, дрънкането на ножовете, скърцането със зъбите, заканите и псувните се наченали от многобройната башибозушка глан с всичката им грозота...

Тогава Ангел Кавлака станал от мястото си, изправил се над всичката доспатска паплач като някой великан, като широкоперест бук над ниските храсти и тръгнал безсъзнателно. Накъде? Защо? — той не съзнавал ясно. На помощ ли отивал на беззащитните, или отивал да слее своята кръв с кръвта на невинните мъченици? — не знаел. Той станал и тръгнал по повелята на сърцето си, под влиянието на обявените и прогласените ужаси, но скоро бил спрян. До него се приближил големият син на Ахмед-ага, турнал в пояса му ръката си с няколко фишека и като я извадил, показал ги на баща си и рекъл:

— Тоя проклет гяурин ли считаш за верен приятел? Ето що намерих у него!...

— Лъжа е! — отговорил сепнато и отчаяно Ангел Кавлака. — Тия фишеци не са били у мене... — и подигнал раменете и ръцете си в знак на удивление и отрицание, от което обвинителят се отгласнал няколко крачки настрана.

— Лъжа ли е? Лъжец ли съм аз? — повторил тоя последният с всичкия гняв на съзнаваното си могъщество и се засилил да го бутне настрана, за да го наниже на куршума си, но силите му като че се спрели в някаква скала... Тогава околните башибозуци бързо отворили място, заревали като бесни зверове, притекли се на помощ с голи ятагани и сюнгии⁹⁰, тласнали гигантското, но уплашено и кротко «гяурище» и препукали във великанското му тяло пушките си... Злочестият дядо Ангел забягал по нарочно отвореното му място, куршумите един

⁹⁰ Сюнгия (тур.) — щик.

подир друг го пронизвали (батачанки преброили около петнайсет куршумени удара по мъртвото му тяло), кръвта му се леела по земята и най-сетне паднал мъртъв... паднал без глас и въздишка...

Убийците отишли при него, съблекли му дрехите и нарязали дебелиите му меса, както касапите нарязват говеждото и овчето месо, що е за продан.

— Гяурско домузище⁹¹! — повтаряли един след друг башибозуците, като се вглеждали в прострения широкоплещест труп на «врага на девлетя».

— Аферим! Машалла! — извикал тържествуващ и с грозен смях разсвирепелият Ахмед-ага на сина си...

⁹¹ Домуз (тур.) — прасе, свиня.

МЪЧЕНИЧЕСТВА ИЗ БЕЛСКИТЕ СТЪДИ

След предаването на оръжието, населението от Трендафиловата къща, черквата и училището, съгласно издадената заповед от Ахмед-ага, излязло и се разпръснало по селото да гаси горящите пожари — в черквата останали само ония, които още подозирали измама в клетвата на доспатския неограничен от никакви закони и приличия тиранин. То се считало вече за свободно, считало, че опасността от кръвопролития е преминала и с все сърце се заело да гаси опустошителния огън. Обаче колко жестоко било измамено! Огънят сега повече се усилил. Хиляди башибозуци навлезли в селото и запалили всичките недосегнати от пламъците къща, плевни, дюкяни и други сгради. Пожарът пламнал от всяка страна.

На това място ще прекъснем за малко повествованието на А. Горанов, за да насочим вниманието на читателя към едно красноречиво свидетелство за **християнската същност** на баташкото мъченичество. Фактите са приведени от Й. Венедиков, който в увода към своята история на Баташкото въстание заверява тяхната истинност по следния начин: «Събраните сведения от печатните произведения по въстанието, изложени в нас-

тоящата книга, са проверени и допълнени чрез разпит лично от мен на почти всички преживели въстанието и живи до днес»⁹². При настаналото всеобщо клане из Баташките улици «една по-голяма група селяни потърси спасение в къщата на масрафчията»⁹³ Ангел Ганев, който спаси сина на Ахмед-ага⁹⁴. Нещастниците вярваха, че от благодарност за спасението на сина му, Ахмед-ага няма да посегне на тая къща. Обаче Ахмед-ага **спаси само живота на стопанина и онези момчета, които се съгласиха да се потурчат**, всички останали мъже бяха избити»⁹⁵. В книгата на Венедиков се посочва изрично, че

⁹² *Й. Венедиков*. Пос. съч., с. 4.

⁹³ Масрафчия — лице в дадено селище, изпълняващо длъжността да приема за нощуване и прехранване гостуващите там турци и пътуващите турски чиновници, а също така да снабдява с фураж и храна минаващи турски войски. Ангел Ганев е бил определен за масрафчия в Батак вероятно, защото е бил собственик на хан.

⁹⁴ Ето за какво «спасяване» говори Горанов: в навечерието на Баташкото въстание в селото замръкнал синът на Ахмед-ага Барутанлията, Асан Ахмедов. Научили за това бунтовниците и решили начаса на отмъстят на тоя дългогодишен притеснител на раята.

«— Тука имаме, на крака дошла една чалма — синът на Барутанлията Ахмед-ага, — доспатский разбойник!... Защо още чакаме, та не му светим маслото? — отзовал се глас и цялата тълпа селяни се раздвижила като класовете на нивата от силния вятър, зашумяла като вълните на бурното море. След глухи и шепотливи препирни една група се отделила от множеството и отишла да нападне Асан Ахмедов с другарите му, и да ги принесе за първа жертва пред олтара на народното отмъщение. Те заградили дома на селския „масрафчия“ Ангел Ганев, поискали да им се предадат доспатските кръвопийци и като не се удовлетворило желанието им, разбили портите и със запалени борини, с ножове и пищови захванали да ги търсят по всичките тъмни къшета, но не можали никого да намерят, защото верноподаният домакин сполучил да изведе гостите си от една потайна врата, и още през същата нощ ги превел (прекарал) скрито чрез карлъшкия път за доспатските села, с което ги и спасил от неминуемата смърт» (*Бойчо*. Въстанието и клането в Батак, 1894, с. 34–35).

⁹⁵ *Й. Венедиков*. Пос. съч., с. 121–122. Подч. наше.

при всички кланета в Батак е предлагано преминаването към исляма и са били спасявани онези, които начаса се скланяли да приемат турската вяра. Във връзка с кланетата из улиците този автор привежда и отделни случаи, които не се упоменават в останалите прегледани от нас източници и навярно са узнати от очевидци на станалото. Ето какво пише Венедиков:

Като се сравнят тия кланета, извършени от помаците, с онова в Богдановата къща, извършено от чистокръвните турци, ще се види, че колкото и жестоки и свирепи да са те, все пак има проблясъци от човещина, макар и твърде малко. Покрай грубия интерес да се снабдят със слуги (роби) и фанатизма да се увеличи числото на правоверните, тук срещаме и по-благородни пориви. Красотата на много батачанки плени враговете им, които ги взеха за свои жени или за жени на своите синове. Някои помаци се умилостивиха от миловидни дечица и ги взеха за своя евляд (челяд). Най-последно, не липсват примери от признателност за сторено по-рано добро и даже от чисто хуманно побуждение. Някои от живите батачани с благодарност си спомнят за онези помаци, които са ги избавили.⁹⁶

От същото село Дорково, отдето бил и коварният мъчител на християните Мохамед, в Батак бил дошъл Исмаил ходжа. Ето какво пише за неговото благородно отношение към страдащите християни Й. Венедиков.

Когато младежът Ангел Чаушов, като излезе от черковния двор, след хиляди премеждия, под покровителството на един помак успя да стигне до височината «Св. Атанас», той завари ходжата да се кланя и

⁹⁶ Й. Венедиков. Пос. съч., с. 127–128.

моли Аллаха да прости греховете на неговите едноверци, които в това време колежа батачани. Като видя момъка, ходжата заплака, прегърна го и го запита, къде са домашните му. Когато се научи, че те навярно са заклани или ще бъдат заклани, той веднага тури чалмата си на главата на Ангела, облече го със своята ачма долама⁹⁷, даде му пушката си и го поведе да ги търсят. По пътя той спаси честта на една батачанка. В селото те успяха да намерят един от братята и една от сестрите на Ангела. Ходжата им предложи да вървят с него и ги увери, че **няма да ги потурчи, но те не вярваха и казаха, че предпочитат да умрат християни, и възмутени от това, че брат им [уж] станал турчин, избягаха и наистина загинаха.** Ходжата с тая постъпка искаше да се отплати за това, че бащата на Ангел бе спасил живота му в една виелица.⁹⁸

С основание можем да смятаме, че повечето от загиналите при клането батачани също тъй съзнателно са предпочитали да умрат като християни, макар и в ужасяващи мъки, но да не отстъпят от вярата си, спасявайки временния си живот чрез приемане на исляма.⁹⁹

⁹⁷ Т.е. «ачмалия долама». Доламата е мъжка горна дреха, обикновено от вълнен плат, дълга и с ръкави; «ачмалия» е долама с прорези отпред на раменете, та ръкавите да увисват празни отзад на гърба.

⁹⁸ *Й. Венедиков*. Пос. съч., с. 127–128. Подч. наше.

⁹⁹ За това свидетелства и англичанинът *Робърт Джасър Мор*, който анкетира оцелели от кланетата българи. За оцелелите от Батак той пише: «Някои от башибозуците имали навика, когато хванат млади мъже или жени, да ги питат дали ще станат мюсюлмани. Тези, които се съгласили, сложили на главите си чалми и били пощадени. Те били изпратени извън селото в лагера на башибозуците. Между 200 и 300 души, мъже и жени, приели тази възможност и по този начин избегнали смъртта». (Под Балкана. Бележки за посещение в Пловдивската област през 1876 г. Изд. къща «Младеж», С., 1992, с. 96). Освен свидетелството на Р. Мор, известно ни е и едно друго свидетелство за дълбоката привързаност на батачани към светата православна вяра

Населението отново се хвърлило да се скрие в черквата, но мнозина били убивани по улиците. Помаци, цигани и турци с голи ятагани тичали по улиците да убиват ония, които сполучвали да избягат от огъня на подпалените си къщи. На всяка страна, на всеки ъгъл падали мъртви мъже, жени и деца; на всяка страна се чували глухи удари по телата на злочестите батачани — удари, съсичания или застрелвания, които се заглушавали от печалните и сърцераздирателните писъци и охания на умиращите... По улиците рукнали кърви. Едни при вида на тия ужаси оставали нарочно скрити в къщите си и изгаряли живи с децата, покъщнината и всичките си мили къщни добрини; други хвърляли децата си по улиците или в реката¹⁰⁰ и бързали да се скрият в черквата или училището, дето се събирали всички клетници за защита;

— едно вълнуващо събитие, станало в селото същата година, няколко месеца след кланетата. То е свързано с благотетелката на Батак, англичанката лейди Странгфорд, която още през есента на 1876 г. идва в разореното село, за да помогне на бедстващите. Тя построява там болница, гдето са настанени някои от оцелелите и завърнали се в родното си място батачани. Благородството и самоотвержеността на знатната англичанка дълбоко трогват простодушните селяни. Но ето, че скоро след заселването ѝ в Батак там се появяват и протестантски мисионери, които искат да се възползват от благоразположението на страдалците към английската си благотетелка. В много от околните села тази мисия пожънва известен успех. Но в пострадалите села — именно в пострадалите! — и особено в Батак, протестантската проповед се проваля. На Рождество Христово в болницата на лейди Странгфорд болните отказват да приемат храна. Всички те, изтощени и немощни телом, единодушно заявяват:

— Това, което турците не можаха да ни вземат с ятагана, как сега да го продадем за къшей хляб?...

¹⁰⁰ Причината за тая привидна жестокост обяснява Й. Венедиков, когато същото се повтаря по-после, при клането на моста: «Някои майки, като предполагаха, че след мъжете иде техният ред, хвърлиха децата си в реката, **за да не бъдат потурчени или изклани.**» (Пос. съч., с. 129, подч. наше).

трети отчаяно се хвърляли срещу неприятеля с каквото можели и се борели, додето са ги насичали на части!....

Башибозуците се нахвърлили на тях като върху стадо овце, знаейки, че жертвите им са лишени от всякаква защита, обирали подред незапалените къщи, ограбвали мъже, жени и деца, мъчели ги за пари и ги съсичали като касапско месо!... Едни от тях носели покъщнините и дрехите на убитите, други едва вървели от събраното злато и сребро, а трети само убивали и сечели...

Не за всички обаче минавала безнаказана тая свирепа беснота. На много места някои от башибозуците били убивани, или съсичани върху убитите от тях християни, други пък ставали жертва на отчаяната съпротива на беззащитните батачани, преди да сполучат да утолят кръвопийната си алчност...

Ние споменахме горните факти, за да се види каква отчаяна борба се извършвала сред измамените клетници, а подобни на тия случаи ставали и на други места по разпиляното нашир село. На някои места от запалените къщи хвърляли пламтящи дървета върху неприятелите, на други се бранели с камъни и пръст, докле са можели, докле ги налягало тежкото и смъртоносно острие на ножа!... Отвсякъде идели огън и смърт, навсякъде бляскали кървави ятагани... На никъде нямало спасение! Всички, които не сполучили да побягнат в черквата или училището, виждали явната си смърт и всички били обрани, убити или съсечени на части. Мнозина се закопавали в земята, за да избягнат ужасната смърт от ножа или от огъня, но и такива рядко оставали сред живите. Петра Томова заринала двамата си сина и дъщеря си в

една ропа¹⁰¹, ала подир два дни те били открити от неприятеля и убити. От неприелите исляма се избавили само ония, които се хвърлили в реката и няколко денонощия лежали в коритото ѝ, престорени на мъртви...

* * *

От всички описани от очевидците случаи на мъченичества особено покъртителни са тези на мъничките Христови агънца — на младенците и децата, изклани от башибозука. Тъй като в книгата на А. Горанов на тях не е посветено отделно място, тук си позволяваме да привнесем от разказите на други житиеписци на баташката голгота. Ето какво пише за мъчениците деца живописецът на българските страдания Дж. А. Макгахан:

Числото на убитите деца в тая касапница е, наистина, чудовищно. Тях често ги набивали на щикове и очевидците ни разказваха, че подобни шествия се разхождали по улиците на Батак и Отлу-кюю. Причината на това е твърде понятна: мюсюлманинът, като убие известно число неверни гяуре, [си мисли, че] влиза в рая, каквито и да са били греховете му. Мохамед вероятно е разбирал само въоръжени люде, а мюсюлманите тълкуват широко неговите думи и смятат жените и децата наравно с мъжете. При това убиването на децата е по-изгодно, защото то е по-леко и по-безопасно. Тука в Батак башибозуците достигали до това, щото разпарвали утробите на бременните жени и убивали неродените деца все с тая цел — да уголемят числото на жертвите си¹⁰². Не само старците и юношите са

¹⁰¹ Роба е една изкопана в земята дълговата и дълбока дупка, в която батачани съхраняват зимно време гулиите си от студа. — Бел. А. Горанов.

¹⁰² Цит. (с незначителна езикова редакция) по: Турските звѣства въ Бжл-

бивали мъчени и убивани, но жените, момите, децата и младенците са разделяли същата горчива участ. Турците хладнокръвно са изваждали младенците от люлките с острието на щика, и като са ги прехвърляли няколко пъти от щик на щик, като топка, хвърляли ги в лицето на ридаещите майки. Те са носели по улиците деца, нанизани на щиковете, така щото техните главички и ръчички висели над дупката на пушката, като обливали с кръв своите джелати. Най-сетне те отсичали главите на децата и карали техните другари [връстници] да носят тия глави по улиците.¹⁰³

Гледката, видяна от Макгахан на баташките гробища, месеци след клането, била покъртителна:

Зрелището, което ни се представи, беше дотолкова страшно, че за цял живот не можем го забрави. В тая гниеца, зловонна купчина на места се виждаха къдрави детски глави, крачка, не по-големи от пръста ми, и ръчици като да са били прострени с молба за помощ. Тука се разлагаха наред под жежките зари на слънцето телата на младенците, които с недоумение са гледали в минутата на смъртта на лъскавото оръжие, облетите с кръв ръце на техните джелати; деца, които са изпуснали духа си посред ужаса, който ги е обзел; моми, които напразно са молили за пощада, и майки, които са се старали да защитят своите рожби. Сега те всички лежат тука безмълвни; не се чува нито плач, нито ужасни викове, нито вопли за пощада. Жетвата гние наоколо по полетата, а жетварите гният на гробищата.¹⁰⁴

гария. Писма на специалния кореспондентъ на «Daily News» Д. Макгахана. Превелъ С. Стамболовъ. С., 1880 г., с. 22.

¹⁰³ Дж. Макгахан. Пос. съч., с. 46.

¹⁰⁴ Пак там, с. 24–25.

Отделни описания на мъченичества са запазени в отпослешни разкази на оцелели батачани. Да погледнем благоговейно и в баташката черква, дето е било най-голямото клане. Тъй разказва един от оцелелите в храма батачани за мъченическата смърт на собствените си деца, Т. Г.:

Мястото ми в църквата беше близо до олгара, най-далеч от вратата¹⁰⁵, и можех да виждам, когато имах смелостта да си отворя очите, ужасите, които ставаха в другите части на сградата. Трите ми деца бяха при мен, като държах две на ръце и третото беше застанало до мен. Най-малкото ми дете беше застреляно в ръцете ми от една пушка, която се целеше през прозореца, и аз го положих мъртво на пода. Много скоро след това второто ми дете беше също застреляно и същият куршум, който го уби, се заби в рамото ми и предизвика раната, която виждате.¹⁰⁶

Навярно едно от най-покъртителните свидетелства за мъченичеството на младенец е простодушният и смирен разказ на жената на един от баташките първенци, избити от Ахмед-ага на Беглишките хармани — за мъченичеството на нейното мило кърмаче:

Върнах се вкъщи с децата си — разправя тая неизвестна българска майка-мъченица, — и докато кърмех бебето, чух три пушки да изгърмяват в двора. Отидох да видя какво става и видях да идват няколко башибозуци. Един от тях грабна бебето от гърдите ми и го хвърли в краката на един кон, който стоеше наблизо.

¹⁰⁵ Може би там, дето и сега по колоната на храма личи съсъхналата кръв на неизвестен мъченик.

¹⁰⁶ *Робърт Мор*. Под Балкана, с. 115.

Тогава те ме хванаха за ръцете и започнаха да ме мъчат с ножовете си за пари, като казваха: «Парà, парà». Някои от тях насочваха ножовете си към гърдите ми, а други се правеха, че режат носа и устните ми. Дадох им всичко, което имах, и след това те ме съблякоха гола. Тогава убиха бебето ми, като му отрязаха главата. Пошурих и им изкрещях: «Щом убихте мъжа и бебето ми, убийте и мене!» Те рекоха: «Ще те продадем на циганите като робиня». Тогава ме отведоха в лагера на Ахмед ага, по пътя за който намерих парче плат, за да се прикрия, и бях оставена там с друга жена.¹⁰⁷

Историкът Д. Страшимиров се е потрудил да състави подробен списък на всички известни нему имена на страдалци за вяра и род от лето 1876-то, от единия прочит на които сърцето се свива¹⁰⁸. Там срещаме имена на сукалчета на по няколко дни или месеца: от Клисура — две деца от рода Цончеви на по 9 месеца, Ивана Михова на 6 месеца, детенце без име на 2 дни; от Батак — на половин годинка: Иван Георгов, Петра Вранкова, Петър Димитров, Илия Кърколячов, Ангел Илиев, Яна Митева, Искра Георгева, Писа Димитрова, Катерина Димитрова, Катерина Станкова, Райна Стефанова и много други младенци и деца на възраст 1—15 години (Нено, Рад, Цвета, Петко, Нона, Никола, Рада, Станислав, Елена, Дина, Стойно, Парашкева, Милко, Андон, Галина, Лулчо, Цанко, Ванчо, Стоянка, Дядя, Недяля и пр. и пр.). **Звънки български имена, навеки осветени от невинно пролятата кръв на тия Христови агънца, избити единствено заради своето българско-право-**

¹⁰⁷ Пак там, с. 111.

¹⁰⁸ Списъка на пострадалите в Батак поместваме в края на книгата.

славно потекло — като свети издънки на един народ-мъченик. Но и смъртта не е могла да открадне душите им от високата десница Господня, която твори сила и в най-немощните (Пс. 117:15–16)!

У Макгахан намираме още някои отделни свидетелства за деца-мъченици, например, за изгорените в баташкото училище жени и деца: «Под камъните и сметта, които покриват пода на няколко фута, намират са костите и пепелта на 200 жени и деца, живи изгорени.»¹⁰⁹ «В следващия дом един от малкото българи, които ни придружаваха, ни показва това място, дето неговият малък сляп брат бил изгорен жив, и мъжественият човек плачеше като дете, без да разбере, че на сляпото дете сега му е много по-добре. Точно насрещу него лежах скелетите на две деца, затрупани с камъни и със зинали рани от ятаган на черепите.»¹¹⁰

«Една баба се приближи до нас, — разказва по-нататък Макгахан за своето пътуване из останките от Батак — като си чупеше ръцете и със сух вопъл, в който нямаше сили, ни разказа, че тя имала трима хубавци възрастни синове: Георги, Иванчо и Стоян, които са били оженени за добри, послушни жени: Райка, Стилиянка и Анка, че те имали дванайсет прекрасни деца: Ангел, Троян, Георги, Иванчо, Петко, Сиса, Богдан, Стоян, Тонка, Гинка, Марийка и Райка. От всичката тая многобройна честита челяд от двадесет души останала само старата баба; всичките други били избити.»¹¹¹

¹⁰⁹ *Макгахан, Дж.* Пос. съч., с. 23.

¹¹⁰ Пак там, с. 21–22.

¹¹¹ Пак там, с. 27–28.

УЧЕНИЦИТЕ ОТ УЧИЛИЩЕТО „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Училището се намирало на големия площад срещу черквата на левия бряг на Старата река. То било на два ката, новопостроено, със седем големи стаи, два салона и две зали за първоначалните ученици. По хубостта, здравината и големината си, то било първата училищна сграда в целия окръг. В него се учили постоянно около четиристотин ученика; а сега, подир вторичното запалване на селото и наченатото от башибозукската сбирщина клане, то се изпълнило — както и черквата — с мъже, жени и деца, които се надявали там да намерят спасение от ятагана и огъня. А развилнелите се орди на мюсюлманския башибозук избивали всички наред — мъже, жени и деца. Запазвали живота си само онези, които приемали мюсюлманската вяра. Преди да обезглавят жертвата, палачите предлагали: «Ако искаш да се спасиш — сложи чалма», т. е. потурчи се, или още по-кратко: «Чалма или брадва?».

След като привършили с ония клетници, които не могли да прибегнат навреме в упоменатите сборни места и след като не останала ни една къща или плевня не-

обзета от пламъците на пожара, всички башибозуци се струпали около черквата и училището като хищни зверовете около затворените в клетки жертви.

Пред събраните в училището батачани пламтели в страшна трескотевница огнени кълбета от пламък, нажежени камъни и горящи дървета, които се свивали като вихрушка във въздуха и с огромна сила рухвали на земята, за да лумнат още по-нависоко, още по-страховито... Над тях небето висяло също тъй огнено и сипело живи искри като тежки нажежени парчета от желязо — сипело ги, както се сипели над главите им и горещите, смъртоносни куршуми, които башибозуците им изпращали през многото училищни прозорци. Пред сградата и около нея стояли озверените башибозуци с голи ножове, стръвни за нови жертви. Заключените зад яките стени на училището християни не виждали друго, освен ужаси, не чували друго, освен стихийните предвестници на страшна и мъчителна смърт — било от хилядите заплашващи гласове на башибозушката сган, които долитали до душите им в задушливата теснота сякаш от произподнята, било от звъntenето на ятаганите, било от рева на околните пожари...

Башибозуците най-напред стреляли и убивали затворниците през прозорците. Някои се качвали по тях в долния кат и сечели стоящите наблизко. Сетне насилили училищната врата, намираща се от страната на черквата, която била подпряна от раменете на скритите зад нея страдалци, отворили я и на прага се показали първи свещеникът Нейчо Паунов и учителят Димитър Тонджоров, родом от Самоков.

Поп Петър бил вече убит¹¹², дошъл ред и на отец Нейчо¹¹³. Турците искали свещеникът на всяка цена да се потурчи. Той отказал. Започнали мъчения, които той понасял с велико търпение.

Когато начевали да мъчат отец Нейчо, учителят Тонджоров с издигнати юмруци нападнал първия ред, съборил двама на земята с удари и мигом бил насечен на части. Такава била участта на тоя народен учител, понечил с голи ръце да защити духовния учител на селото.

Свещеникът също поискал с голи ръце да запази своя другар и пасомите си. Тогава побеснелите башибозуци го хванали и след много мъки го убили¹¹⁴. Преди обаче да го умъртвят, много пъти му задавали въпроса: «Чалма или брадва?» Отговорът бил мълчание. Пред очите му обезглавили една от дъщерите му, после друга, трета, и така до седмата дъщеря. Сърцето на бащата се късало

¹¹² Ангел Горанов не упоменава никакви подробности относно кончината на свещеномъченик Петър Баташки. За нея научаваме от запазеня спомен за това мъченичество у оцелели батачани следното:

«Докаг батачане са били в църквата, турците фанали поп Петра и му казали: — Три думи, попе, ще ти кажем. Ако ги, попе, изпълниш, нема да те заколим. Ще ли са, папаз, потурчиш?»

Поп Петър смело отвърнал:

— Главата си я давам, вярата си не давам!

Турците му отрязват главата.»

(Из архивните материали на *Ив. Коев*. Разказал дядо *Тодор Георгиев Ванчев*, 78 год., Батак, 20.II.1952 г. — Цит. по сб. «Българско народно творчество в дванадесет тома». Т. 11. «Български писател», С., 1963, с. 67–68.)

¹¹³ Сведенията, които дава А. Горанов за мъченичеството на отец Нейчо Баташки са допълнени от статията на *д-р Б. Попов* «Историческата църква в Батак», отпечатана в «Църковен вестник», брой 19, 1–15 октомври 2003 г.

¹¹⁴ Оцелели от жените в училището отсетне разказали на сина на свещеномъченика, че «башибозуците извадили очите на баща му, отрязали му ръцете и краката и го изкормили, като убили също и учителя» (*Мор. Пос. съч.* с. 105).

от мъка и болка, като гледал как убиват родните му деца, но въпреки това не надянал омразната чалма. След като това издевателство над свещеника мъченик не сломило духа му, озверените джелати му отсекли ръцете, изболи му очите, взели да скубят брадата му, да го бият, накрая отрязали едното му ухо, но оттам кръв не протекла. Той бил вече мъртъв. Въпреки това отсекли главата му и я хвърлили при тези на дъщерите му за назидание на другите клетници.

Поп Нейчовите предсмъртни стенания възмутили дори някои стари жени, които забравили собствените си страдания и бурно изразявали негодуванието си. Но башибозуците не се впечатлили твърде от това — сега те имали пълна власт над ненавистните им гяури. Нахлувайки в училището като рояк оси, те подели избиването с ятагани, пушки и пишови. Батачани нямало с какво да се защитят. Някои само се мъчели да се бранят с откъртени дъски и парчета от училищните чиновове, други се хвърляли с юмруци срещу ятаганите, но такива случаи били редки и без сетнина. Повечето от мъжете гледали да се крият помежду жените, на които касапите толкова не налитали още, и по разните кюшета, дупки и празноти. Разсвирепелите башибозуци ги търсели и гонели като ловджийски кучета, ходели по закланите и живите като по покосена трева, тъпчели жени и деца, клали и обирали... Плачовете, риданията, стенанията, вайканията, отчаяните вопли и детските писъци по загубените майки и бащи, които обикновено смекчават и най-каменното сърце, просълзяват и най-кръвожадните очи, умилюствяват и най-свирепите души — тях не

само че не ги трогвали, но дори им вдъхвали някакво особено тържество, някакво скотско въодушевление...

Взело да се мръква. Башибозуците излезли от училището, като изкарали със себе си няколкото останали незаклани или неударени жени и деца, за да ги мъчат за пари. В училището останали около двеста души мъже, скрити под дюшемето, дето имало празнина с височина от около един метър по цялата сграда. Тия клетници мислели, че са се спасили от смъртта; на тях обаче била отредена друга, по-страшна мъка от мъката на изколените. Щом излезли от училището, мъчителите донесли газ, разлели я по потона и я запалили. Някои от скритите изкъртили дъски от дюшемето, за да избягат, но бивали убивани; всички други изгорели живи...

ВЕЛИКОЩЪЧЕНИКЪТ ДЯДО ТРЕНДАФИЛ

Ахмед-ага ръководел изстреблението на батачани от Беглишките хармани. Той тържествувал победата си в разгара на низките чувства, закипели в необузданата му природа. И наистина, в тия минути той не приличал на себе си. От еднообразните заповеди: «Колете! Палете и обирайте!» челюстта му стояла изкривена, гласът му приличал на глас от строшено духало, очите му били присвити и кръвясали, ликът му погрознял. Навярно мъчителят бил опиянен от своето могъщество и от гнева си на «правоверен» против последователите на Кръста, разбунили се срещу верните последователи на «пророка». В тая негова вяра тържеството му се смесвало с необуздаемата свирепост на пълен властител над християнските съдбини. Сега той чувствувал жаждата да подложи на още по-страшни мъки непокорната рая.

И Ахмед-ага си избрал за жертва най-добрия си приятел, на когото е ял хляба и солта — избрал дядо Трендафил Тошев.

Дядо Трендафил бил седемдесет и шест годишен старец, среден на ръст, широкоплещест, благообразен, с красиви дълги мустаци, с дебели бръчки на почтеност по лицето му и с умно и благородно изражение.

Подир убиването на дядо Ангел Кавлака, Ахмед-ага го пратил с башибозуци да отиде да намери между батачани останалите си синове, Стефан и Ангел, които обаче вече били избягали в планината — първият, в първата нощ на обсадата, а вторият в първата нощ след предаването, като предварително се скрил в коритото на реката под перницата¹¹⁵ на една изгоряла воденица. Подир това го завели у дома му и го изтезавали и мъчили до изнемога за пари. Дядо Трендафил посрещал всичко това с неимоверна твърдост, като при най-големите физически мъчения не показал и най-малката човешка слабост, при побоите, забожданията на ножовете и сьонгията в тялото му не издал и най-малката болезнена въздишка или охкане.

Тая твърдост на стареца още повече разлютила мъчителите. Ахмед-ага не се видял наситен; алчността побурно закипяла в гърдите му... Тогава той заповядал да накладат два големи огъня, да донесат един голям дървен ръжен — един от ръжените, на които батачани си печели Гергьовските агнета, да съблекат стареца съвсем гол, да го натъкнат като агне жив на ръжена и да го изпекат жив на огньовете...

Дядо Трендафил стоял и все тъй мълчаливо гледал приготвленията, гледал ги с явно хладнокръвие, със самоотверженост, без чувство на боязън!...

Ето, огньовете пламнали, палачът държал в ръце кола, на който трябвало на набият мъченика. Вързали ръцете на стареца назад...

¹¹⁵ Перница (диал.) — водното колело на воденицата.

— Убий ме, кръвнико! — извикал с натъртен, измъчен и ядовит глас дядо Трендафил към Ахмед-ага.

— Убийте ме по-скоро кръвници, стига ме мъчете! — повторил със същия глас той към джелатите, които го обикаляли жадни за кръв, но в отговор се раздал дивият, адски глас на главатаря на касапите:

— На ръжен! На ръжен!... Жив да се изгори!...

Тогава дядо Трендафил отново стиснал зъби, отново затворил вратата на слабите чувства...¹¹⁶

¹¹⁶ Тук, наред с повествованието на А. Горанов, предлагаме на читателя и документалния разказ на една жена, която станала свидетелка срещу Ахмед-ага пред Пловдивската комисия, разследваща клането в Батак; записан е от Робърт Мор, който лично е интервюирал пострадалата:

«Отидох в лагера на Ахмед-ага при Батак с мъжа ми, Трендафил и неговия син Петър, които бяха повикани от Ахмед-ага. Когато наближихме, башибозуците се дръпнаха и образуваха шпалир, през който минахме, за да се явим пред Ахмед-ага. Когато спряхме, той се усмихна и каза: „Сега сте ми в ръцете, трябва да си предадете оръжието“. Тогава той каза на мъжа ми и на Трендафил да се върнат в селото и да съобщят на селяните да си предадат оръжието. Той обеща, ако направят това, да върне своите башибозуци, освен 40 или 50 души, да си поговори малко и да прекара нощта с делегацията, след като се върне. Мъжът ми, аз и старейшината Трендафил се върнахме в Батак, придружени от пет заптиета, докато Петър, синът на Трендафил, остана с Ахмед-ага. Селяните се съгласиха да си предадат оръжието, в лагера беше изпратена една кола и след нея още две, общо три, с оръжие. Ние се върнахме със заптиетата и една от колите.

Когато оръжието беше докарано, Ахмед-ага запита дали то е цялото и като му съобщиха, че е, той извади въже и заповяда да вържат с него мъжа ми, Трендафил и сина му Петър. Ръцете им бяха стегнати зад гърба и те бяха предадени на сина на Ахмед-ага, молла [мохамедански проповедник] Али, и неговия зет, които получиха нареждане да ги отведат. Следвах ги на кратко разстояние от реката и видях главата на младеж, която беше отрязана там. Не ми разрешиха да отида по-нататък. След малко те донесоха дрехите на мъжа ми, Трендафил и неговия син. Тогава изтичах при реката и видях, че мъжът ми и Петър Трендафил са убити, като главата на мъжа ми беше почти отделена от тялото. Видях Трендафил, баща му, набит на кол, с извадени зъби и очи и горящ огън под него. Той не показваше признаци на живот и по него не

Ръмженията, заканите и псувните стихнали. Възцарила се тишина. Всички башибозуци чакали да видят и запечатат в душите си новите, от никого нечувани мъчения, които трябвало да изтърпи клетият и триклетият гяурин.

Ето и мъките се наченали... Палачите мушнаха подострения дървен кол между бедрата на жертвата и кръвясалите очи на башибозушката пасмина видели как цялото му тяло потреперало от страховита болка... Колът се движел полека нагоре в многострадалната плът на великомъченика, пробивайки си път нагоре към главата, и ушите на башибозуците не чували нищо друго, освен силата на бликащата кръв, силата на запряната въздишка на мъченика. Дървото преминало и гърлото, излязло окървавено от устата на стареца, ала дядо Трендафил бил още жив! Тогава го турили въз жаркия огън — да бъде жив опечен. Не след дълго, в тия страшни мъки, многострадалният Христов мъченик обърнал ослепения си земен взор към небесата, отдето Всеведецът Бог всичко вижда и нищо не оставя ненаказано, и предал духа си в Неговите ръце.

Мъртвото му тяло се превъртяло върху огъня, надуло се, почерняло, препращяло като сол и се напукало на големи бразди.

— Москов гяур! — процедил през зъби Ахмед-ага.

се виждаха следи от куршуми или удари от ятаган. Той беше гол до пояс и не видях следи. Долните му крайници бяха изгорени и овъглени. Тялото му беше клюмнало настрана и главата му докосваше земята, ръцете му бяха скръстени, броеницата му беше сложена върху тях, а очите и зъбите му бях поставени близо до него. Те са били извадени преди да бъде набит на кола и изгорен.» (Р. Дж. Мор. Под Балкана, с. 109–111)

ЦЪЧЕНИЦЕ В ЧЕРКВАТА

Черквата «Света Неделя» била стара направа, метър и половина вкопана в земята, и захващала пространство около двеста четвъртити разкрача. В черковния двор стояло околоръст гробище с ширина от десет до двайсет разкрача заградено от всяка страна с дувар от два метра височина, наричан «калето на черквата».

Тука се събрала по-голямата част от цялото баташко население, което мислело, че се е запазило от ужасите на пожара и вярвало, че мръсните башибозушки ръце не ще дръзнат да осквернят с невинни човешки кърви светилището им.

Християните в черквата били нападнати едновременно с ония, които били скрити в училището, но черковното кале не позволило на главорезите да приключат с тях така бързо, както сторили с клетниците в училището. Най-напред башибозуците се помъчили да влязат през калето, на което се възкачвали с голи ножове, но били събаряни от мъжете и жените отвътре с дървета и камъни, които последните изтръгвали от гробището. Тук всички били готови за отчаяна борба, но нямали необходимите за това оръдия — били, както се казва, без ръце.

Когато башибозуците видели, че е невъзможно да влязат през калето, захванали да къртят дуvara, да правят в него дупки за пушките си и да убиват беззащитните. В скоро време куршумите запищели със смъртоносните си песни и мъже, жени и деца захванали да падат като покосена пшеница. Най-напред батачани и батачанки се хвърляли отчаяно за отбрана, хващали масурите¹¹⁷ на отправените срещу тях пушки, отнемали ги и ги изпразвали в неприятеля; или се спущали с юмруци върху влезлите, събаряли ги на земята и ги убивали. Но тая самоотбрана била слаба и нищожна. Хиляди башибозуци навлезли в калето от всяка страна като бесни вълци и подхванали най-ужасяващо клане. Ония нещастници, които с голите си ръце се мъчели да окажат каквато и да било съпротива, бивали съсичани. При това, църковният двор бил изпълнен от такова гъсто множество, че нямало възможност дори за юмручна самоотбрана. Само башибозушкият ятаган правел място, само той полагал тия човешки класове от мъже, жени и деца на земята, както сърпът на жътварката полага класовете на гъстата нива, както косата на косача полага високата трева на ливадата... Кървите на беззащитните текнали като пороен дъжд да напояват пръстта на отдавна погребаните и да се смесват с костите на изгнилите и стопените мъртъвци. Наред с приглушените удари на ятаганите и с дивите гласове на касапите, от всяка страна се донасяли детски отчаяни писъци, жаловити гласове, печалните охкания и сърцераздирателните стенания на умиращите. Отчаяни-

¹¹⁷ Масур (нар.) — цев.

те въздишки, гласовете за помощ и плачовете сякаш се издавали от всички — от наранени и премазани (смачкани), от умиращи и здрави. Но първото впечатление скоро минало. Срещу неминуемото всеки противопоставил оная смирена готовност за смъртта, оная безропотна покорност на участта, каквато е завещал в пример нашият Спасител, каквато се среща в житията на много почитани от светата Църква светци. Риданията, стенанията и плачовете се задавили в гърдите на обречените на заколение. По четирите краища на калето се възцарила предсмъртна тишина, в която се слушали само глухите удари на ятагана, тежкото падане на обезглавените тела и тънките пискания на захвърлените или оставените без родители сукалчета, които били единствените безсъзнателни участници в жестокото клане. Дори болките не се чувствували така силно, дори и те замирали в смекчениите и притъпени чувства на мъчениците. На ръцете на бащата, например, се премята в последни гърчове недокланият син, на самия баща ятаган е отсякъл едната ръка, а той го държи с всичката си сила, държи го като здрав и неповреден, и чака търпеливо и дълго нови по-решителни удари; или майка и дъщеря накълцани и недоклани, стоят прегърнати, мълчаливо гледат клането наоколо си и безропотно чакат наново реда си от други касапи...

Но само кръвта и смъртта на беззащитните не удовлетворявала и не насищала желанията и намеренията на помациите. Те виждали, че жертвите им стоят като кротки и безчувствени агнета на касапницата и че следователно мъчителите могат, когато поискат, да ги подведат под острието на ножа си, но в същото време разбирали,

че с припряното им изстребление те губели много в материално отношение. На убитите мъчно се вземат дрехите неповредени, мъчно се и претърсват телата им за пари и други ценности, които се намирали кажи-речи у всички батачани и батачанки. Ето защо след първото клане в калето, една част от тях — най-вече жени и деца, били оставени до време и откарани на Беглишките хармани, за да бъдат мъчени за пари и да служат, за да насищат други прищевки на побеснелите господари на раите...

Останали скритите в самия храм — черквата.

Там били събрани и заключени четири-пет пъти повече люде, отколкото са могли да се вместят живи, изправени и докрай притиснати човешки същества. Черквата била едничкото място за спасение и тука се стекло такова множество, което самò си причинило нови смъртоносни давления, при които много от по-слабите деца предали Богу душите си! Нямало ни едно място, на което да е било възможно да си отдъхне човек, да не е било запълнено от няколко души насядали и уловили се един с другото за равновесие. По столовете, по амвона, по препречените спонди под кубето, по олтарния иконостас, по великите двери и дори в светия олтар — навсякъде пространството било преизпълнено от мъже, жени и деца! Задухът и притисканията били тежки и изтощителни. По-силните придържали на рамената си по-слабите; бащите и майките се трудели да държат високо над главите децата си, додето силите им се омаломощавали и те падали заедно с тях в краката на множеството... Едни падали на земята, други ставали и бивали повалени въз първите... Някои се хващали за полилеите,

протягали нагоре ръцете си, за да си починат и отдъхнат от притисканията, и след последна умора, спущали се като посечено дърво... Тежката глъчка, изпълнените с печал гласове, охканията, сърдитите упреквания едни други и самата задушливост на разваления въздух, ома-ломощавали и най-сърцатите и корави натури. Мнозина стояли върху удушениите деца в несвяст и държали върху си други паднали в безчувствие, които пък служели за основа на изправените...

Страданията на затворените в храма били неопису-еми!

Башибозуците заобиколили черквата, натрупали се около прозорците с пушки и ножове и искали предава-нето им.

— Предайте се, москов гяурлар! — викали те със страшни гласове, но никой от затворените не мислел за предаване. Захванали да стрелят, но батачани прихваща-ли отчаяно подадените от прозорците оръжия, трошели ги, или принуждавали притежателите им да се оттеглят. Мюсюлманите се помъчили да откъртят и строшат вра-тите или да ги изгорят с газ, за да си отворят път; но и това не им се удало, защото те били дебели — от яко дряново дърво, и обковани с широки жезла. Опитвали се да развалят стените, качвали се да открият и покрива, но нито едното, нито другото било възможно. Те само гърмели с пушките и пищовите през прозорците, без да могат да видят последиците...

Макар в мъчително и угнетяващо положение, затво-рените в храма все пак се крепели от надеждата — както давещият се в морето се улавя и за сламка — че само

търпението ще ги избави и спаси от кървавия нож на отвратителната сбирщина. Бедите и теглилата все повече се увеличавали, задушениите жени, моми и деца ставали все по-много, миговете ставали все по-тежки и по-ядовити, а клетниците все търпели, все чакали спасение, все се надявали...

Цели три денонощия те прекарвали в такова състояние; цели три денонощия те се мачкали и тъпкали едни други; цели три денонощия те не затваряли клепките си за дрямка или сън!...

Силно спареният въздух, притискането, страхотиите и всички други адски мъки изнурили силите на мало и голямо, устата им засъхнали и пламнали в страшна жажда.

— Вода, вода! — завикали от всяка страна с отмалели и сухи гласове.

— Вода, вода! — завикали и стъпканите и завалените под краката на множеството.

Но вода нямало никъде.

— Дайте само да си наквасим устните! — викали други, умирайки от жажда.

— Дайте две капки.

Но и това нямало.

— Дайте да се наквасим от кандилата, — казали едни и кандилата отведнъж се разграбили и разквасили попуканите устни едва на една стотна част...

— Кладенец, кладенец да се изкопае! — извикали други, отчаяни от жаждата. — Инакние ще измрем от жажда!...

— Кладенец! — подели гръмко всички, у които страданията все още били оставили глас, и целият храм за-

ехтял от повторението на тая едничка вдъхваща надежда дума.

Начаса най-коравите ръце се заловили, кой с мотика, кой с лопата, кой с пръсти и в скоро време изкопали една дупка от два метра дълбочина, но вода не се показала: земята като че нарочно оставала суха и колкото по-надълбоко копаели, толкова по-суха била тя!

— Боже, вода не излиза! — понесло се като мълния в задушавашото се от задух и жажда множество.

— Квасете си устата с кървите на убитите или с ония на собствените си рани! — чул се нечий глас, който се приел за ново спасение и пресъхналите от жажда уста на мъчениците се впили в раните им.

Трябвало обаче това кърваво утоление да замре веднъж завинаги в мига на начеването му — да замре в други ужаси, в други адски мъчения и терзания... Тъкмо тогава свирепата агарянска изобретателност изнамерила ново, по-злостно мъчение и угасила у нещастните клетници и сетните искри на надежда за живот и избавление!... От прозорците почнали да хвърлят кошери с пчели, които ядовито забръмчали между тях и забождали клосилата¹¹⁸ си в плътта им. Подир тях взели да хвърлят натопена в газ и запалена слама. Пчелите ги клосили, жилели; запалената слама горяла, пържела живите им още лица; гъстият дим ги давел, лютял им в очите, тровел ги...

Адът се преобърнал в пъкъл...

Всяко ново движение, предизвикано от жилата на пчелите, или от огнените езици на запалената слама,

¹¹⁸ Клосило (диал.) — жило.

произвеждало нови и нови стъпквания, смазвания и удушвания на мъже, жени и деца...

— Милост! Милост! Човеци сме!... — викали злочестите жени отвътре, но никой не ги слушал. Пчелите продължавали да налитат мъчениците, чиито мъки все повече и повече се умножавали...

— Милост! Милост! — повторили други и вдигнали мандалото на главната врата, за да покажат страхотията на грозната гледка и да омекотят сърцата на своите нападатели.

Но на вратата се показали не човешки същества, надарени с разум и с човешки чувства — заедно с късчето небе, грейнало през отворената порта, на прага се явили най-отчаяните кръвници от башибозушката сган. Това били прочутият разбойник от неврокопското село Чече, наречен Левицата, Медю Бейкташа от Ракитово, Алиш пехливан от Баня, Мохамед от Дорково и други техни аркадаши¹¹⁹. Всички били с възпретнати ръкави, препазани с престилки и стиснали голи ятагани. Думите, с които наченали клането, били: «Гиди москов гяурлар!». Подир тях навлезли други, трети... — колкото можел да събере пътят на отворените кървави редове. Кръвта текнала, запръскала иконите на светците и се проливала върху телата на падналите и лежащите в несвяст.

Колкото и да били омаломощени и изнурени батачани, пак се хвърляли отчаяно за отбрана и падали като борци под острието на ножа. Христю Станков сполучил да откърти в натрупаното множество едно дърво от чер-

¹¹⁹ Аркадаш (остар., тур.) — другар.

ковните столове, нападнал башибозуците, убил двама, взел ножа на един от убитите, нападнал на други и се борил, додето го съсекли. Така също и жени в куп с голи ръце се спущали върху някои от касапите и се съпротивлявали, додето бивали насичани на парчета от други...

Наред с клането, правели се и отвратителни подигравки с телата на убитите и вършели се такива грозотии, каквито само башибозушката кървава фантазия могла да измисли. Много бременни жени били разпаряни живи, вадели децата от утробата им, натъквали ги на ятаганите си и с диви тържествуващи провиквания се разхождали помежду беззащитните християни, за да им покажат геройското си тържество...

Други мюсюлмани имали охота да потурчват, но никой батачанин или батачанка не приемали съзнателно такова «спасение».

— Потурчи се! — казвали десетина башибозуци на интелигентния момък Никола Поп Петров, като насочили към снагата му голите си ножове.

— Аз не променям бащината си християнска вяра на вашата кучешка — отговорил той твърдо и презрително.

— Приеми макар кучешката ни вяра, за да те оставим жив! — повтаряли те.

— Аз предпочитам да умра християнин, а не да живея като куче! — отговорил той още по-твърдо и по-презрително. И мъжествено посрещнал най-грозните мъчения, мъжествено претърпял всички болки от постепенното отсичане членовете на тялото му и мъченически се преселил във вечния покой на християнските светци...

Когато заклали мъжа на Лаза Богданова, известната хубавица в селото, заплененият от нейната хубост убиец ѝ рекъл, че я взема за жена, за да краси харема му...

— Добре, но аз по-напред трябва да видя твоята кръв, както видях кръвта на мъжа си — отговорила тя твърдо, извадила един малък нож-захлупач и с мъжествена сила го забола в сърцето му, а другарите му я насекли на части.

Такива примери имало на всяка крачка.

ПОГЛЕДНО КЛАНЕ И ГЛЕД КЛАНЕТО

Na 4 май Ахмед-ага спрял клането и издал заповед да се извадят всичките останали живи без разлика на пол и възраст, уж за да се направел списък на мъжете, на които правителството щяло да построи нови домове и да им повери приглеждането и прехраната на вдовиците и сирачетата. Заповедта се придружавала със заплахата, че който не се съобрази с нея и се скрие, ще бъде наказан със смърт. Съгласно това излезли всички живи, като предварително вадели осакатените изпод телата на убитите или падналите в несвяст и лежащи като мъртви в кръвта, и ги закарали на Беглишките хармани при самия шатър на Ахмед-ага.

Тука били всичките остатъци подир многото кланета и батачани видели по-нагледно огромното множество мъченически тела. Когато башибозуците отделили мъжете от жените и децата — оказало се, че те били само около триста души. След всички изпитани ужаси и терзания, те вече се смятали за освободени от мъките на страшния ад, считали се сякаш възкресени за нов живот мъртъвци, затова и била смекчена мъката и отчаянието им за загубените родители, роднини, чеда, братя, сестри и другите допреди няколко часа мили и неразделни другари. У тях

заблещукали искрите на новия живот, засияли надежди със сила, по-голяма от надеждите на цялото им минало. Всички вярвали, че неприятелят се е наситил на човешки кърви, че се е възмутил от собствените си дела; и чакали с нетърпение да видят изпълнението на тая милост, с която се спряло клането и подбудени от която те излезли из кървите и изпод закланите тела на своите роднини. Тая вяра била толкова силна и надеждата им — толкова крепка, че жените сами настоявали и молили скритите помежду тях и облечени в женски дрехи мъже да излязат, за да се запишат в списъка, защото инак обещаваните нови къщи щели да бъдат по-малко...

Не така мислел обаче главатарят на главорезите. Преди да издаде गरेказаната заповед, той проводил бившия баташки коруджия¹²⁰ Арнаут Селим в Пазарджик с донесение на правителството и на неограничения пред същото правителство Али Бей Гаванозолу, с което съобщил за произведената от него кървава разправа и искал наставление как да постъпи с живите

¹²⁰ Коруджия (диал., тур.) — пьдар. Думата «пъдар(ин)» днес не буди това чувство, което селският пьдар е будел у селяните от описваното време. «Ролята на пьдарите — пише Д. Страшимиров, — във всяко село е била по онова време същата, както оная до неотдавна в Македония. Пьдаринът е бил обезателно турчин, а най-често арнаутин. Той не е човек на длъжността, т.е. не е слуга на селото, но назначението му е било да бъде представител и ухо на властта. Като такъв, той, с доносите и клеветите си, бил е страшилище и доминирал е селото и притискал мирните жители.» (пос. съч. т. III. Възстание и пепелища, с. 52) Поради тази причина воеводата Бенковски строго заповядал веднага щом се провъзгласи въстанието селяните преди всичко да убиват пьдарите си като верни доносици на властта. Така се обяснява положението с Арнаут Селим, самото име на когото потвърждава реченото от Страшимиров. За съвсем друг род пьдари се говори в някои народописни съчинения след Освобождението, когато думата придобива коренно различно значение в речта на българина.

батачани, които по някаква случайност останали незакачени от ножа на «правоверната» му сган. Селим се върнал през нощта с отговор, какъвто желяел Ахмед-ага. Правителството съветвало да не се остави ни един гяурин да ходи по земята на девлетя, стига само да няма други по-напред избегнали смъртта батачани, които могат да повдигат отсетне жалби за изколването на своите братя съотечественици. Съгласно това, Ахмед-ага изпитал жените и се уверил, че няма други живи селяни, освен тия, които били налице и че сам Петър Горанов бил убит. За удостоверение на това последното, той на заранта заповядал да му намерят главата и му я донесат като свидетелство. Главата на П. Горанов е плешива, затова на башибозуците било заповядано да съберат само такива глави, и в скоро време донесли около 20–30, от които назначеният за огледвач Горю Вълвов Кавлаков, след внимателно преглеждане посочил една за главата на Горанова. Тогава Ахмед-ага се качил на коня си и с голяма част от башибозуците подбрал тристата мъже, та ги докарал до изгореното училище. Там ги изклали един по един на дървения мост на реката срещу училището. И тука, както и у Богданови по-напред ги събличали голи и сетне ги водели на дървника. На всички телата падали в реката от едната страна на моста, а главите от другата; на всички очите застивали в разляната кръв, обърнати с молитвено изражение нагоре към небесата...

Ахмед-ага стоял на коня си, заобиколен със свитата от най-личните мохамедански аги и се наслаждавал на грозното зрелище на човешката касапница!

Потекла реката кървава, а кървите станали като река и бързо се носели в издълженото речно корито, за да оросяват бреговете му и да събират около тях невидимите ангели Божии — вестоносците на правдата, от които не е скрита небесната книга с имената на вечноживите раби Христови.

Ахмед-ага бил посрещнат на Беглишките хармани с тъпани, зурни¹²¹ и диви викове. В неговите очи не останал ни един жив батачанин, освен оставения от самия него Горю Вълвов Кавлаков, за да му прави в Барутино доброкачествения баташки сапун.

Тук-там само се виждали помежду жените и башибозуците някои момчета, но те стояли с привързани кърпи на главите си, което било знак на наложеното им мюсюлманство. От селото нищо не останало: то било обърнато на пепелище и поляна — не бил оставен ни един здрав зид, ни един камък върху камък.

Жените, момите и децата, пак и ония скрити помежду тях в женски дрехи мъже, гледали като вцепенени с безизразните си очи на това изстребление из корен и унищожение на селото, и със същата оная мъртвост на чувствата, с която срещнали смъртта си закланите мъченици, чакали по-нататъшната си черна съдбина... Много жени тука, като предполагали, че след мъжете иде и техният ред, хвърлили в реката малките си деца, за да не бъдат потурчени или изклани!

Те смирено чакали острието на ножа, за да отидат с душите си при душите на своите близки-мъченици, но

¹²¹ Зурна (пер.-тур.) — дървен музикален духов инструмент, сроден с кларнета, но с остър и резлив звук.

кръвопийците имали други намерения за тях. Те били ограбени и взели да ги развеждат по изгорелите им домове, за да показват де има скрити в земята пари, дрехи и други вещи. Момите и младите жени били подир това откарани по различните помашки села, отдето ги продавали на богатите турци или пък ги потурчвали за свои жени!

Пред шатъра на Ахмед-ага били прострени два големи чула, на които туряли на отделно златото и среброто от пари, нанизи, пафти, часовници и други скъпи вещи, събрани от убитите, живите, или изкопани от земята. Така също бил разграбен всичкият намерен добитък — коне, крави, волове, овце, кози и пр. — и с тъпани и зурни, като победни трофеи, животните били прекарвани по селата заедно с цели коли, натоварени с дрехи, бакър и всичко друго, което се считало за потребно и ценно от помака. Ахмед-ага натоварил златото и среброто на няколко товара. Преди обаче да напуснат мястото на човешките кърви и на пепелището, един ходжа се покачил на дърво в черковния двор и извил един намаз¹²², както ги извиват от минаретата на джамиите; а друг, като се покатерил върху една натрупана камара от дъски на Беглишките хармани, пред жените и башибозуците прогласил — разбира се по заповед на Ахмед-ага — че «гяурското се е вече свършило, че по всичката земя на девлетя не е останал ни един гяурин и че поляната от бившето село Батак ще се посее с ечемик за конете на правоверните»...

¹²² Намаз (перс.) — мюсюлманска молитва.

В селото между развалините останали само кучета, които зализали кръвта и закъсали купищата тела на предишните си стопани...

Освен хубавиците моми и невести, които били запрени по харемите или по тъмните катранджийски колиби, пръснати в малки села по широката Родоба, или ония, що били потурчени с лъжливото убеждение, че българо-християни не са останали никъде по земята, всички други жени и деца подир няколко дни били изпроводени в Татар-Пазарджик, отдето ги пръснали по градовете и селата и дълго време прекарвали печалните дни на втория си живот, издържайки се с позорната в техните очи просия¹²³.

Не била по-усмихната участта и на ония, които сполучили да избягат невредими от куршумите и огньовете на пожарите, и се скрили в планините. Дълго време те били принудени да се хранят с треви, листа и кора от дърветата като животни и когато били приведени от властта в Пещера, то и за тях не оставало друго средство, освен да си поддържат разранените души с просия...

¹²³ Косвено свидетелство за това колко високо се е ценял трудът от българите тогава — като свещена добродетел.

БОЛКА ЗА ЗАВРЪЩАНЕ

БОЛКА ЗА ЗАВРЪЩАНЕ

Блед прочита на житие като горното, едно дълбоко чувство обзема родолюбивото и вярващо българско сърце — болка... **Болката за завръщане** от днешния объркан, несносен свят към милите и родните: към оня български народ и онова българско време, които са отминали и вече ги няма — в измеренията на земния свят и земното време те носеха в духовните си недра знака на небето и вечността. Днешното наше битие е синоним на болката. Но има болка безполезна и болка, която може да дари вечна утеха. Тая втората ще наречем — **болка за завръщане**.

Боли ни и от обич към баташките новомъченици и всички наши предци и деди, които са извървели своя път към Христа през своите страдания, през своята голгота — раздялата поражда болка за завръщане. Боли ни и защото малцина са българите днес, които са готови да отстояват Божията правда, Божията истина и Божията вяра на цена много по-малка от тази да пролееш собствената си кръв — духовното обезродяване поражда болка. Боли ни и защото предателството днес се счита за достойнство, охолството за смисъл, а земните идоли за богове — измяната поражда болка. Боли ни и защото наобиколени от «башибозуците», от «еничарите» на

нашето време, сред дима на греха, посред грабежа на духовните ни богатства и невидимото изтребление на толкоз български души, ни притиска тежкият ярем на духовна самота — а тя поражда люта болка.

Ала докато четем спомените за страданията на нашия православен народ, ведно с болката у нас се ражда и пораства и друго едно чувство, по-силно и по-целеустремено: любов към небесна България! И тая любов към новомъчениците е предълбок кладенец на дивни утешения: най-първото от тях е — над давшката се в духовен мрак, грях и мерзости наша земна родина, над самите нас сияе нашата небесна България с несметни, огнени звезди! Огън и светлина е тяхната молитва за всинца ни! И любовта към новомъчениците е тая сила — независеща от време и пространство, сила крепка и несъкрушима — която чрез вярата и молитвения устрем съединява душите и сърцата ни с душите и сърцата на прежните православни българи, получили благословията да станат съобщници на древните Христови мъченици. Тая връзка е велика и свята! Ето защо духовната ни самота всред новородците на тукашната земя не е тъй страшна, устремим ли взор към небесна България! Ето защо дори днешната ни духовна несрета и безпътица не е отчайваща, неизлечима язва, стига само очите ни неуморно да търсят «горното от Бога призвание в Христа Иисуса» (Фил. 3:14), стига само душите ни да имат сили да кажат — като мома Тодорка от песента (вж. с. 263) — в самодоволното лице на тоя свят — да кажат и да откажат: *«Бейо льо, другovereцо, тук ми главата отрежи, вярата не си предавам, вярата, бейо, българска!»*; тогава

болката и любовта стават едно неразделно цяло — както неразделно цяла е земната и небесна Христова Православна Църква — **и любовта поглъща болката...**

Въпреки черните очертания на земната им съдба, участта на баташките и на всички наши новомъченици е безкрайно светла, защото в последна сметка победиха те. Да, любезни читателю, **смирените кости победиха челичения ятаган!** «Във всички други подвизи победител става този, който действа — ехти гласът на богоносния Нови Богослов, — **а в подвижите на вярата и благочестието победител е този, който страда и претърпява до смърт.** Претърпелият докрай ще се спаси. Не този, който изнемогва и отпада по средата или към края на подвижите, но претърпяващият до края. И нашият Бог не се нарича Бог на бездействието и наслаждението, а Бог на търпението и дълготърпението. Той действено поражда търпение и благодушие у ония, що Му предават сами себе си, за да удържат победа дивна и нова, подобна на победата, спечелена от Христа Господа. Той бил разпнат и вкусил смърт, като с това (именно) победил убийците Си и тоя свят, и сега отделя част от победната Си сила за ония, които страдат за Него, побеждавайки чрез това отново същите убийци и света.»¹²⁴

Дивно дълбоки слова, изпълващи болката с безсмъртно упование! Новомъчениците от Батак победиха — победиха безбожието на своите мъчители чрез православ-

¹²⁴ Слова преподобнаго Симеона Новаго Богослова. Выпускъ первый. Изданіе второе, Аѳонскаго Русскаго Пантелеимонова монастыря. М., 1892. Слово сороковое, с. 331–332.

ната си вяра, победиха силата на огъня и меча чрез силата на търпението, примирението и устрема да останат верни, да останат Христови агънца до сетен дъх!

Земната прослава на новомъчениците е ясен израз на живота ни духовна връзка с тях, на възвишеното молитвено общение с душите им, на пламенния ни копнеж по общия ни небесен роден край. И на **болката за завръщане**. Любовта винаги е изпълнена с такава жажда за общение с обичаните и за завръщане при тях. Но за да можем да встъпим в такова общение, Църквата ни зове към покаяние, към борба за очистване на душите ни от грях и зло, за обръщане на сърцата ни към Бога така, както баташките новомъченици са обръщали своите сърца — като лумнали от огън клади — нагоре към Спасителя, в последните мигове от земния си живот.

По техните молитви да ни дарува Бог победа над всичко, което ни разделя с Него, което ни разлъчва и с тях — нашите свидни бащи и майки в Христа!

Свети новомъченици баташки,
молете Бога за нас!

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПОШЕНИК
НА ИЗВЕСТНИТЕ
ЦЪЧЕНИЧЕСКИ ЗАГИНАЛИ
В БАТАК
1876 г.

ПОМЕНИК НА ИЗВЕСТНИТЕ
ЦЪЧЕНИЧЕСКИ ЗАГИНАЛИ
В БАТАК¹

(срещу всяко име е посочена възрастта)

а) Паунова махала:

Петър Горанов, 50
Петър Трендафилов, 30.
София Петрова, 8.
Трендафил Т. Паунов, 76.
Мария Стефанова, 12.
Катерина Стефанова, 3.
Райна Стефанова, ½.
Владимир Ангелов, 1.
Продю Шундов, 55.
Димитър Продюнов, 25.
Герю Аризанов, 60.

Тоско Герюв, 23.
Продю Аризанов, 45.
Димитър Продюв, 17.
Ангел Продюв, 15.
Стоян Анюв, 45.
Димитър Ст. Анюв, 18.
Филю Лазаров, 38.
Георги Филюв, 1.
Стоян Паулев, 10.
Трендафил Паулев, 1.
Велю Паунов, 50.
Тоско Велюв, 23.
Тодор Велев, 15.

¹ Поменикът е взет от посочената книга на Д. Страшимиров, с. 419–443. Възпроизвеждайки го в своята история, към него Й. Венедиков прави следната уговорка: «Въпреки всичките усилия, направени от общината, списъкът не можа да се попълни. Останалите живи сега след 50 години (1928 г. — б. р.) не са сигурни в паметта си, та предпочетох да не смесвам сигурните имена, които дава г. Страшимиров, със съмнителни». Поясненията под черта са от Д. Страшимиров.

- Георги Велюв, 11.
Петър В. Юруков, 40.
Мария Петрова, 2.
Стефан В. Юруков, 30.
Илия Тр. Юруков, 50.
Злата Трендафилова, 70.
Елена Илиева, 10.
Катерина Ангетова, 2.
Водю Георгиев, 1.
Петър Я. Тренов, 30.
Ангел Тренов, 60.
Мария Ангелова, 50.
Наско Ангелов, 30.
Ангелина Т. Шутева, 50.
Ванка Т. Шутева, 19.
Ангел М. Сираков, 35.
Продю Терзиев, 40.
Димитър Продюв, 4.
Димитър Терзиев, 40.
Тодор Терзиев, 30.
Мария Тодорова, 2.
Г. Терз. Кръварев, 45.
Янка Георгиева, 9.
Тодор Георгиев, 3.
Христоско Миленкин, 50.
Ана Христоскова, 45.
Митю Христосков, 29.
Георги Христосков, 26.
Тодор Аризанов, 4.
Мария Аризанова, 1.
Младен Кошариев, 30.
Злата Младенова, 28.
- Атанас Миленкин, 48.
Тоско Атанасов, 22.
Янко Атанасов, 10.
Тоско Атанасов, 8.
Петра Атанасова, 5.
Георги Ташов, 45.
Дора Г. Ташова, 18.
Зоча Г. Ташова, 16.
Наско Ганев, 40.
Елена Наскова, 17.
Нистор Ганев, 50.
Мария Георгиева, 4.
Нистор Георгиев, 1.
Илия Ганев, 46.
Тодор Ганев, 45.
Илия Хрисчов, 55.
Петра Бузева, 90.
Георги Илиев, 40.
Ванчо Георгиев, 4.
Ангел Илиев, 25.
Колю Илиев, 32.
Пеню Таслев, 69.
Петър Пенев, 40.
Петра Пенева, 35.
Пена Стоева, 48.
Атанас Костадинов, 20.
Катерина Василева, 25.
Иван Костадинов, 18.
Катерина Костадинова, 18.
Ваню Гюров, 18.
Петра Гюрова, 15.
Дойчо Маротин, 45.

- Мария Дойчова, 14.
Георги Таслев, 48.
Николина Георгева, 45.
Илия Георгеv, 15.
Стоянка Георгева, 12.
Илия Тоданов, 30.
Катерина Ил. Тоданова, 30.
София Тоданова, 60.
Катерина Тоданова, 27.
Стоян Дюлгероv, 60.
Петра Ст. Дюлгерова, 57.
Димитър Ст. Дюлгероv, 9.
Колю Джурилоv, 30.
Т. Зеф. Календеркин, 50.
Митю Тодороv, 25.
Атанас Джамбазоv, 35.
Стоян Атанасоv, 16.
Тодор Джамбазоv, 38.
Колю Джамбазоv, 55.
Янко Колев, 23.
Митю Колев, 12.
Илия Колев, 10.
Янко Гор. Янушоv, 50.
Мария Янкова, 48.
Ваню Янкоv, 26.
Илия Янкоv, 16.
Мария Ванюва, 1.
Русю Горанов, 30.
Дядя Русева, 4.
Мария Русева, 2.
Стояна Горанова, 60.
Георги Нас. Горанов, 26.
- Иван Георгеv, ½.
Георги Нещяреv, 70.
Гюра Г. Нещяреv, 17.
Георги А. Нещяреv, 12.
Тоско А. Нещяреv, 1.
Георги В. Нещяреv, 25.
Вранко Пауноv, 30.
Петра Вранкова, ½.
Петър Пауноv, 32.
Нистор Гайтанчоv, 75.
Стоян Нистороv, 35.
Катерина Георгева, 23.²
Мария Георгева, 2.
Тодор Нистороv, 18.
Катерина Тоскова, 10.
Колю Ташеv, 35.
Ангел Колюв, 6.
Георги Колюв, 4.
Иван Колюв, 1 ½.
Тяню Дим. Тянчоv, 32.
Георги Дим. Тянчоv, 26.
Тодор Дим. Тянчоv, 20.
Фикия Димитрова, 15.
Мария Димитрова, 40.
Катерина Димитрова, 4.
Петър Димитроv, ½.
Петър Я. Герев, 30.
Доню Я. Герев, 39.
Илето Герюво, 30.
Тасю Герюв, 45.

² Удавена във воденична коруба.

Митю Ганев, 40.
Тодор Митев, 22.
Начо Ганев, 68.
Злата Начева, 62.
Вранчо Начев, 35.
Мария Вранчова, 1.
Илия Тосков, 3.
Никола Тосков, 1.
Колю Ганев, 20.
Дядя Ганева, 8.
Недяля Колева, 5.
Мария Колева, 2.
Наско Тинов, 40.
Ангел Тинов, 22.
Стефана Георгева, 50.
Илия Георгеv, 22.
Нистор Ганев, 45.
Пена Ганева, 35.
Наско Ганев, 38.
Мария Нисторова, 12.
Катерина Нисторова, 9.
Наско Нисторов, 6.
Яню Герюв, 55.
Ангел Митев, 18.
Петър Нисторов, 35.

б) Кавлакова махала:

Нистор Домовчиев, 60.
Мария Василева, 7.
Коста Казлъров, 68.
Рада Костова, 65.

Георги Костов, 45.
Митра Георгева, 42.
Стоян Георгеv, 8.
Атанас Костов, 35.
Митю Костов, 28.
Никола Митев, 1.
Тодор Бъбарев, 30.
Петра Бабарева, 4.
Лазар Гочов, 70.
Танка Лазарова, 67.
Вранко Гочов, 35.
Дора Здравкова, 65.
Ангел Здравков, 25.
Ичко Гочов, 75.
Кида Ичкова, 73.
Георги Зафирков, 45.
Катерина Георгева, 19.
Ангел Бъбарев, 70.
Илия А. Бъбарев, 46.
Тоско Илиев, 2.
Никола Илиев, ½.
Върба Димитрова, 36.
Петър А. Бъбарев, 18.
Георги Бъбарев, 73.
Гина Георгева, 70.
Ангел Г. Бъбарев, 45.
Писа Ангелова, 43.
Петър Ангелов, 5.
Георги Ангелов, 3.
Ваню Кънев, 70.
Мария Петрова, 4.
Наско Ван. Кънев, 35.

- Петра Наскова, 32.
Митю Насков, 10.
Мария Наскова, 8.
Димитър Ван. Кънев, 28.
Вана Димитрова, 25.
Писа Димитрова, 6.
Петра Димитрова, 4.
Наско Кънев, 55.
Павлю Анкин, 50.
Пена Павлюва, 48.
Тодор Павлюв, 35.
Катерина Тодорова, 2.
Димитър Тодоров, 1.
Ваню Павлюв, 30.
Петра Ванюва, 26.
Мария Ванюва, 1.
Пеню Казлъров, 60.
Лилка Павлюва, 55.
Колю Павлюв, 35.
Николина Колева, 33.
Ваню Колев, 2.
Митю Пенев, 32.
Петра Митева, 30.
Мария Пенева, 12.
Катерина Колева, 8.
Видол Казлъров, 75.
Капка Видолова, 70.
Петю Видолов, 50.
Димитър Видолов, 45.
Вана Димитрова, 40.
Георги Видолов, 36.
Илия Хрисчов, 60.
- София Илиева, 1.
Митю Марин, 60.
Тодор Митев, 28.
Митю Тип. Балинов, 28.
Илия Тип. Балинов, 26.
Митю Сираков, 60.
Стоянка Митева, 22.
Петър Митев, 8.
Трендафил Митев, 6.
Петра Митева, 4.
Тодор Стоев, 18.
Стефан Стоев, 16.
Ангел Стоев, 14.
Митю Стоев, 12.
Грозда Пенева, 60.
Петър Грозданов, 35.
Митю Петров, 30.
Дялю Пелюв, 70.
Петра Пелюва, 65.
Георги Дялюв, 50.
Тодор Дялев, 30.
Димитър Тодоров, 10.
Елена Дялева, 32.
Георги Пенев, 50.
София Георгева, 45.
Колю Георгиев, 20.
Петър Кузов, 55.
Мария Петрова, 50.
Стоянка Петрова, 2.
Велю Пелев, 65.
Велика Велева, 60.
Върба Велева, 45.

- София П. Пелева, 6.
Тоско Пелев, 22.
София Пелева, 20.
Маргал Пелев, 65.
Катерина Георгева, 6.
Петър Георгов, 4.
Ангелина Маргалева, 26.
Илия Г. Божанов, 55.
Колю Илиев, 22.
Илия Колев, 4.
Пеню Божанов, 50.
Благоя П. Божанов, 30.
Васила Илиева, 1 ½.
Атанас Илиев, 1.
Тино Божанов, 60.
Лена Гсоргева, 6.
Дядя Георгева, 4.
Петър Георгов, 1.
Наско Илиев, 8.
Тоско Илиев, 6.
Янко Божанов, 50.
Злата Янкова, 45.
Митю Кънев, 50.
Върба Митева, 45.
Елена Митева, 10.
Мария Митева, 8.
Катерина Митева, 6.
Ангел Кънев, 45.
Мария Ангелова, 40.
Димитър Ангелов, 16.
Никола Ангелов, 12.
Катерина Ангелова, 10.
Елена Ангелова, 8.
Ваню Кънев, 35.
Дядя Ванева, 30.
Илия Ванев, 4.
Наса Ванева, 2.
Стоянка Ванева, 1.
Вълчо Кавлаков, 70.
Тоско Вълев, 40.
Ангел Тосков, 3.
Петър Тосков, 8.
Наско Кавлаков, 66.
Ангел Насков, 45.
Петра Ангелова, 43.
Писа Ангелова, 10.
Тоско Ангелов, 6.
Мария Ангелова, 3.
Димитър Насков, 40.
Гина Димитрова, 32.
Мария Димитрова, 16.
Тоско Димитров, 7.
Петър Димитров, 3.
София Петрова, 24.
Ангел Петров, 5.
Мария Петрова, 2.
Петър Гюров, 65.
Пена Петрова, 60.
Янко Петров, 28.
Петър Банчев, 60.
Петър Николов, 3.
Георги Петров, 22.
Лаза Георгева, 18.
Мария Георгева, 1.

Димитър Петров, 13.
Вълю Банчов, 57.
Димитр Вълев, 30.
Стоянка Димитрова, 28.
Ангел Димитров, 6.
Неделя Димитрова, 3.
Ангел Вълев, 14.
Трендафила Георгева, 22.
Петър Георгиев, 7.
Ваку Георгиев, 5.
Султана Георгева, 2.
София Илиева, 2.
Свещеник Петър 45.
Илия поп Петров, 23.
Петра Илиева, 2 месеца.
Никола поп Петров, 20.³
Димитър Ангелов, 45.
Върба Димитрова, 43.
Петър Димитров, 8.
София Димитрова, 5.
Георги Димитров, 1.
Вълко Кавлаков, 65.
Калина Николова, 27.
Мария Николова, 9.
Вана Николова, 7.
Искра Николова, 5.
Катерина Николова, 2.
Димитър Вълков, 24.
Здравка Димитрова, 21.

Георги Димитров, 1.
Вълю Горев, 22.
Мария Горева, 18.
Катерина Вълева, 2.
Ангел Кавлаков, 70.
Груда Ангелова, 67.
Тодор А. Кавлаков, 35.⁴
Върба Тодорова, 33.
Груда Тодорова, 9.
Лаза Тодорова, 6.
Ангел Тодоров, 3.
Митю Балинов, 70.
София М. Балинова, 68.
Тино М. Балинов, 48.
Димитър Т. Балинов, 23.
Петър Т. Балинов, 5.
Гълю М. Балинов, 38.
Стоянка Г. Балинова, 38.
Атанас Г. Балинов, 3.
Иван М. Балинов, 43.
Фикия Ив. Балинова, 43.
Атанас М. Балинов, 45.
Дора Ат. Балинова, 44.
Георги Ат. Балинов, 24.
Ангел Ат. Балинов, 19.
Стоянка Г. Балинова, 24.
Атанас Г. Балинов, 3.
Вана Г. Балинова, 1.
Вана Ат. Балинова, 8.

³ Изрязани ръцете на части, после ушите, очите извадени и най-после заклан.

⁴ Рязан с нож от ръцете, после ушите и най-сетне заклан.

- Янко Гюров, 62.
Гюро Я. Гюров, 38.
Мария Гюрова, 38.
Петър Кърколячов, 60.
..... П. Кърколячова.
Дим. Кърколячов, 55.
Митра Кърколячова, 52.
Илия П. Кърколячов, ½.
Ангел Гюров, 50.
Петра Анг. Гюрова, 48.
София Анг. Гюрова, 15.
Петър Анг. Гюров, 10.
Катерина Анг. Гюрова, 5.
Мария Анг. Гюрова, 3.
София Гюрова, 75.
Георги Сарафннов, 60.
Дяля Г. Сарафинова, 54.
Стоян Г. Сарафинов, 28.
Георги Н. Сарафинов, 3.
Петър Балинов, 62.
Елена П. Балинова, 19.
Христоско Кавлаков, 62.
Никола Коларев, 35.
Катерина Н. Коларева, 1.
Тоско Благоев, 65.
Елена Т. Благоева, 63.
Лаза Т. Благоева.
Атанас Н. Мангърв 23.⁵
Тодор М. Мангърв, 48.
- Георги М. Мангърв, 44.
Никола Т. Мангърв, 2.
Атанас Попов, 55.
Катерина Ат. Попова, 3.
Георги М. Балинов, 40.
Петра Г. Балинова, 36.
Нистор Милев, 60.
Сеферин Нисторов, 36.
Петър Нисторов, 34.
Катерина Петрова, 31.
Никола Петров, 2.
Ангел Нисторов, 32.
Тодор Ангелов, 1.
Колю Василев, 40.
Тодора Василева, 70.
Никола Т. Василев, 3.
Стояка П. Доганова, 40.
Мария П. Доганова, 12.
Пуню Доганов, 60.
Тодор П. Доганов, 40.
Петра Тодорова, 38.
Димитър Тодоров, 20.
Васил Тодоров, 13.
Мария Тодорова, 8.
Стефана Тодорова, 2.
Димитър Пунев, 35.
Мария Димитрова, 3.
Георги Димитров, 1.
Иван Пунев, 30.
Дяля Пунева, 18.
Благоя Доганов, 60.
Георги Благоев, 35.

⁵ Рязали му са частите: ушите, извъртяни очите, рязани ръцете и сечено тялото на части.

- Димитър Георгов, 6.
Тодор Благоев, 30.
Юрдан Благоев, 15.
Димитър Божов, 22.
Никола Божов, 18.
Катерина Божова, 15.
Стоян Божов, 10.
Стоянка Божова, 7.
Тодор Доганов, 65.
Димитър Тодоров, 45.
Гюргя Димитрова, 40.
Илия Димитров, 18.
Катерина Димитрова, 14.
Ивана Димитрова, 12.
Митра Димитрова, 10.
Нидяля Димитрова, 6.
Никола П. Попов, 50.
Елена Николова, 16.
Дядя Николова, 10.
Георги Иванов, 2.
Свещ. Нейчо Паунов, 55.
Стефана Нейчова, 16.
Стоян Мяхов, 40.
Милана Михова, 65.
Вана Стоянова, 3.
Яню Мяхов, 70.
Георги Янюв, 40.
Ангелина Ангелова, 7.
Пуню Мяхов, 65.
Тянка Пунева, 63.
Златан Пунев, 32.
Ангел Димов, 45.
- Гина Димова, 75.
Елена Ангелова, 42.
Петър Ангелов, 18.
Георги Ангелов, 4.
Пора Димов, 40.
Мария Митева, 1.
Илия Димов, 70.
Иван Илиев, 25.
Илия Иванов, 1.
Гюра Димов, 50.
Георги Пейчинов, 80.
София Георгева, 75.
Иван Георгов, 40.
Дядя Иванова, 10.
Тоско Иванов, 6.
София Иванова.
Илия Георгов, 35.
Зоча Илиева, 32.
Петра Илиева, 3.
Ангел Илиев, ½.
Велю Георгов, 55.
Атанас Велюв, 32.
Марена Атанасова, 30.
Димитър Атанасов, 3.
Димитър Велев, 20.
Тодор Велев, 17.
Димитър Георгов, 25.
Ангел Георгов, 20.
Дядя Тодорова, 47.
Петра Тодорова, 5.
Катерина Тодорова, 3.
Стоянка Тодорова, 1.

Ивана Димитрова, 43.
Тодор Димитров, 10.
Дядя Димитрова, 8.
Георги Семерджиев, 35.
Ергения Георгева, 33.
Стоянка Георгева, 8.
Катерина Георгева, 6.
Мария Георгева, 4.
Дядя Георгева, 1.
Георги Ил. Димов, 40.
..... Георгева, ½.
Чиню Пейчинов, 55.
Николина Чинева, 12.
Мария Чинева, 9.
Митра Чинева, 6.
Елена Чинева, 4.
Гюра П. Пейчинов, 40.
Фикия П. Пейчинова, 60.
Петра П. Пейчинова, 38.
Тянка Гюрова, 19.
Фикия Гюрова, 8.
Тодор Пунев, 20.
Пуню Пейчинов, 35.
Димитър Пейчинов, 30.
Писа Димитрова, 28.
Коста Ристев, 45.
Божия Костова, 43.
Петра Костова, 7.
Здравка Костова, 3.
Стоян Ристев, 40.
Яна Стоянова, 7.
Божия Стоянова, 4.

Вранко Томов, 28.
Ванчо Вранков, 2 мес.
Ангел Томов, 20.
Ангел Динков, 13.
Дядя Динкова, 7.
Ангел Митев, 19.
Елена Митева, 2.
Наско Вранчов, 55.
Георги Чалмов, 54.
Здравка Георгева, 52.
Ванчо Вранчов, 28.
Пуню Вранчов, 30.
Петра Пунева, 1 ½.
Пуню Вранчов, 56.
Вранко Пунев, 37.
Георги Пунев, 36.
Елена Георгева, 1 ½.
Стефан Вранков, 5.
Ангел Пейчинов, 40.
Атанас Ангелов, 2.

в) Стойчова махала:

Стоян Пр. Стойчов, 47.
Петра Стоянова, 2.
Митю Пр. Стойчев, 40.
Тодор Митев, 16.
Николина Митева, 13.
Атанас Митев, 8.
Яна Митева, ½.
Ангел Пр. Стойчев, 36.
София Ангелова, 32.

- Мария Ангелова, 10.
Христоско Ангелов, 6.
Георги Ангелов, ½.
Митю В. Ралев, 50.
Велю Митев, 14.
Мария Митева, 12.
Николина Митева, 9.
Георги Цигов, 56.
Илия Георгиев, 30.
Георги Илиев, 4.
Ангел Илиев, 2.
Атанас Илиев, 27.
Тоско Илиев, 4.
Тошо Цигов, 35.
Митю Тошев, 8.
Банка Ангелова, 47.
София Ангелова, 22.
Тома Ангелов, 8.
Тодор Ц. Колчов, 40.
Колю Църпюв, 65.
Мария Колева, 55.
Върбю Църпюв, 35.
Митра Колюва, 30.
Атанас Колюв, 18.
Никола Върбюв, 3.
..... Върбюв, 1.
Иван Каладжиски, 55.
Тяна Каладжиска, 75.
Трендафил Цигов, 85.
Калина Трендафилова, 70.
Тошо Трендафилов, 40.
Георги Трендафилов, 32.
Искра Георгиева, ½.
Димитър Попов, 55.
Тодор Димитров, 30.
Писа Тодорова, 27.
Дяля Тодорова, 6.
Вана Тодорова, 3.
Илия Димитров, 28.
Тоско Димитров, 26.
Петра Димитрова, 20.
Катерина Димитрова, 17.
Христоско Кривов, 60.
Колю Христосков, 32.
Мария Колева, 30.
Катерина Колева, 5.
Петра Колева, 2.
Митю Христосков, 30.
Андрея Митев, 4.
Георги Веселинов, 50.
Мария Георгиева, 48.
Тоско Георгиев, 26.
Димитър Георгиев, 17.
Богдан Веселинов, 45.
Ангел Богданов, 21.
Тодор Богданов, 2.
Атанас Латев, 32.
Петра Атанасова, 4.
Божия Атанасова, 2.
Никола Колунчев, 50.
Илия Николов, 30.
Зоча Илиева, 27.
Митра Илиева, 2.
Христоско Слаев, 50.

- Мария Христоскова, 14.
Ангел Христосков, 19.
Мария Христоскова, 18.
Момче некръстено, 7 дни
Ивана Христоскова, 8.
Анчо Сираков, 50.
Велика Анчова, 48.
Димитър Анчов, 20.
Петър Анчов, 18.
Мария Анчова, 10.
Колю Чингов, 40.
Петра Чингова, 59.
..... Колева, 7.
..... Колева, 5.
Георги Христосков, 35.
Петра Христоскова, 55.
Петър Георгиев, 2.
Георги Христосков, 35.
Илия Христосков, 32.
Петра Илиева, 1.
Дора Нисторова, 65.
Нистор Ичимов, 65.
Риса Нисторова, 62.
Наско Ичимов, 45.
Илия Ичимов, 30.
Петра Илиева, 2.
Димитър Ичимов, 22.
Дяля Тупузова, 68.
Тодор Ярков, 45.
Катерина Яркова, 35.
Стоян Тодоров, 6.
Петър Тодоров, 4.
Петра Тодорова, 12.
Илия Ярков, 55.
Доню Илиев, 23.
Ничка Тип. Недева, 20.
Янко Недев, 60.
Ангел Т. Комшуту, 55.
Амшерия Т. Комшуту
Петра Ангелова, 50.
Георги Ангелов, 16.
Тодор Ангелов, 14.
Лазар Ангелов, 12.
Ваню Ангелов, 9.
Катерина Ангелова, 6.
Стоянка Ангелова, 2.
Лазар Тод. Комшув, 26.
Пеню Кремдюв, 70.
Илия Пенюв, 35.
Стоянка Илиева, 2.
Димитър Манолев, 40.
Писа Димитрова, ½.
Илия Манолев, 31.
Стефана Ил. Манолева, 25.
Петър Ил. Манолев, 6.
Стоян Ил. Манолев, 3.
Иван Манолев, 40.
Стефана Ил. Манолева, 6.
Божия Ив, Манолева, 3.
Петър Бояджикин, 50.
Нейчо Ненев, 70.
Ваню Н. Ненев, 50.
Писа Ванюва, 48.
Иван Тодоров, 1.

- Нейчо Ванюв, 18.
Божия Ванюва, 14.
Петър Ванюв, 4.
Георги Пейч. Чинюв, 28.
Николина Георгева, 7.
Ангел Георгеv, ½.
Георги Цигов, 28.
Искра Цигова, 60.
Никола Георгеv, 7.
Искра Георгева, ½.
Николина Георгева, 2.
Пеню Манолев, 70.
Георги Пенков, 40.
Петър Георгеv, 4.
Тодор Георгеv, 2.
Янко Тянкин, 40.
Петра Янкова, 37.
Димитър Янков, 7.
Илия Янков, 5.
Катерина Янкова, 3.
Георги Калеев, 75.
Янко Георгеv, 40.
Мария Янкова, 37.
Стоянка Георгева, 23.
Петра Янкова, 16.
Ангел Ненев, 34.
Наско Ангелов, ½.
Вана Ангелова, 4.
Димитър Ненев, 48.
Ангел Димитров, 7.
Катерина Димитрова, ½.
Начу Ненюв, 42.
Злата Начова, 39.
Георги Начов, 1.
Петра Начова, 5.
Георги Лукарев, 80.
Стоя Георгева, 78.
Стоил Георгеv, 31.
Гина Стоилова, 26.
Катерина Стоилова, 3.
Петра Стоилова, 1 ½.
Вожу Нен. Кормушов, 50.
Димитър Божов, 9.
Водю Стойчов, 68.
Божа Водюва, 65.
Димитър Водюв, 27.
Митю Водюв, 27.
Тода Митова, 24.
Стефанка Митова.
Стойчо Стойчов, 48.
Димитър Стойчов, 19.
Никола Стойчов, 60.
Петра Николова, 58.
Стойчо Николов, 41.
Катерина Стойчова, 39.
Стоянка Стойчева, 8.
Мария Стойчева, 5.
Петра Стойчова, 2 ½.
Никола Димитров, 4.
Катерина Димитрова, 2.
Яна Стойчова, 68.
Георги Пр. Стойнов, 27.
Петра Георгева, 25.
Мария Георгева, 5.

- Божия Георгева, 3.
Злата Върбюва, 7.
Димитър Гарабитов, 44.
Мария Д. Гарабитова, 6 ½.
Стойчо Д. Гарабитов, 4.
Митю Латев, 70.
Илия М. Латев, 20.
Наско Телеников, 51.
Писа Наскова, 47.
Ванка Наскова, 10.
София Наскова, 7.
Георги Насков, 7.
Никола Насков, 4.
Георги Латев, 58.
Божия Георгева, 55.
Ангел Георгева, 25.
Стоянка Георгева, 8.
Димитър В. Латев, 40.
Гина В. Латева, 61.
Фикия Димитрова, 13.
Катерина Димитрова, 11.
Велю Лич. Рисков, 43.
Георги Лич. Рисков, 33.
Ангел Лич. Рисков, 29.
Пеню Рисков, 83.
Гина Пенюва, 81.
Яню Пенюв, 38.
Наско П. Рисков, 35.
Петър В. Рисков, 45.
Благоя В. Рисков, 26.
Колю Калеюв, 83.
Колю Кол. Калеев, 43.
- Слоян Кол. Калеев, 43.
Димитър Стоянов, 26.
Мария Стоянова, 12.
Геооги Т. Калеюв, 45.
Велю Калеюв, 53.
Яна Велюва, 51.
Димитър Велюв, 17.
Георги Ван. Калеюв, 31.
Яна Георгева, 28.
Вана Георгева, 17.
Николина Ванева, 60.
Трендафил Пунев, 31.
Наско Герджиков, 55.
Иван Герджиков, 40.
Георги Герджиков, 25.
Ангел Герджиков, 31.
Ангел Герджиков, 66.
Костадин, Ангелов, 45.
Наско Гернжиков, 55.
Толю Насков, 18.
Иван Герджиков, 50.
Петра Иванова, 45.
Георги Герджиков, 35.
Наса Георгева, 32.
Димитър Георгева, 2.
Колю Герджиков, 38.
Митю Мерджанов, 55.
Христю Герджиков, 60.
Петър Христов, 28.
Димитър Христов, 22.
Христю Герджиков, 58.
Лазю Герджиков, 30.

Божия Лазева, 27.
Николина Лазева, 3.
Писа Пеюва, 50.
Георги Пеюв, 25.
Георги Пеюв, 22.
Тодор Пеюв, 80.
Иван Пеюв, 30.
Личко Капсъзов, 60.
Върба Личкова, 58.
Янко Личков, 28.
Лаза Личкова, 22.
Дядя Личкова, 12.
Тодор Миржанов, 63.
Янко Тодоров, 30.
Колю Миржанов, 80.
Стефана Вълева, 45.
Георги Вълев, 5.
Ангел Н. Мерджанов, 35.
Христю Герджиков, 65.
Петър Христов, 28.
Димитър Христов, 22.

г) Самунева махала:

Петър Я. Станков, 38.
Здравка Петрова, 36.
Георги Петров, 4.
...Петрова, 2.
Гюргя Я. Станкова, 80.
Димитър Станков, 32.
Петър Димитров, 2.
Мария Димитрова, 3 мес.

Христю Я. Станков, 50.
Янко Христов, 10.
София Наскова, 1.
Ваню М. Станков, 28.
София Ванева, 25.⁶
Димитър Ванев, 2.
Тодор Топалов, 40.
Стояна Тодорова, 35.
Митра Тодорова, 12.
Петър Тодоров, 10.
Благоя Тодоров, 7.
Ирина Тодорова, 2.
Наско Я. Станков, 45.
Христоско Н. Станков, 8.
Катерина Н. Станкова, ½.
Янко Станков, 70.
Николина Янкова, 68.
Дели-Колю Коларев, 70.
Вана Колева, 65.
Стоян Колев, 30.
Николина Стоянова, 3.
Благоя Стоянова, 1.
Янко Колев, 20.
Колю Геошев, 50.
Ивана Ст. Жилиязкова, 70.
Стефана Петрова, 33.
Ирина Петрова, 12.
Елена Петрова, 10.
Илия Петров, 2.
Марга Крушарова, 70.

⁶ Разпрана и убито детето в корема
й.

- Ифтим Крушаров, 40.
Божия Ифтимова, 38.
Тоско Ифтимов, 13.
Елена Ифтимова, 5.
Янко Вл. Шаров, 50.
Велика Янкова, 48.
Георги Янков, 10.
Злата Петрова, 40.
Никола Петров, 15.
Димитър Петров, 12.
Неделя Петрова, 9.
София Триндафилова, 32.
Стоянка Триндафилова, 8.
Катерина Триндафилова, 6.
Атанас П. Кирломов, 40.
Анастаса Атанасова, 39.
Риса Атанасова, 1.
Янко Кюрломов, 39.
Тоско Янков, 16.
Янко Н. Джурков, 75.
Дора Янкова, 70.
Гълю Янков, 40.
Босила Гълева, 38.
Катерина Гълева, 8.
Ванка Гълева, 6.
Дора Гълева, 3.
Петър Гълев, 1.
Димитър Г. Джурков, 50.
Стоянка Димитрова, 40.
Мария Димитрова, 15.
Божия Димитрова, 8.
Никола Димитров, 4.
Георги Димитров, 1.
Янко Газинчов, 55.
Тодор Янков, 30.
Божия Тодорова, 1.
Димитър Янков, 18.
Ваню Янков, 9.
Мария Маргалева, 18.
Тоско П. Хаджиев, 40.
Вана Тоскова, 36.
Божия Тоскова, 12.
..... Тоскова, 4.
..... Тоскова, ½.
Злата Газинчова, 70.
Злата Ангелова, 18.
Божия Ангелова, 12.
Георги Ангелов, 10.
Иван Ангелов, 7.
Тодор Ангелова 3.
Благоя Ангелов, 3.
Петко Газинчов, 48.
Димитър Петков, 18.
Катерина Петкова, 11.
Ваню Тикваря 80.
Стокя Ванюва, 77.
Ангел Ванюв, 35.
Георги Ангелов, 4.
Илия Ив. Тикварев, 45.
Николина Илиева, 40.
Иван Илиев, 15.
Ангел Илиев, 18.
Никола Илиев, 12.
Петър Илиев, 5.

- Костадин, Илиев, 3.
Георги Ив. Тикварев, 40.
Катерина Георгева, 38.
Ваню Георгеv, 14.
Ангел Георгеv, 12.
Никола Георгеv, 9.
Нейчо Георгеv, 7.
Васил Георгеv, 4.
Петър Георгеv, 1.
Мария Янкова, 48.
Димитър Янков, 18.
Стоянка Янкова, 14.
Тодор Янков, 10.
Петър Янков, 7.
Ангел Янков, 4.
Мария Тодорова, 8.
Ива Тодорова, 5.
Катерина Тодорова, 2.
Георги Карлюков, 65.
Тянка Карлюкова, 60.
Петър Георгиев, 35.
Гина Петрова, 33.
Димитър Петров, 8.
Катерина Петрова, 5.
Стоянка Петрова, 2.
Димитър Георгеv, 28.
Гела Димитрова, 25.
Никола Димитров, 2.
Бисера Георгева, 48.
Димитър Георгеv, 20.
Илия Русев, 48.
Марга Илиева, 8.
Мария Илиева, 6.
Гина Янкова, 60.
Тодор Янков, 30.
Николина Тодорова, 28.
Янко Тодоров, 2.
Тянка Янков, 17.
Ангел Шикрин, 48.
Димитър Ангелов, 23.
Илия Ангелов, 18.
Мария Ангелова, 7.
Илия Карагъзов, 45.
Николина Илиева, 42.
Дойчо Шикрин, 60.
Грозда Дойчова, 58.
Митю Дойчов, 28.
Николина Дойчова, 20.
Стоимен Митев, 22.
Тошо Коралиев, 70.
Върба Тошова, 60.
Георги Тошов, 35.
Ваню Георгеv, 2.
Вълю Тошов, 25.
Катерина Вълева, 2.
Хаджи Янко, 55.
Марга Янкова, 53.
Тодор Янков, 30.
Мария Тодорова, 1.
Филип Коралиев, 75.
Тоско Филипov, 35.
Дора Тоскова, 32.
Мария Тоскова, 8.
Иван Тосков, 1.

Тодор Филипов, 28.
Гълю Филипов, 22.
Петър Филипов, 19.
Стойко Овчара 70.
Георги Стойков, 45.
Върба Георгева, 42.
Тоско Георгеv, 25.
Вана Тоскова, 2.
Ангел Стойков, 40.
Злата Ангелова, 38.
Никола Марудин, 68.
Маруда Николова, 65.
Вана Иванова, 35.
Димитър Иванов, 8.
Петър Иванов, 5.
Стефан Иванов, 3.
Петко Везев, 72.
Стояна Петкова, 70.
Ангел Петков, 22.
Илия Петков, 30.
Стефана Илиева, 2.
Петър Петков, 42.
Стефана Петрова, 2.
Мария Георгева, 3.
Елена Георгева, 1.
Божа Иванова, 55.
Тодор Пенчов, 57.
Риса Тодорова, 55.
Петър Тодоров, 22.
Благоя Тодоров, 18.
Злата Тодорова, 11.
Колю Вълчинов, 50.

Катерина Колева, 17.
Никола Благов, 25.
Димитър Николов, 1.
Мария Николова, 4.
Тодор Благов, 15.
Петра Петрова, 36.
Благоя Петров, 13.
Мария Петрова, 1.
Илия Благов, 29.
Елена Илиева, 4.
Янко Илиев, 1.
Илия Грозев, 50.
Дора Илиева, 48.
Ангел Грозев, 45.
Димитър Ангелов, 18.
Ангел Терзията, 40.

д) Климентова махала:

Дойко Т. Климентов, 105.
Лазар Шопа 50.
Писа Лазарова, 47.
Димитър Лазаров, 25.
Тошо Лазаров, 22.
Илия Лазаров, 18.
Ангел Димитров, ½.
Зафир Ив. Каркулев, 70.
Иван Зафиров, 48.
Катерина Иванова, 45.
Васил Иванов, 15.
Илия Зафирков, 40.
Ивана Илиева, 38.

- Стоянка Илиева, 3.
Катерина Илиева, 1.
Тодор Зафирков, 35.
Стояна Т. Каркулева, 33.
Триндафил Д. Каркулев, 20.
Магдалина Д. Каркулева, 18.
Вълю Пен. Мирчев, 50.
Петра Вълева, 48.
Мария Вълева, 6.
Ангел Вълев, 3.
Тодор Пен. Мирчов, 26.
Петър Тодоров, 1.
Найчо Ст. Коларев, 60.
Петър Н. Коларев, 32.
Мария Петрова, 30.
Найчо Петров, 3.
Иван Найчов Коларев, 27.
Ангел Найчов, 24.
Петър Георгиев, 28.
Ангелина Петрова, 3.
Елена Петрова, 1.
Илия Георгиев, 25.
Ангел Георгиев, 8.
Катерина Георгиева, 15.
Върба Георгиева, 3.
Гина Петрова, 47.
Горю Тянев Цурев, 60.
Тоско Горев, 15.
Неделя Горева, 8.
Петър Тян. Цурев, 55.
Тоско Петров, 3.
Георги Тош. Чърков, 35.
Фикия Георгиева, 32.
Димитър Ф. Гърков, 36.
Писа Димитрова, 34.
Мария Димитрова, 15.
Ангел Димитров, 6.
Тодор Димитров, 12.
Илия Димитров, 3.
Върба Димитрова, 1.
Илия Фил. Гърков, 32.
Митра Ил. Гъркова, 30.
София Ил. Гъркова, 1.
Петра Радева, 26.
Мария Радева, 2.
Тодор М. Хаджиев, 38.
Мария Тодорова, 36.
Елена Тодорова, 15.
Димитър Тодоров, 12.
Стояна Тодорова, 10.
Петра Тодорова, 6.
Никола Ат. Везев, 32.
София Ник. Везена 30.
Мария Ник. Везева, 10.
Ангел Ник. Везев, 8.
Гюргя Д. Ташкова, 50.
Васил Д. Ташков, 18.
Димитър Клиничев, 40.
Георги Каркулев, 38.
Петър Георгиев, 10.
Фикия Георгиева, 8.
Стоян Георгиев, 1.
Янко Фил. Коралев, 30.
Дяля Янкова, 3.

- Наско Русев, 50.
Мария Наскова, 45.
София Наскова, 15.
Стоян Насков, 5.
Ангел Русев, 40.
Никола Ангелов, 7.
Русю Ангелов, 3.
..... Ангелов, 1.
Димитър Ф. Коралиев, 26.
Писа Димитрова, 3.
Ваню Коралиев, 50.
Вана Ванюва, 45.
Тодор Ванюв, 8.
Димо Клиничов, 70.
Дора Димова, 65.
Тодор Димов, 38.
Наско Тодоров, 5.
Ваню Дим. Клиничов, 35.
Ангел Ванюв, 6.
Ванка Ванюва, ½.
Димитър Т. Клиничов, 70.
Амшерия Димитрова, 65.
Васил Димитров, 25.
Колю Василев, 1.
Никола В. Клиничов, 40.
Мария Николова, 40.
Зоча Николова, 10.
Паса Николова, 8.
Петър Николов, 6.
Димитър Николов, 1.
Стоян Дим. Клиничов, 38.
Катерина Стоянова, 1.
Паско Рунев, 30.
Писа Паскова, 28.
Трендафила Паскова, 8.
Георги Пасков, 5.
Петър Пасков, 3.
Тодор Тян. Рунев, 50.
Доста Тодорова, 45.
Мария Тодорова, 12.
Катерина Тодорова, 10.
Наско Пълев, 70.
Катерина Наскова, 15.
Петър Насков, 6.
Митра Наскова, 4.
Дядя Наскова, ½.
Малин, Пун. Пълев, 40.
Малина Малинова, 15.
Ангел Малинов, 6.
Петра Малинова, 4.
Банка Малинова, 2.
Тодор Пун. Пълев, 22.
Ленка Тодорова, 2.
Стойчо Тян. Цурев, 69.
Стоян Стойков, 35.
Катерина Стойкова, 5.
Андрея Ст. Цурев, 30.
Юрдан Андреев, 1 м.
Димитър Ст. Цурев, 27.
Мария Димитрова, 2.
Дете некръстено, 3 дни.
Петър Ст. Цурев, 24.
Георги Стойчев, 20.
Митю Тян. Цурев, 80.

- Тинка Митева, 70.
Стойчо Митев, 35.
Писа Стойчева, 34.
Катерина Стойчева, 5.
Дядя Стойчева, 2.
Стоян Мит. Цурев, 55.
Петра Стоянова, 10.
Мария Стоянова, 6.
Маргита Стоянова, 4.
Писа Лазина, 8.
Катерина Стоянова, 1.
Тодор Ристев, 50.
Димитър Тодоров, 22.
Христоско Тодоров, 15.
Иглика Христоскова, 54.
Васил Христосков, 11.
Николина Христоскова, 8.
Коста Чаушов, 55.
Доню Костов, 25.
Вълю Джурков, 60.
Николина Вълева, 57.
Катерина Триндафилова, 1.
Ваню Вълев, 12.
Ваню Джурков, 70.
Петър Ванюв, 30.
Стойна Петрова, 27.
Мария Петрова, 4.
Георги Петров, 1.
Петра Георгева, 2 ½.
Владо Ванев, 20.
Катерина Ванева, 10.
Ванчо Ванчов, 70.
Петър Георгеv, 13.
Наско Георгеv, 3.
Илия Ванчов, 40.
Вълю Газинчов, 70.
Босила Вълева, 65.
Ванка Богдюва, 32.
Вълю Богдюв, 3.
Босиля Горюва, 1.
Петър Газ. Зеленчов, 60.
Здравка Петрова, 58.
Доню Петров, 28.
Стоян Терзиски 30.
Мария С. Терзиска 2.
София Лаз. Терзиска 45.
Вълю Лаз. Терзиски 15.
Тодор Лаз. Терзиски 12.
Никола Лаз. Терзиски 8.
Мария Лаз. Терзиска 10.
Злата Лаз. Терзиска 5.
Ангел Самунев, 35.
Писа Вел. Самунева, 90.
Георги Тод. Пенчов, 30.
Тодор Георгеv, 1.
Илия Самунев, 30.
Катерина Илиева, 28.
Пеню Самунев, 50.
Дим. П. Самунев, 20.
Петър Пен. Стивасаря, 70.
Пена Петрова, 65.
Пена Митева, 28.
Тоско Пенкин, 25.
Ангел М. Пенкин, 2.

- Георги Мафов, 40.
Петър Георгиев, 20.
Петра Георгиева, 18.
Илия Георгиев, 15.
Тоско Мафов, 37.
Катерина Тоскова, 35.
Мария Тоскова, 3.
Милка Зафиркова, 80.
Петър Миленов, 60.
Теофана Петрова, 57.
Мария Петрова, 10.
Катерина Петрова, 8.
Наско Миленов, 55.
Илия Насков, 30.
Георги Н. Миленов, 27.
Ангел Н. Миленов, 23.
Петър Насков, 20.
Георги Миленов, 50.
Стефана Георгева, 47.
Петър Георгев, 25.
Марта Петрова, 23.
Елена Петрова, 15.
Мария Петрова, 7.
Катерина Петрова, 2.
Стефан Георгев, 18.
Димитър х. Георгев, 60.
Стефана Димитрова, 58.
Горю Димитров, 35.
Петра Гор. Хаджиева, 33.
Стефана Г. Хаджиева, 5.
Мария Г. Хаджиева, 2.
Катерина Г. Хаджиева, 1.
Петър Димитров, 28.
Илия Миленов, 50.
Марика Ил. Миленова, 47.
Тозю Ил. Миленов, 35.
Катерина Тазева, 30.
Иванка Ил. Миленова, 18.
Иван Върбанов, 18.
Георги Върбанов, 13.
Илия Везев, 70.
Никола Везев, 28.
Димитър Николов, 2.
Русю Пъпанев, 75.
Лазар Русев, 40.
Никола Лазаров, 20.
Фикия Радулова, 8.
Петра Радулова, 6.
Найден Капинчов, 40.
Николина Найденова, 38.
Тодор Найденов, 9.
Никола Найденов, 5.
Ангел Найденов, 3.
Коста Капинчов, 64.
Дора Костова, 60.
Ангел Костов, 50.
Върба Ангелова, 43.
Дора Ангелова, 14.
Мария Ангелова, 6.
Катерина Ангелова, 4.
Илия Капинчов, 55.
Петър Капинчов, 40.
Мария Петрова, 35.
Димитър Петров, 8.

- Риса Петрова, 4.
Гина Мит. Капинчова, 75.
Дялю Чучулев, 75.
Божия Дялюва, 65.
Ангел Чучулев, 50.
Петра Ангелова, 45.
Димитър Ангелов, 20.
Ангелина Ангелова, 17.
Георги Чучулев, 40.
Вана Георгева, 35.
Мария Георгева, 4.
Стоянка Георгева, 2.
Стефан Узунов, 45.
Искра Стефанова, 40.
Мария Стефанова, 18.
Ангелина Стефанова, 6.
Ангел Стефанов, 15.
Стоян Узунов, 54.
Мария Стоянова, 50.
Димитър Стоянов, 15.
Колю Узунов, 50.
Ката Колева, 45.
Мария Димитрова, 2.
Ангел Узунов, 45.
Зоча Ангелова, 42.
Латина Ангелова, 18.
Неделя Ангелова, 16.
Тана Ангелова, 14.
Насю Ангелов, 8.
Никола Ганин, 48.
Ангел Николов, 14.
Благоя Ганин, 40.
Писа Благоева, 38.
Колю Благоев, 18.
Катерина Благоева, 16.
Стефан Благоев, 14.
Мария Благоева, 12.
Стефана Гъл. Тодева, 50.
Елена Гълюва, 18.
Георги Гълюв, 40.
Лаза Георгева, 35.
Ружа Георгева, 12.
Тоско Георгеv, 9.
Наско Гълюв, 35.
Николина Наскова, 33.
Илия Насков, 4.
Стефана Наскова, 2.
Пеню Цветанов, 50.
Тодор Пенев, 15.
Мария Пенева, 12.
Митю Пенев, 10.
Стоян Цветанов, 28.
Грозда Димитрова, 42.
Риса Димитрова, 10.
Ангел Димитров, 8.
Тоско Димитров, 4.
Ангел Караманов, 50.
Мария Стоянова, 28.
Ангел Стоянов, 2.
Вълю Караманов, 46.
Стоянка Вълева, 43.
Илия Вълев, 18.
Митю Караманов, 32.
Зоичка Митева, 30.

- Стоян Митев, 8.
Банка Митева, 6.
София Митева, 4.
Трендафил Митев, 2.
Найден Банков, 65.
Милка Найденова, 60.
Наско Банков, 48.
Грозда Наскова, 45.
Тодор Насков, 5.
Катерина Наскова, 1.
Янко Ташин, 40.
Гина Янкова, 38.
Ваню Янков, 7.
Тодор Ташин, 38.
Неделя Тодорова, 2.
Георги Ташин, 35.
Риса Маджарова, 60.
Тазю Рисин (зет), 35.
Иванка Тазюва, 32.
Елена Тазюва, 8.
Мария Тазюва, 3.
Риса Сеферинова, 42.
Катерина Сеферинова, 18.
Ангел Сеферинов, 16.
Мария Сеферинова, 14.
Иван Сеферинов, 12.
Стояна Сеферинова, 10.
Маргал Мирчев, 55.
Злата Маргалева, 22.
Таско Въл. Джурков, 75.
Мария Георгева, 8.
Анка Георгева, 6.
- Илия Георгеv, 1.
Гина Въл. Джуркова, 16.
Колю Кара-Владеv, 55.
Ангел Колюv, 25.
Зафир Динчев, 50.
Стефана Зафирева, 48.
Илия Зафирев, 42.
Петър Зафирев, 22.
Мария Зафирева, 18.
Дядя Зафирева, 23.
Марга Власева, 30.
Петър Власев, 8.
Ангел Пъпанев, 80.
Злата Ангелова, 75.
Катерина Ангелова, 20.
Стоянка Ангелова, 18.
Георги Ангелов, 42.
Ивана Георгева, 40.
Марга Георгева, 10.
Мария Георгева, 5.
Неделю Георгеv, 3.
Димитър Пъпанев, 50.
Васил Димитров, 17.
Петър Димитров, 15.
Ваню Тодоров, 45.
Катерина Ванева, 40.
Тодор Ванев, 15.
Стефана Ванева, 13.
Влашия Ванева, 10.
Петър Тодоров, 36.
Писа Петрова, 34.
Божия Петрова, 4.

- Елена Петрова, 2.
Стефан Илиев, 8.
Георги Илиев, 6.
Митю Стоев, 26.
Ангел Пъпанев, 40.
Митра Ангелова, 12.
Тодор Ангелов, 10.
Мария Зафирова, 40.
Илия М. Фирков, 40.
Катерина Ил. Фиркова, 6.
Петър М. Фирков, 44.
Андрея П. Фирков, 6.
Ангел П. Фирков, 1.
Мария Колева, 15.
Катерина Колева, 3.
Ангел М. Хаджиев, 60.
Петър Ангелов, 10.
Димитър Ангелов, 18.
Колю Ангелов, 16.
Илия Ангелов, 14.
Петър М. Хаджиев, 30.
Кица Петрова, 28.
Гюргя Тодорова, 30.
Петър Г. Хаджиев, 45.
Георги Ванчов, 6.
Димитър Ванчов, 4.
Стоян Г. Хаджиев, 25.
Георги Стоянов, 3.
Лена Стоянова, 1.
Зафир Хаджиев, 70.
Рада Зафиркова, 68.
Атанас Зафирков, 26.
Катерина Атанасова, 23.
Колю Зафирков, 20.
Петър Зафирков, 18.
Янко Г. Хаджиев, 60.
Риса Янкова, 55.
Георги Янков, 35.
Ангел Петров, ½.
Мария Янкова, 12.
Николина Янкова, 8.
Ангел Янков, 6.
Тодор Янков, 3.
Наско Янков, 1.
Велю Найчев, 70.
Ивана Велюва, 60.
Стоил Велюв, 40.
Георги Велюв, 40.
Катерина Велюва, 45.
Върба Митева, 30.
Тодор Митев, 10.
Дяля Митева, 7.
Пеню Балабанов, 70.
Дяля Пенева, 60.
Наско Пенев, 20.
Лаза Пенева, 18.
Стоянка П. Балабанова, 35.
Ваню П. Балабанов, 40.
Ангел П. Балабанов, 6.
Митю Вълчинов, 50.
Злата Митева, 48.
Георги М. Вълчинов, 25.
Назла Георгева, 24.
Димитър Георгев, 7.

- Мария Георгева, 5.
София Георгева, 3.
Катерина М. Вълчинова, 18.
Гина Водева, 48.
Вана Стоянова, 28.
Мария Стоянова, 6.
Георги Стоянов, 4.
Босиля Илиева, 27.
Тоско Илиев, 3.
Георги П. Хаджиев 42.
Тоско Георгеv, 22.
Дядя Тоскова, 1.
Наско П. Хаджиев, 38.
Мария Наскова, 36.
Илия Насков, 5.
Здравка Наскова, 2.
Колю П. Хаджиев, 40.
Петър Колев, 22.
Георги Петров, 3.
Елена Петрова, 1.
Павел Вълчинов, 80.
Петра Павелова, 78.
Георги Илиев, 10.
Петър Павелов, 40.
Димитър Петров, 20.
Катерина Димитрова, 4.
Петър Чинев, 37.
Велика Петрова, 34.
Писа Петрова, 12.
Георги Петров, 10.
Димитър Петров, 8.
Дядя Божилова, 38.
- Лена Божилова, 6.
Мария Божилова, 4.
Митра Божилова, 2.
Невена Божилова, ½.
Стоянка Георгева, 33.
Катерина Георгева, 12.
Тоско Георгеv, 10.
Марена Георгева, 6.
Георги Павалов, 80.
Ана Ангелова, 38.
Георги Ангелов, 5.
Божия Ангелова, 3.
Ангел Пищронев, 80.
Петър Ангелов, 26.
София Митева, 32.
Тодор Мигев, 2.
Дядя Георгева, 28.
Фикия Георгева, 15.
Мария Георгева, 12.
Петър Найденов, 30.
Георги Петров, 8.
Мария Петров, 6.
Колю Найденов, 40.
Стояна Колева, 37.
Тоско Колев, 20.
Георги Колев, 14.
Мария Колева, 12.
Петра Колева, 8.
Стоян Цоцев, 45.
Тефения Стоянова, 42.
Тодор Стоянов, 22.
Мария Стоянова, 8.

- Божия Стоянова, 6.
Петра Стоянова, 4.
Стефан Стоянов, 2.
Янко Цоцев, 78.
Слава, Янкова, 66.
Митра Тодорова, 26.
Банка Тодорова, 2.
Петър Димов, 23.
Ангел Димов, 21.
Илия Димов, 19.
Андрея Димов, 16.
Мария Т. Коларева, 6.
Гълю Коларев, 80.
Маленко Бутрин, 50.
Велика Маленкова, 45.
Атанас Н. Марудин, 50.
Фикия Атанасова, 50.
Илия Атанасов, 10.
Никола Атанасов, 7.
Петър Атанасов, 3.
Вранка Атанасова, 1.
Димитър Власев, 50.
Тяна Димитрова, 45.
Атанас Димитров, 15.
Стоян Димитров, 13.
Илия Димитров, 11.
Мария Димитрова, 9.
Зоча Димитрова, 6.
Стоянка Павалова, 25.
Илия Найчев, 82.
Стоянка Найчова, 17.
Дядя Найчова, 15.
- Гина Вълева, 52.
Петър Вълев, 35.
Лена Вълева, 32.
Мария Вълева, 3.
Ангел Вълев, 1.
Георги Д Хаджиев, 45.
Петра Г. Хаджиева, 42.
Ванка Г. Хаджиева, 12.
Янко Хаджиев, 43.
Дядя Я. Хаджиева, 41.
Мария Я. Хаджиева, 13.
Невена Я. Хаджиева, 10.
Христоско Тошков, 46.
Яна Христоскова, 42.
Тодор Христосков, 7.
Андрея Христосков, 5.
Катерина Христоскова, 3.
Тошо Христосков, ½.
Недяля Тошкова, 69.
Елена Петрова, 32.
Георги Петров, 8.
Тодор Петров, 6.
Ниделя Петрова, 4.
Стоянка Петрова, 2.
Вана Велева, 32.
Димитър Велев, 9.
Илия Велев, 5.
Ангел Велев, 3.
Христоско Велев, ½.
Лаза Гяурова, 36.
Димитър Лазин, 9.
Елена Лазина 6.

- Яню Келешов, 80.
Никола Янев, 40.
Митра Николова, 38.
Ангел Николов, 12.
Димитър Николов, 9.
Николина Николова, 7.
Катерина Николова, 4.
Райна Николова, 1.
Георги Ян. Келешов, 31.
Ленка Георгева, 24.
Петър Георгов, 5.
Николина Георгева, 3.
Димитър Георгов, 1.
Петра Тодорова, 31.
Никола Тодоров, 10.
Николина Тодорова, 3.
Дяля Тодорова, 7.
Кана Богданова, 61.
Никола Богданов, 35.
Кица Николова, 32.
Богдан Николов, 4.
Стоянка Николова, 1.
Благоя Богданов, 27.
Митра Благоева, 25.
Мария Благоева, 1.
Петър Гяуров, 65.
Мария Петрова, 60.
Невка Митева, 84.
Стефан Петров, 11.
Ангел Власев, 62.
Върба Ангелова, 59.
Богдан Ангелов, 36.
Мария Богданова, 34.
Петра Богданова, 8.
Божия Богданова, 6.
Стефан Богданов, 2.
Янко А. Власев, 18.
Амшерия Т. Власева, 42.
Наско Амшериев, 16.
Мария Амшериева, 2.
Вана Амшериева, 4.
Андрея Власев, 28.
Здравка Андреева, 23.
Георги Андреев, 5.
Георги Гяуров, 75.
Митю Георгов, 58.
Катерина Митева, 55.
Георги Митев, 19.
Петра Митева, 16.
Стоян Митев, 13.
Атанас Митев, 5.
Наско Гяуров, 54.
Никол. Наскова, 51.
Петър Насков, 16.
Здравка Наскова, 13.
Мария Наскова, 9.
Неделя Наскова, 7.
Ваню Г. Гяуров, 45.
Елена Ванева, 43.
Митра Ванева, 8.
Катерина Ванева, 4.

е) Странни лица (т.е. не жители на Батак):

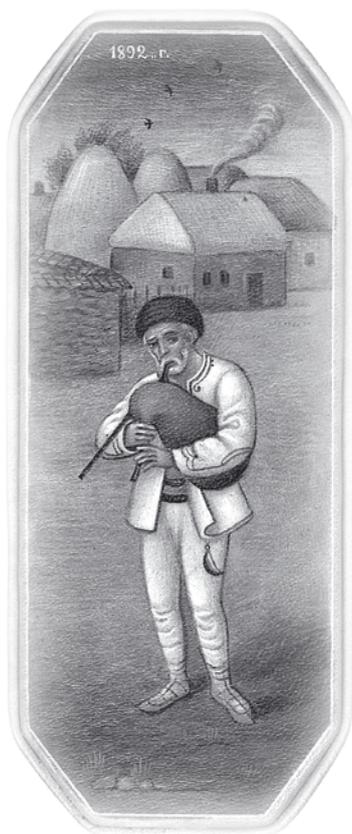
Георги Мангъра, 35.	Тодор (чирака на Христо Мутафчията), 20.
Митрум Георгиев, 40.	Славе Божин, 40.
Теофан Мирков бербера, 45.	Иван ⁷ Тонжуров, учител,
Ристо Мутафчията, 30.	50. ⁸
Стефан Бояджията, 30.	Георги Ат. Матеев, 35.
Ангел Мастора, 50.	Иван Ангелов, 30.
Даскал Ник. Ганчев, 55.	Тошо Г. Дончов, 40.
Костадин Спасов, 50.	Никола Т. Петаков, 30.
Иван Кафеджиев, 22.	Димитър П. Маврев, 32.
Петър Кафеджиев, 40.	Георги Тасов Бамбов, 30.
Георги Делиев Терзия, 30.	Мистю Кр. Ташков, 30.
Гаврето Грънчара, 35.	Щерю Кр. Ташков, 25.
Благо Бакърджията, 50.	Ристодор Димитров, 20.
Никола Благов, 16.	

⁷ Тук Д. Страшимиров е допуснал грешка. Правилното име на баташкия учител е Димитър Тонджоров — бел. ред.

⁸ Като учител познат на турците, намерили го в училището заедно с поп Нейчо. И [на] двамата първен им секли ръцете на части, като захванали от пръстите, после ушите; извадили им очите и най-после са ги умъртвили.

„С ДУША СЕ РАЗДЕЛЯЈЕ,
АЛА СИ ВЯРА
НЕ ДАВАЈЕ“

НАРОДНИ ПЕСНИ ЗА БЪЛГАРИ МЪЧЕНИЦИ ЗА ВЯРА И РОД¹

То време на робството Българската Църква била преследвана и ограничавана. Народът в огромното си мнозинство бил неграмотен. Поради това черковната книжнина въздействувала върху съзнанието на народа главно чрез черковните проповеди. Широко влияние имала и народната песен, за която нямало прегради. Народната песен била най-масовата и най-дейната форма за въздействие върху душите и сърцата на хората. Тя действувала и с думи, и с мелодия. Пеела се от всички. Тя не само отразявала действителността, но и възпитавала, изработвала норми на поведение, създавала обществено мнение.

Във всички народни песни, когато става дума за вяра, навсякъде християнството е „българска“, „бащина“ вяра. Така и народната песен по подобие на черковната книжнина идентифицирала вяра и народност. Затова в песента „Не иска мома да се потурчи“ от *Кубратско*, когато пашата кара Бонка да приеме исляма, тя отговаря:

¹ Петър Петров, Съдбоносни векове за българската народност, С., 1975, с. 343–349. С незначителни съкращения. Заглавието наше.

Не мога, паша, не искам
вярата да си потурча,
вярата, пашо, бащина.

Един от най-широко застъпените мотиви в народната песен е възхвалата на българската вяра и отрицателното отношение към исляма (турската вяра). В песента „У турчина да не гледаш, мила черко“ от *Трънско* майката учи дъщеря си, че „турска вяра е неверна“. В песен от *Маданско* майката също така поучава дъщеря си да не се жени за турчин, тъй като „турска вяра не е вяра“. В песен от *Смолянско* пък девойката отказва да се омъжи за сина на Салих ага, че „му е турска вярата“.

В много народни песни се говори с чудни образни сравнения за двете религии — християнската и мохамеданската. В песента „Всякаква вяра мирише“ от *Ломско* се пее:

Турската вяра мирише
на овча кожа щавена

...

Българска вяра мирише
на ранозрела петровка.

В други песни същото сравнение е дадено с други изразни средства. В песен от *Свищовско*, *Русенско* и *Беломорието* се казва, че турската вяра мирише на попарено бъзе, а българската „на дребен, ситен босилек“. Във вариант от *Източна Тракия* турската вяра е оприличена по мирис на „сухо бъзе варено“, а българската „тя на хубаво мирише, на бял и червен трендафил“. В песен от *Източна Тракия* майката съветва сина си дори кръвта си

да даде, но да не си дава вярата, тъй като чуждата вяра мирише на лошо, а българската на босилек.

Това противопоставяне на „турската“ и „българската“ вяра в някои песни е отнесено към душата. Песен от *Врачанско* гласи:

Българска душа мирише
на зелен кръстат босилек,
турската душа мирише
на кал и на паяжина.

В песен от *Видинско* пък същото сравнение се отнася към жените:

Пуста е била кадъна.
Она ми мене мирише
на бъзе, на попарено.
Честита бяла българка
она ми мене мирише
на бял, на червен трендафил.

Конкретизация на превъзходството на християнската вяра над мохамеданската народният певец търси в празниците. В песен от *Петричко* се говори за мохамеданка, която решила да стане християнка и да си сложи име Мария:

Българска вяра хубава:
три дни го правят Великден,
два дни го правят Гергьовден.

За мохамеданската вяра пък е казано:

Един си байрам те имат
и него те не го знаят,

на месечината гледат
на кой ден да го направят.

В песента „Не иска мома турчин да вземе“ от *Златоградско* девойката отклонява предложението да се омъжи за мохамеданин с думите:

Бре юначе, бре гидийо,
по що да ти аз завися,
вие имате един байрам
и него си не знаете
кой ден да го играете.
Наша е вяра по-хубава
всяка неделя в черквата.

В песен от *Търновско* пък народният певец вижда недостатъците на мохамеданската религия в това, че в сряда блажно ядат, в петък се перат, а в неделя ходят на работа, т. е. противоречи на българския бит и на българските обичаи. Затова в редица песни християнската религия е представена като идеал. Фатменка иска да се омъжи за българин, да захвърли фереджето, да се откаже от „турска вяра проклета“, за да ходи на хоро и на черква, а когато има дете да го кръсти в черква. В песен от *Четино* пък българката е съгласна да се омъжи за турчин [мохамеданин], но да стане християнин, в черква да влезе и поп да го мироса.

От вярата и празниците противопоставянето се прехвърля върху начина на живота. На съблазните с охолен живот и богатство е противопоставен волният живот на българката. В три песни от *Поповско* и *Беленско* това е изразено особено картинно:

1) Два кавала свирят,
две се хора вият
пред кадънен двори.
Кадъни ги гледат,
гледат, приближават:
— Блазе им, приблизе
на тези българе,
кога празник дойде,
сутрин по черкова,
пладне по хорото,
вечер по чешмите,
нощем по сиденки.

2) Два кавала свирят,
две се хора вият
в кадънини двори.
Кадъна ги гледа,
гледа и благосва:
— Блазе им, бре Боже,
на тези българки,
ката ден играят
и ката неделя.
Една не с'обръща
къде нашата вяра,
кадъна да стане.

3) Блазе, Боже, блазе
на тези българии,
че вяра хубава.
Кога празник дойде,
все свирят, играят,
все си хоро правят
хоро за момите,
башка за момците.

Предимството на християнската вяра е потърсено и в облеклото, противопоставено на фереджето. В песента „Българската вяра е хубава“ от *Петричко* мохамеданката се оженва за българин и изгарят фереджето с думите:

Милата ми вашта вяра.
Дрехи носиш, слънце греят,
ама наша пуста вяра —
дрехи носим като юди.

Преимството на българския начин на живот е изтъкнато и в труда. В песен от *Санданско* момъкът християнин предпочита българките пред кадъните:

Каурките, мамо, везден одат
по жегове, мамо, по пекове
и па са бели, мамо, цървени.
Кадъните, мамо, везден седат
набелени, мамо, нацървени
и пак са жълти, мамо, кат фунда;
душа им, мамо, мирише
на гнила, мамо, мешина.

Или:

Мили каюрки
са лято копат,
па си са бели,
бели и цървени.
Пусти кадъни
са лято седят,
па си са жълти,
жълти лимони.

Затова в песен пак от *Петричко* турчинът дава и деветте си кадъни „за една бяла българка“. Девойката българка пък кълне:

Клета му душа проклета
който си турчин залиби!
Благатка, Боже, българка:
де има вода студена,
българка ще я напие,
де да е сянка дебела,
българка ще я намери.

В песен от *Малкотърновско* се говори, че Мавруди отказва да приеме исляма и да стане каймакам и съдия, тъй като иска да си вземе мома „от нашата вяра кръстена, кръстена, яладосана (миропомазана)“. Когато пък българинът люби туркиня, той иска да я отведе в своето село български да я научи, бяла българка да стане, български език да говори, българско писмо да пише, български гозби да готви. По този начин чрез противопоставянето на две религии (вери) народната песен противопоставя две народности с техните обичаи, традиции, облекло, начин на живот и т. н.

В много народни песни на увещанията да приемат исляма българите отговарят със съответни условия, съвсем неприемливи. Смисълът е ясен — от тях искат неприемливото и те поставят като условие неприемливото, т. е. ясно показват, че не приемат исляма, или пък карат своите противници сами да се откажат от уговарянията си. Така в *родопската* песен „Колю ле, граматиче ле“, се казва:

Потурчи са ще, бре царю,
ако ми, царю, прикупит
до тристотини свинета,
та да ги, царю, попасам
по изинджовски кърища,

и да ги, царю, прекарам
през Али пашова чаршия,
и да ги, царю, подпладням
под султан Селим джамия.
Тогаз му царят продума:
— Да си си, Колю, българин,
га ще ми искаш свинета.

В други песни мотивът е същият, но са променени условията. В песента „Цар Мурад и Мара“ като условие за приемането на исляма е поставено предаването на черквата „Св. София“ в Цариград или султан Селим джамия в Одрин, за да стане бяла черква и в нея да се венчаят. В песни, където става въпрос за помохамеданчване на мъже, условието е да бъде харизана „султана бяла кадъна“ или „харема с ханъмките“. В една песен от Източна Тракия пък девойката иска „от трендафил чехли, от кадънка кюркче, от алтън (злато) пътчка“.

Сред народните песни се срещат и такива, в които родителите отправят люти клетви към дъщерите си, които със своята хубост привличат погледите на турците, и предпочитат да ги видят мъртви, отколкото да станат мохамеданки. В песен от *Великотърновско* майка къльне дъщеря си, ако е любила турчин, девет години да лежи, девет възглавници да нагнои` и месата да ѝ окапят като на варена ябълка. Подобно съдържание имат песните от *цяла България*: брат къльне сестра си да умре от чума, да ѝ погрознее лицето, да ѝ окапе косата, за да не я любят турци; баща отправя същите клетви, тъй като турци искат да вземат дъщеря му, и за да се спаси, последната отива в манастир. В песен от *Разградско* пък,

когато заплашват бащата, че ще му отнемат главата, той кълне дъщеря си: „Стоенке, мило тейново, мъничка да си умряла!“

Песните отразяват и мъката на отвлечените жени. В редица *родопски песни* се разказва, че гората изсъхнала от мъка или от клетвите на преведените през нея три синджира роби. В песен от *Разложко* пък жената се моли да я пуснат да види майка си, сестрите си, мъжа си и децата си — живи ли са още?

Много са и народните песни, които отразяват разкажанието и мъката на помохамеданчени жени. Съблазнени с обещания за лек живот, те мечтаят за труд и за свобода:

Петък се мома потурчи,
в събота яла и пила,
в неделя кадънувала,
в понеделник пишман станала...
— Бре блазя, Боже, бре блазя
на тия бели българки!
Де има ниви големи,
все тия да ги прежънат;
де има сенки големи,
все тия да ги улежат;
де къде вода студена,
все тия да я напият.
Пишман съм, Боже, пишман съм,
да стана пиле хвъркато
та от чардаче да хвъркна.

Същият мотив имат и много други песни: помохамеданчената девойка иска да стане пиле хвъркато, та да влезе в християнска църква и християнски да се прекръсти; друга мечтае за сенки дебели и вода студена, тре-

та за нива голяма и круши петровки и т. н. Особено трогателни са песните на българките мохамеданки от *Тевенско*: честита е бяла българка, че за нея са хладните сенки, студената вода и хубавите круши, и проклета е кадъната, тъй като за нея има само лоши сенки, вряла вода и червиви круши. Цялата тази мъка по загубената българска народност е изразена с думите: „дей, гиди, мило българско“.

Най-сетне в много народни песни е прокарана и идеята, че девойката не бива да общува с турци, за да не бъде отвлечена и помохамеданчена. В песни от *Свищовско* и *Търновско* момата казва, че майка ѝ я е зарекла да не дава вода на турчин, че тя мрази да го срещне на пътя, камо ли и с вода да го пои, и т. н. Затова, когато майката научава, че дъщеря ѝ е грабната, иска да знае къде е: ако е при турци — да носи черно и да жали; ако е при българи — да носи бяло и да не жали.

Народни песни има и за еничарите, и за решимостта на мъже и жени да отхвърлят исляма дори с цената на живота си, за предотвратяване на помохамеданчвания с оръжие в ръка.

Много са още факторите, които съдействували за създаване обстановка на неприемане на чуждата вяра, на обществено порицание на помохамеданчванията, така че всяко отстъпление се считало и за грях, и за падение, и за предателство. Тук именно се крият онези високи нравствени подбуди, които карали дори най-обикновените българи с огнена твърдост да защитават своята вяра и народност.

Взета от сборника на професор П. Петров “Съдбоносни векове за българската народност” (С., 1975 г.), тази статия, чрез примери от народни песни из всички български краища, ни разкрива мигове от вековната битка на българина за опазване на своята православна вяра, определяща и неговото народностно самосъзнание в доосвобожденския период. Единственото ни възражение спрямо статията е, че авторът е поставил акцента не толкова върху битката за вярата, колкото върху борбата за запазване на народността, което е обусловено от неговия светоглед и от духа на времето, когато е бил съставен този текст. Вярното е, че съзнанието на българите, както посочихме чрез редица примери в уводната част на книгата, е било изключително религиозно, а не автономно народностно. И макар просветените в православната си вяра българи да не са били много, силната привързаност към тая вяра, ведно с усета за нея като най-скъпоценното в земния му живот, се е вливала в душата на българина още с майчиното мляко, още от люлката. Вярата е била част от възпитанието. И така от религиозното е израствало народностното самосъзнание, като в началото двете са се припокривали. Ето защо считаме за неоснователно да се говори за народностна мотивация на мъченичеството, описано в посочените песни, във време, когато народностно съзнание просто не е съществувало в предпологания от този съвременен термин вид. Тук, струва ми се, следва да търсим причините и за идеологически обусловената неточност в тълкуванията на проф. Петров, от която желаем да се разграничим.

Петко Т. Хинов

Даваш ли, даваш, балканджи Йово?

— Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турцка вера?

— Море, войводо, глава си давам,
Яна не давам на турцка вера!

Отсекоха му и двете ръци,
та па го питат и го разпитат:

— Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турцка вера?

— Море, войводо, глава си давам,
Яна не давам на турцка вера!

Отсекоха му и двете нозе,
та па го питат и го разпитат:

— Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турцка вера?

— Море, войводо, глава си давам,
Яна не давам на турцка вера!

Избодоха му и двете очи
и го не питат, нито разпитат,

туку си зеха хубава Яна,
та я качиха на бърза коня

да я откарат долу полето —
долу полето, татарско село.

Яна Йовану тихом говори:

— Остани сбогом, брате Йоване!

— Хайде със здраве, хубава Яно!

Очи си немам аз да те вида,

ръце си немам да те прегърна,

нозе си немам да те изпрата!

Баща не издава дъщеря си на турчин

(с. Крупник, Благоевградско)

Море, залюбил е бела Яна,
залюбил я харамитьо¹,
харамитьо, билюкбашо²,
той я люби бела Яна,
той я люби, тя го нейке,
той на нея ѝ се фали;
тя на него бела Яна,
тя на него му се смее.
— Ке ти дойда, бела Яно,
ке ти дойда един вечер,
един вечер, бела Яно,
един вечер, ютра вечер,
кога не сте, бела Яно,
кога не сте вечеряли.
Кога дойда, бела Яно,
ти да не си уплашена!
Кога дойде харамитьо,
не си найде бела Яна,
лю³ си найде Янин татко.
— Каде ти е бела Яна?
— Бела Яна ю комшии,
ю комшии на попрелька.
Извъртя му черни очи,
пак си Яна не казува.
— Кажи, кажи, стари дядо,
каде ти е бела Яна!
Отреза му двете ръци,
пак си Яна не казува.

¹ Харамия (тур.) — разбойник.

² Билюкбашия (тур.) — главатар на рота в турската войска.

³ Лю (диал.) — ала.

Стоян Димитру викаше

*(Песен от Девинско за българи,
които се изселват, за да не приемат исляма.)*

Стоян Димитру викаше
— Брате Димитре, Димитре,
чул ли си, брате, или не,
какво е ново станало,
какъв е хабер допаднал
от гюмюрджинска касаб⁴,
от гюмюрджински хюкюмат⁵.
Да станем, брате, да идем,
че си ни рукат⁶ нах тамо.
Димитър си му викаше:
— Стуене, брате Стуене,
страх ли е те, бе, Стуене,
от гюмюрджински агупти⁷
и анадолски манаф⁸.
Стани ми, брате, отбери
на отбор конче хранено,
напълни хибе с алтъне
и двойно назад остави
да ядат жени и деца,
пък ти си яхни кончену,
че стани, брате, та иди
нах македонски вилает,
и яз ща скоро да дойда,
нах Солунскана касабо.

⁴ Касаба̀ (ар.-тур.) — голям град.

⁵ Хюкюмет или хукюмет (ар.-тур.) — представител на властта, сграда, в която седят представители на властта.

⁶ Рукам (диал.) — викам.

⁷ Агупти (тур.) — цигани.

⁸ Манаф (тур.) — малоазиатски турчин.

Те си ни рукат, Стуене,
 да си ни, брате, потурчат.
 Та хайде, брате Стуене,
 далече да избягаме,
 в македонски вилает,
 вярата да си очуваме,
 вярата и християнството.

Турчин ми кара клета робина

(Гоцделчевско)

Турчин ми кара
 клета робина.
 Боса я кара
 по бела слана.
 Люто я бие,
 по бело лице.
 — Мари, българко,
 мари, гяурко,
 фърли си, мори,
 мъжкото дете.
 — А бре, турчине,
 а бре, друга вера,
 глава си давам
 дете не давам.

Отдолу идат турци анадолци

Отдолу идат турци анадолци
отдолу идат, във село влизат,
че са хванали хубава Стойна,
че са я били, били и мъчили.
Денем я бият на върло слънце,
нощем я мъчат на ясен месец,
дано почърнейе, да погрознейе,
че да я хвърлят в тъмни тъмници.
Колку я бият на върлу слънце,
колку я мъчат на ясен месец,
дваж по-хубава Стойна ставаше,
дваж по-хубава, бяла и червена.

Не ма терай, бре Смаиле

(Гоцделчевско)

Не ма терай⁹ бре, Смаиле,
не мо ма наруквай¹⁰
на чешмата, на йодата¹¹,
на път ни ми спирай.
Я ти казаф бре, Смаиле,
ханъма ни ставам,
за шалваре, за фередже
вяра си не давам.

⁹ Терам (диал.) — търся.

¹⁰ Не мо ма наруквай (диал.) — недей ме вика.

¹¹ Йодата (диал.) — водата.

Турци еничери и хубава Мария

(Гурково, Видинско)

Отиде мома за студена вода,
 пладне доде, мома не дохожда.
 Притекле я турци еничери,
 че фанали хубава Мария,
 фърлили я във тъмна тъмница,
 че й дали сух пелин да яде,
 че й дали ясна кръв да пие,
 кръв да пие, дано погрознее.
 Колко пила — по-хубава става.
 Турци Мария леком попитуват:
 — Щеш ли, Марийо, млада да та турчим?
 А Мария тъй им отговаря:
 — **Глава давам, вера не погазвам.**
 Отрезали нейна руса коса,
 извадили нейни черни очи.
 Черни очи на трън нанизали,
 с тънка снага друма прековали,
 за да мине нейна стара майка,
 та да види Марийкина снага.
 Че минала нейна стара майка
 и познала Марийкина снага.
 Турци питат Марийкина майка:
 — Познаваш ли тая тънка снага?
 Че би я страх да не я погубат,
 та [се] отказа от нейно мило чедо.

Харесана от султанче не иска да промени вярата си

(с. Хрищени, Старозагорско)

Буля [на] Марийка думаше:
— Юмий се, зълво Марийке,
зам буля да та йоплете
с китно калинско плетене,
двете на хоро ще идем!
Долу ми долу под село
хорото свири, играе.
Едно ми младо султанче¹²
на висок чардак седеше,
със златен билюр¹³ гледаше
и на ханъмки думаше:
— Кое йе това момиче,
на лице бяло червено,
на снага тънко високо,
със дълга руса косица?
Отде ги зачу Марийка,
тя на буля си думаше:
— Хайде ме, бульо, заведи,
че ми се канят, заканят
едно ми младо султанче,
то да ме, бульо, открадне.
Не ща го, бульо, не ща го,
че му й вярата кучешка,
а нашта вяра българска,
българска, чисто мирийска!

¹² Султан (остар.) — титла на татарски бей в някои области на България през турското робство.

¹³ Билюр (тур.) — кристално стъкло; далекоглед.

Предпочита смърт пред потурчване

(с. Баничан, Гоцеделчевско)

Във село турци има, (2)
 у кого ми са на конак, (2)
 у Гариини на конак.
 Гария турски знайла,
 знайла, па не думала.
 Турци си турски думаха:
 — Ай да е зедем Гария,
 Гария мома хубава,
 млада кадъна да стане!
 Гария си ги зачула,
 зачула, още разбрала,
 та на майка си думаше:
 — Майо ле, мила майчице,
 да идеш, мамо, на пазарь,
 да купиш силна отрова,
 да си се, мамо, отровя,
 да не съм млада кадъна!
 Майка ѝ вели, говори:
 — Нека си млада кадъна,
 да не си млада във зѐмя!
 — Не искам млада кадъна,
 най искам млада във зѐмя!

Пиленце пици в гората

(с. Стойките, Девинско)

Пилянце пици в горона¹⁴,
дали е летно пилянце
или е гургурушчица?
Нито е летно пилянце,
нито е гургурушчица.
Вчера са турци миноли,
Руска от село украли,
в горона я са отвели,
очинки хи са зашили
със червен конец коприни
ръчинки хи са ворзали
със девет турски ременя.
Моско¹⁵ хи¹⁶ дете заплака,
белко хи млеко протече.
До нея седи турчина,
турчина, юзбашиена.
Руска му са молеше:
— Турчине, юзбашиене,
отвържи ми рачинки,
разший ми лево очонко,
дѐтянце да си погледна,
с рачинки да го подемна.
Турчин на Руска думаше:
— Руске ле, млада българко,
предаваш ли си верата?
— **Турчине, юзбашиене,
кòли ме, турчине, бѐси ме,
пак си верата не давам!**

¹⁴ Горона (диал.) — от “гора”, с опр. член за далечни предмети.

¹⁵ Моско (диал.) — мъжко.

¹⁶ Хи (диал.) — ѝ.

Насън Гера открагнаха

*(Песен от Гоцеделчевско за българка,
предпочела смъртта пред исляма)*

Насън Гера уткраднаа,
мегю¹⁷ майкъ, мегю быща.
мегю братъ деветинъ,
Гера си са ни усети,
ни усети, ни разбуди.
Сведоая йъ момъ Гера,
сведоая нъ бал Дунаф,
турнаа йъ нъ бал камен,
капнаа й андъ¹⁸ капкъ
на Герину балу лице,
тъ туга съ¹⁹ момъ Гера,
тъ туга съ усътила,
усътила, разбудиль.
Те хи велет, гуорът²⁰:
— Айдъ, Геру, потурчи съ,
шъ пусрешнем рамазанъ,
рамазанъ трийсе день,
пъ быйрамъ седем день,
шъ ти купим сраштън къфтан²¹,
сраштън къфтан, сърмен кулан,
шъ упашиш бал пиштимал²²,
шъ забулиш тублен²³ ъшмак²⁴,

¹⁷ Мегю (диал.) — между.

¹⁸ Андъ (диал.) — една.

¹⁹ Тъ туга съ... (диал.) — та тогаз се...

²⁰ Те хи велет, гуорът. — Те й думат и говорят.

²¹ Кафтан (тур.) — вид горна дълга дреха.

²² Пещемал (пер.-тур.) — кърпа (голяма, обикн. за баня).

²³ Тюлбен (пер.-тур.) — тънка забрадка.

²⁴ Яшмак (тур.) — покривало за лицето на мюсюлманка.

шъ си идем нъ бѣйрамъ,
 нъ бѣйрамъ при мумите.
 Та им вели, изгуори:
 — Упустал ви рамазанъ,
 рамазанъ трийсе день
 и бѣйрамъ седем день,
 га не ми е ден Гергьовден,
 ден Гергьовден, ден Петровден,
 дъ надянъ църън кльшник²⁵,
 дъ си идъ нъ уроту,
 нъ уроту при мумите,
 хем да игръм, хем да пойъ.
 Пъ им вели, изгуори:
 — Ой, грабаче, мои фатаче,
 йа ми дайте остру ножле,
 дъ разражъ жьлтъ дунъ,
 дъ рьсквасъ руду²⁶ гърлу.
 Дадаа й остру ножле
 дъ разражи жьлтъ дунъ²⁷,
 дъ рьскваси руду гърлу.
 Ни рьзразъ жьлтъ дунъ,
 убодe съ ф клету сърце,
 ф клету сърце, ф руду гърлу.

²⁵ Клашник (м. диал.) — къса вълнена женска дреха, отворена отпред, обшита с гайтан и бродирана със сърма.

²⁶ Руд (нар.) — мек.

²⁷ Дуна (диал.) — дюла.

Я слушай, Яно мори, послушай

(Разложко)

— Я слушай, Яно мори, послушай,
шу вели, Яно, муя трамбура:

— Я слушам, яго мори, я слушам,
турски си, яго, я не отбирам,

— Трамбура вели, Яно, говори,
къе ти със мене, Яно къе дойдеш,
турска анъма, Яно, къе станеш,
жълти жълтици, Яно, къе носиш
и наугрени, Яно, шалваре.

— Некъу ти, яго мори, некъу ти,
жълтици, яго, ни шалварето.

**Я верата си, яго, не мена,
анъма, яго, я не станувам.**

Тогорина майка плачеше

(С. Бабяк, Благоевградско)

Майка Тодора плачеше:

— Тодоро, щерко Тодоро,
откак ми се си родила,
се ми те турци иская,
турци къе ми те земая,
бела анъма да станеш,
черно фередже да носиш.

Викна Тодора, заплака:

— Дунаве, бели Дунаве,
я къе се в тебе удавя,

**бела анъма не ставам,
черно фередже не нося,
турска си вера не зимам.**

Янка я турци гонили

(Разложо)

Янка е турци гонили,
верата да си даде,
турско фередже да носи,
името Айше да е,
турците братя да ѝ са.
Янка се в река одави,
верата не си продаде.

Прогадена на турчин се угавя

(с. Каляновец, Старозагорско)

Телалин²⁸ вика из село:
— Сбирайте са, мало ѝ голямо,
дребни камъни сбирайте,
моста на Тунджа ша правим!
Бея си сина за жени
за хубава бяла българка,
ша мине, отде ша мине,
Тунджа по моста ша мине!
Янка мама си думаше:
— Мамо ма, мила майчице,
каква е този работа —
цяло са село събират
моста на Тунджа да правят!
Мама на Янка думаше:
— Ене ле, една на мама,
за женско чедо, за мъжко,

²⁸ Телалин и телялин (тур.) — глашатай.

досега скришом биваше,
отсега скришом не бива —
теб та тейно²⁹ ти продаде
за едно кило жълтици,
и шиник бели бешлици³⁰,
борчове да си изплатим.
Янка са виком провикна,
със есен ми глас заплака:
— **Аз си вярата не давам**
на турци, на еничери!
Доде си Янка издума,
кадъни у двора влязаха
с колята, със чергалята,
силом си Янка ванаха,
силом ѝ коса решеха
и га на ситно плетяха,
ситно кадънско плетиво,
силом ѝ було сложиха
и га във кола качиха.
Тунджа по моста минаха,
за Анадола тръгнаха,
край Бяло море ша минат.
Като до море стигнаха,
Янка турчине думаше:
— Турчине, друговеце,
я повъзпрете колята,
че съм чувала, чувала
за това ми Бяло море,
а пък не съм го видела —
да си лицето наплискам,
краката да си измия!

²⁹ Тейно, тейко (диал.) — баща.

³⁰ Бешлик (тур.) — турска монета от пет гроша.

Янка от кола слезнала,
във Бяло море нагази.
Турчин са изясно провикна:
— Върни са, Яне, върни са,
морето й, Яне, дълбоко!
Янка си було фърлила
и са изясно провикна:
— Турчине, другOVERЕЦО,
честито да ти й булчето,
хубава бяла българка!
**Янка са в море върлила,
пак си вярата не дала.**

Будимската кралица сънува, че кралството ще пагне

Заспала е будимска кралица,
сън сънува будимска кралица:
ясно небе на две разделено,
дребни звязди на земя паднали,
месечника мътна и кървава,
ясно слънце тъмно изгреяло.
Събуди се будимска кралица,
събуди се и на цар разправя,
я царя хи вели, йотговаря:
— Ти разправяй, я ше го тълкувам:
небето е — земята ше вземат,
дребни звязди — война³¹ ше загине,
месечника — тебе ше поробят,
ясно слънце — мене ше убият.
Я царица вели, отговаря:
— Запретни ми моите руси плитки,
отрежи ми мойта руса глава,
да не видят моите черни очи!
— Слушай мене какво ше ти кажа,
тва ше стане и сичко ше стане,
едно тебе много ше та моля—
сичко давай, подпис не си давай,
да не водят моите милни дяца,
милни дяца на турската вяра!

³¹ Война (нар. остар.) — войска.

Цар Мурад и Мара I

Цар Мурад Маро думаше:

— Маро ле, бяла българко,
я ми ти, Маро, пристани,
дорде си млада, глупава,
дорде ум не си добила.

Яз ще ти, Маро, харижа
цариграшката джамия³²
със сребърните кандила,
край Дунав бели градове
и ситни, дребни паланки,
и ще ти предам ключове.

Мара Мурадя думаше:

— Царьо ле, царьо Мураде,
я ще ти, царьо, пристана,
ако ми, царьо, харижеш
в Цариград Света София,
край Дунав бели градове
и ситни бели паланки,
и да ми дадеш ключове.

Мен ми джамия не трябва,

трябва ми Света София,

мен ми е свидна вярата

и ми е чутно името,

аз си кадъна не ставам!

³²Превърнатият в джамия всеизвестен константинополски храм “Св. София”.

Турчин харесал мома на хорото³³

(С. Козичино, Поморийско)

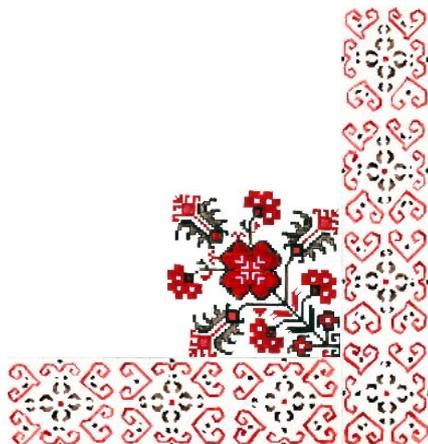
Моми се сбират, събират,
 моми на сбора ще ходят,
 на Йона на панаиря.
 И Янка и тя ще ходи,
 майка ѝ не я пушаше,
 тя си на Янка думаше:
 — Не ходи, Янке, на сбора,
 там са момите кадъни,
 я ергените са турци!
 Янка майка си не слуша,
 отиде Янка на сбора.
 Турчин ѝ хоро водеше,
 той си на Янка думаше:

³³ В миналото хорото е било мястото, свързано с обществения живот на селото. Преди всичко там са се срещали и харесвали младите и затова там момите се представяли в пълния блясък на своята хубост, премяна и гиздила. В много песни за отношения и конфликти между поробени и поробители място на действието е хорото. Там обикновено се избирали и отвеждали доброволно или насила личните моми за турските хареми. В приведената песен тази ситуация е използвана, за да се покаже още веднъж независимият дух на българската мома, нейната привързаност към вяра и род, смелостта ѝ да отговори дръзко на потисника. Повечето от тези песни се пеят на хоро и имат общобългарско разпространение, запазвайки в отделните области някои сюжетни различия.

³⁴ Ставаш ли каил — съгласна ли си.

— Ставаш ли каил³⁴, Янке мо,
 бяла кадъна да станеш,
 на висок чардак да седиш,
 дребен маргарит да нижеш?
 Янка на турчин думаше:
 — Ставаш ли каил, турчине,
 [на] баща ми свинар да станеш,
 на рамо янджик³⁵ да носиш,
 бяла сланина да ядеш?
 — Де се е чуло, видело
 турчин свинар да стане,
 бяла сланина да яде!
 — Де се е чуло, видело
българка да са потурчи,
потурчи, турчин да вземе!

³⁵ Янджик (тур.) — пастирска торба.

Злата Зенгин Милкова³⁶*(С. Петково, Смолянско)*

— Злато лю, мари хубава,
 Зенгин Милкова дощеро,
 хайда на хоро да идем.
 — Идите, дружки Златини,
 Златица не ще да иде
 Злата е турчин загалил,
 Юсеин Мехмед Агоолу.
 Дружки си Злати думаха:
 — Злато лю, мари хубава,
 и чула ли си, не ли си,
 турчинан ми са удрили
 на високана планина.
 Стана са Злата премени,
 окачи лятно гиздило,
 та си на хоро отишли.
 Хвана са Злата на хоро,
 на хоро на поводникан,
 до дваш ми, до триш обигра
 и турчинан са зададе.

³⁶ Фабулата, известна в песенна и прозаична версия, е свързана с предание за действителна случка, станала през XVIII век. На събора на св. Неделя (7 юли, ст. ст.), който ставал между селата Славеино и Петково, Смолянско, турчинът Юсеин Агоолу грабнал от хорото дъщерята на Зенгин Милко от с. Петково, Злата, прочута хубавица. По пътя тя се самоубила. В Родопската област тази фабула е много популярна. В различните варианти на песента и на преданието с течение на времето имената са претърпели промени, но личното име на героинята винаги остава Злата. За жизнеността на преданието свидетелствува и изпълнителят на публикувания тук вариант, Тодор В. Ташев: «Баща ми се казваше Васил Ташев Узунски. И тоя Узун Славчо е негов дедо. А Зенгин Велко е пък негов брат бил. И таа Злата некаква си братовчедка, ама четвърта ли, пета ли, пак се пада на нас.» «И това в кое село е било?» «В Петково... Истински случай! В Узунската махала. Като излизаш на Баните, крайната махала.»

Кога го Злата видяла,
от хоро са е пуснала,
в сраде жените съоднала
чорна е корпа метнала,
чужду е дете грабнала.
Турчин си Злати думаше
— Злато лю, мари хубава,
и чорна корпа да мяташ,
и чужду дете да държиш,
пак щииш с мене да дойдиш.
Та че е турчин хвана
за рока, за вита гривня,
та е на конче покачи
и си на конче думаше:
— Призитай, конче, призитай
със крадено момиче.
Влязаха в гора зелена,
найдаха вода студена.
Злата Юсену думаше:
— Юсене, либе Юсене,
подай ми, либе, ножчену
ябълка да си разрежа.
Кога ѝ подаде ножчену,
чи ни разряза ябълка,
ами си разряза сърцето.
— Злато лю, мари хубава,
оти са сама изяде?
В четвъртак сватба имаме,
та ще та, Злато, огиздя
с манаха³⁷ жолти алтоне:
— Юсене, куче червиво,
**ага³⁸ ще си дам вярата,
я ще да си дам душота.**

³⁷ Манахо (нар.) — само.

³⁸ Ага, агасо, агато, агано — кога, когато, щом като, ако.

Златка, открадната от турчин, се самоубива

(с. Малево, Асеновградско)

Златке ле, златна ябълко!
 Златка е турчин залюбил,
 залюби, още открадна,
 та я заведе, отведе
 далечна гора зелена.
 Седнаха да си починат,
 турчин на Златка продума:
 — Златке ле, бяла българко,
 досега бяла българка,
 отсега бяла ханъмка,
 бяло ашмаче³⁹ жа вържеш,
 черно фередже жа носиш,
 на ана⁴⁰ атър⁴¹ да сториш!
 Златка си нищо не каза,
 извади ножче огнено,
 право го в сърце забодя,
 със уста дума продума:
 — **Българска вяра не тъпча,
 на турчин не се предавам!**

³⁹ Яшмак (тур.) — покривало за лицето на мюсюлманка.

⁴⁰ Ана (тур.) — майка.

⁴¹ Хатър (тур.) — почит, угода.

Каля не предава вярата си⁴²

(с. Войника, Ямбол)

Женала Каля, Кальо ле,
на висок баир Бакаджик,
хем жене, хем се надпява.

Из пътя върви кадия,
кадия Каля думаше:

— Кальо ле, бяла българко,
на теб не мяса⁴³, Кальо ле,
на висок баир да женеш,
а най ти мяса, Кальо ле,
на висок чердак да стоиш,
бяла коприна да предеш,
желти алтъни да нижеш.

Каля кадия думаше:

— Кадийо турска, проклета,
на мене мяса, кадийо,
на висок баир да жена,
а не ми мяса, кадийо,
на висок чердак да стоя,
бяла коприна да преда,
желти алтъни да нижа.

**Върви си, турска кадийо,
вярата не си продавам,
българско, та пак българско!**

⁴² Песента за мома, която работи на полето и смело отговаря на ухажващия я турчин, има общобългарско разпространение. В по-голямата част от вариантите отговорът на момата е изпълнен с присмех и предизвикателство. Изпълнява се най-често като жътварска.

⁴³ На теб не ти прилича.

Мома не предава българската си вяра⁴⁴

(с. Калипетрово, Силистренско)

Потъмняло е слънцето,
увяхнала е гората,
пропукала се земята
от българските гласове,
от султанските ножове.
През гора роби вървяха,
йеничери ги караха, (2)
че де ги карат, откарват
— на бейовите чекъми⁴⁵,
на бею жетва да женат.
Ред по ред са ги редили
до всеки турчин българка,
пък до Тодорка дор двама,
дор двама турски заптии.
Тодорка ѝ мома най-лична,
най-лична и най-прилична,
Тодорка чекъм караше,
бистри си сълзи ронеше,
люто турците кълнеше.
Бея по края ходеше,
редом момите гледаше,
че си Тодорка съгледал,
съгледал и я харесал,
и на Тодорка думаше:
—Тодорке, бяла българке,
мар, тебе не ти прилича

⁴⁴ Безплатният робски труд намира отражение в не една песен. Тази картина обикновено се свързва с разкази за отвлечане или съблазняване на най-хубавата мома.

⁴⁵ Чекъм (тур.) — ивица от нива, която работниците жънат или копаят; постат.

бяла българка да бъдеш,
 а най ти тебе прилича
 моя ханъмка да станеш,
 на висок чердак да седиш,
 жълти алтъни да нижеш.
 Тодорка бею думаше:
 — **Бейо льо, друговерецо,**
тук ми главата отрежи,
вярата не си предавам,
вярата, бейо, българска!

Зажни, Ружо

(с. Кулата, Петричко)

— Зажни, Ружо мори, зажни да зажниме,
 карай, Ружо мори, на край да излезем,
 на край има, Ружо, до чудо гулемо (2):
 турчин ойде, сестро, и девойка воде.
 Девойка се, мори, милно, жално моле:
 — Ой ти турчин, мори, бре младо сейменче (2),
 я ме пусни, мори, дома да си ида (2),
 язе си съм, мори, бре млада болгарка.
 Я турчин й, мори, вели ем гойворе:
 — Ни тъ пушам, мори, бре млада болгарке,
 ки те карам, мори, на Стамбула града,
 ки те права, мори, су млада кадъна.
 Я мома му, мори, вели, ем гойворе:
 — **Глава давам, турче, вяра не си мяна.**

Мома в тъмница⁴⁶

Мома в тъмница не предава вярата си и става светица

(с. Малко Враново, Русенско)

Имала й мама, имала
една дъщеря Енчица,
тя за син, тя за дъщеря,
тя била много хубава,
че са я турци гонили,
гонили да я уловат,
ханъма да я направят.

⁴⁶ “Мома в тъмница” е една от най-разпространените песни-балади с християнски характер, позната по цялата страна. Вариантите се отличават с относително единство в съдържанието. Разликите са отчасти в мотивировката за затварянето на девойката (защото не е пожелала да се потурчи, отказала е да се омъжи за турчин, за бащини или братови дългове и пр.) и във финала. Централната част се оформя почти винаги като разговор между затворената и майка ѝ. Понякога тук е изразена тежката скръб на майката (тъмницата прокапва от майчините сълзи — песен от Мичуринско), а най-вече — нейните увещания и молби дъщеря ѝ да отстъпи от християнската си вяра, за да се избави от беда и да запази живота си. В някои случаи разговорът с майката е заменен с подобен на него — между девойката и тъмничаря (Мома в тъмница и турски войвода — песен от Харманлийско). Често действието остава незавършено. Завършек на песента са думите на момата, ↗

Бягала Янка, крила са
 тъкмо ми девет години,
 че са я турци хванали
 и я в тъмница хвърлили.
 Майка ѝ покрай ходеше
 и жално, милно плачеше,
 и си на Янка думаше:
 — Янке ле, мила мамина,
 предай си, Янке, вярата,
 че стани бяла ханъма,
 да си оттука излезеш!
 Янка се отвътре обажда:
 — **Три годин, мамо, как лежа
 и още толкоз ще лежа —
 аз си вярата не давам!**
 Коси ми очи покриха,
 нокти ми ръце превиха.
 Дорде си дума издума,
 и са тъмница препукна —
Янка светичка станала.

↗ от които ясно проличава нейната непреклонност във вярата. “Мале ле, мила мале ле,/ колко съм, мале, лежала, и още толко ке лежа,/ златна си вяра не давам!” (песен от Пария, Гоцелчевско). Друг път моралната победа на мъченицата е изразена с няколко кратки заключителни думи: “Душа даде, а не вера” (“Жална Кана” — песен от Струга). В края на много от песните е подчертана нейната святост, неразривно свързана с подвига на опазване на вярата: “Янка светичка станала” (песен от с. Малко Враново, Русенско); “Тогаз са турци сетюха,/ че не е Енка момица,/ ами е Енка светица” (песен от с. Стойките, Девинско). Често в баладична форма е изразена мисълта, че заради своята непоколебима вяра Христовата мъченица се е удостоила да получи Царството Небесно: “Синьо се небе разтвори... Янка горе возне-саха” песен от с. Жеравна, Котленско). “Янка в небеса излитна/ сос златни крил’я на ramo” — песен от с. Зелен дол, Благоевградско).

Мома в тъмница не предава вярата си и става светица

(с. Стойките, Девинско)

Де са е чуло, вигело,
мома в тевница да лежи,
кайно⁴⁷ е Енка легнала
сега за девет години!
Енкина майка ле ходи
около тъòвна⁴⁸ тевница
и си на Енка викаше:
— Енке ле, моя дощерьо,
прїтяжна⁴⁹ ли е тевница?
— Мале ле, стара майчице,
денè й прїтяжна и пò не,
нъщè е еце прїтяжна⁵⁰,
ага са сберòт мòмине,
мòмине на попрелькине,
юнаци на посидельки,
мòмине песни пєяха,
юнаци каваль свирєха,
тогава й еце прїтяжно.
Енкина майка викаше:
— Енке ле, моя дощерьо,
прїдай⁵¹ си, Енке, вєрата,
да си та пуснат турците!
— **Мале ле, мила майчице,
девет години как лежа,**

⁴⁷ Кайно (диал.) — както.

⁴⁸ Тьòвна (диал.) — тъмна.

⁴⁹ Прїтяжна (диал.) — тъжна.

⁵⁰ Нъщè е еце прїтяжна — нощем е още по-тъжна.

⁵¹ Прїдай (диал.) — предай.

**и още девет да лежа,
пак си вераса не давам!**
От небо свещи падаха,
Енки на рамцà стѝпаха,
та хи вигельце⁵² правеха.
**Тогаз са турци сетюха,
че не е Енка момица,
ами е Енка светица.**

Мома в тъмница не предава вярата си и се възнася

(с. Жеравна, Котленско)

Де се е чуло-видяло
мома в тъмница да лежи,
както ми Янка, Енке мо,
за вяра, за християнска!
Че не ще Янка турчана,
турчана, еничарина,
турчана, друговеца.
Лежала ѝ девет години
в пустата темна темница —
като правяна — мазана,
като плетена — метена.
На десетята година
Енкина мама отишла
на тъмничния прозорец.
Почукала, повикала:
— Енчице, чадо безгрешно,
тук ли си, Енке, тук ли си,
тук ли си, жива ли си?
Янка мами си дамаше:

⁵² Виделце ѝ правеха — светиха ѝ, правеха ѝ светло.

— Тука съм, мамо, жива съм,
 жива съм, ала защо съм?
 Бяло ми лице станало
 като варена ябълка,
 черни ми очи станаха
 като печени череши.
 Енкина мама думала:
 — Предай са, Енке, предай са,
 та вземни, мама, турчина!
 Янка мами си думала:
 — Мамо льо, стара майчице,
 девет години как лежа
и още девет ще лежа,
пак си вярата не давам,
вярата християнската.
 Дорде си Янка издума,
 синьо се небе разтвори,
 златни синджири спуснаха,
 Янка горе възнесаха.

Мома не предава вярата си и литва от тъмницата

(С. Зелен дол, Благоевградско)

Янко ле, Янко юбава!
 Била е Янка юбава
 пред сите моми, невести.
 Клети я турци сакаха,
 сакаха да я потурчат.
 Осман паша я заискал.
 Триста се души събрали
 у Янчините дворове.
 Майка ѝ сълзи ронеше:
 — Айде се, Янче, потурчи!

Янка на майка думаше:
— Мале ле, стара майчице,
на турци гла̀ва не слагам!
Янка турци покарàя,
откарàя, затворìя.
Девет е годин лежала.
Майка ì често одìла,
бела премена носìла.
През гòра друми немàло,
майкя ì друми направи;
през вòда броди немàло,
майкя ì броди направи.
Почнà десета година.
Майка ì през гора вървеше,
седнàла да си почине
под едно дърво високо,
почнàла да си умува:
— Боже ле, мило Боженце,
като си ида при Янка,
нешичко ке си я пòуча,
дано да си ме послуша!
И отидела код Янка.
Турчин на вràта стоеше.
Майка ì Янка повикна:
— Янче ле, щерко хубава,
нешо ке да те пòуча,
а да ме, майко, послушаш!
Вече ми се додеяло
девет години ка ода —
през гòра друми немаше,
майкя ти друми направи;
през вòда броди немаше,
майкя ти броди направи!
Предай гла̀ва на турците,
предай гла̀ва, пòтурчи се!

Викнала Янка що може,
да се чуе в небесата:
— Мълчи, мале, онемела!
Девет години ка лèжа,
още кю девет да лèжа,
на турци глава не слагам!
Додека Янка изрече,
темницата се разтвори,
Янка в небеса излитна
сос златни криля на ramo.

Тъмницата на мома прокапва от майчини съззи

(Мичуринско)

Донка в темница лежеше.
Донкина майка ходеше
окол темната темница,
та суи дърва сбираше
и дремни съззи ронеше.
Донка майка си думаше:
— Гърми ли, мамо, лети ли,
та ми темница прокапа
от четирите кюшета?
Донкина майка на Донка:
— Не лети, щерко, не гърми,
тея са съззи майчини,
дето темница прокапа
от четирите кюшета.
Придай са, Донко, придай са,
та зèми зета Мехмета,
стига в темница да лежиш,
да лежиш, щерко, да гниеш!

Донка майка си думаше:
— Мале ле, стара мале ле,
**девет съм годин лежала
и още девет ще лежа,**
зета Мехмета не земам
**и си вярата не меня,
вярата, християнската,
за тая вяра юруцка!**

Мома в тъмница и турски войвода

(Харманлийско)

Бре, де са й чуло, видяло,
мома в тъмница да лежи, (2)
като ми Рада, горката!
Девет е годин лежала,
никой при Рада не ходи,
само войвода ходеше,
на Рада гозба носеше,
гозба и вода студена,
и си на Рада думаше:
— Раде ле, тъмничарко ле,
вземи ма, Раде, вземи ма,
аз да та, Раде, отърва
от тази тъмна тъмница!
Рада войводо думаше:
— Войводо, джанъм, войводо,
**девет съм годин лежала
и още девет же лежа,
пак си вярата не давам,
българска вяра за турска!**

Хубава Янка, хубава

(с. Дорково, Смолянско)

Хубава Янка, хубава,
защо е била хубава (2),
като е Янка злочеста.
Турци са Янка бедили,
бедили и клеветили,
че я в тъмница хвърлили,
в тъмница нова правена.
Янкина стара майчица
ката⁵³ ден ходи при Янка
и си на Янка думаше:
— Янке ле, мила дъщерьо,
не ли ти, Янке, домъчня
във тая тъмна тъмница?
Янка на майка продума:
— Мале ле, стара майчице,
денем ми мъчно не толкоз,
нощем ми много усилно,
кога момите запеят,
момите по седянките (2),
момците с кавал засвирят.
Майка на Янка продума:
— Предай си, Янке, вярата (2),
дано се, Янке, отървеш.
— Мале ле, мила майчице,
девет съм годин лежала,
и още девет ще лежа,
пак си вярата не давам.

⁵³ Ката (гр.) — всеки.

Лежала Янка в тъмница

(Батак)

Лежала Янка в тъмница
ся осем-девет гудини,
ся осем-девет гудини
и десетата забрало.
Майка ѝ покрай одеше
и си на щерка говори:
— Като ми седиш в зандани,
мъчно ли ти е ил' ни е?
— Мале ле, стара мале ле,
деня и мъчно, и ни е,
нощя е много усилно,
га са съберат момите,
момите по седенките.
Мале ле, стара мале ле,
руса ми коса окапа,
руса ми коса окапа,
равна ми снага исъйна.
— Продай си, Янке, вярата,
вярата ристиянската!
— Мале ле, стара мале ле,
девет съм годин лежала
и още девет да лежа,
пак си вярата не давам,
вярата ристиянската.

Янка в тъмница

(Парил, Гоцделчевско)

Янке ле, младо девойче!
 Янка са беда бедили,
 клетки са турци, проклети,
 в темница са я турили.
 Та лежа Янка, що лежа,
 мало ли, много — три годин.
 Майка хи покрай обиде,
 обиде покрай темници,
 и си на Янка думаше:
 — Маю ле, мила майчице,
 жално, ли ти йе или не,
 като ми лежиш в темници?
 Янка на майка говори:
 — Маю ле, мила майчице,
 жално, мале, та много!
 Деня е жално и не е,
 ноця е много усилно,
 кога се моми съберат,
 момите на седенките,
 момите песни да поят,
 момците с кавал да свирят,
 тогай е много усилно
 на клето сърце моминско.
 Майка хи вели, говори:
 — Янке ле, мало девойче,
 предай си, Янке, врата,
 стига ми лежиш в темници!
 Янка на майка говори:

— **Мале ле, мила мале ле,
колко съм, мале, лежала,
и още толко ке лежа,
златна си вяра не давам!**
Още си това думаше,
ясно се небе разцепи,
та се кандило запали
над Янкина руса главица —
сама се Янка освети.

Затворена е Марика

(Разложко)

Затворена ѝе Марика
ваф тая темна темница,
ваф тия тежки зандани.
Майка и покрай одеше
и на Марика думаше:
— Кога ти, кърко, най-жално,
пролет ли, кърко, ли есен?
— Мале ле, стара майчице,
пролет ѝе жално и не ѝе,
есен ѝе, мамо, усилно,
кога се сберат момите,
момите по седенките,
а я сам, мамо, затворена
— Кърко Марикъе, Марикъе,
предай си, кърко, верата,
та си йот тука излезе.
— Мале ле, стара майчице,
**девет сам годин лежала,
и ош дваж девет къе лежа,
вера на турци не давам.**

Жална Кана

(Струга)

Мори, Кано, жална Кано!
 Бог да бие върли турци,
 що фърлиха зла ифтира⁵⁴,
 зла ифтира, турска беда,
 оти турчин си любила,
 младо турче еничерче!
 Те фърлиха в темен зандан,
 те удриха судна мъка
 с тежък тумрук⁵⁵ на нодзето,
 дребен синджир на гърлото,
 белезии на ръцето;
 судна мъка ми те мъчат,
 сакат да ми те потурчат.
 Бог да бие твоя тета,
 що си дойде на майка ти
 да ѝ веле и говори:
 — Варай⁵⁶, сестро, милна сестро!
 Що си стоиш, що си гледаш?
 Стан' д' одиме на зандана,
 да видиме жална Кана,
 дал ѝе жива, дал си умре.
 Твоя майка я послуша,
 та дойдеа на зандана,
 отдалеко си ми викат:
 — Мори, Кано, милна щерко,
 дал си жива, ил си умре?

⁵⁴ Ифтира (ар.) — клевета; лъжливо обвинение.

⁵⁵ Тумрук (тур.) — окови, състоящи се от две дървени греди с прорези, в които били стягани глезените; клада.

⁵⁶ Варай (диал.) — бързай.

Жална Кана се провикна,
се провикна от зандана:
— Жива сум си, на мъка сум,
с тежок тумрук на нодзето,
с дребен синджир на гърлото,
с белезии на ръцето,
сакат мене да потурчат.
Бог да бие твоя майка!
Тогай веле и говоре:
— Дай си вера, милна щерко,
ке загинеш уще млада,
на пуста младост неодена,
на рухо ненаносена,
на хоро ненаиграна,
на песни ненапеана.
Се провикна жална Кана:
— От Бога, мале, да найдеш!
Ка дойде, да не дойдеше!
Мълчи, мале, онемела,
Дека стоиш ослепела!
Как си вера да предадам,
що я първо да забравам?
Дал на хоро ке ме видиш?
Ал на гости ке ти дойдам,
ил на гости ке ми дойдеш?
Или браќа ке причекам,
или в църква ке си одам,
или Великден ке чинам,
или Божик ке дочекам?
Еден ден имат в година,
ден си имат, ден байрам,
па не знаят кога идит.
Как дочуха върли турци,
още в мъка я удриха:
не им стигна тежок тумрук,

не им стигна дребен синджир,
не им стигна белезии,
с нокти спици ѝ набиа,
душа даде, а не вера.

Момък в тъмница не предава вярата си

(с. Овчи кладенец, Ямболско)

Стоян го беда бедили, Доне,
бедили и го уловили.
Защо му ѝ била бедата, Доне,
бедата, още маната⁵⁷?
На мома китката е зел,
на мома на сгоденица.
То да е бари⁵⁸ от момата,
ми га ѝ на пътя намерил⁵⁹.

⁵⁷ Ма(х)на (пер.-тур.) — недостатък.

⁵⁸ Бари, барем (тур.) — поне.

⁵⁹ Ми га ѝ на пътя намерил (диал.) — ами я на пътя намерил.

Че го в тъмница фърлили,
тъмница, нова правяна.
Триста е боя широка,
двеста е боя висока.
А че са Стовян спровикна:
— Де да е мама да доде,
боса гората да броди,
игича⁶⁰ да ми доведе,
игича с девет звънеца,
игича отвънка ша играй,
Стоян отвътря ша свири.
А че е мама довела
игича с девет звънеца.
Стовян отвътря свиряше,
игича отвън играе.
Кога са Стовян спровикне,
керемидите ечаха,
неговата майка плачеше,
плачеше и му викаше:
— Стовене, синко Стовене,
доста си лежал в тъмница,
станало й девет години,
предай си, синко, вярата,
вярата ристиянската!
Стовян мама си думаше:
— Мамо мо, мамо миличка,
девят годин съм аз лежал,
и още девет ша лежа,
вярата си не предавам,
пак си вярата не давам,
вярата ристиянската!

⁶⁰ Игич, егич (диал.) — овен, който води стадо овце, овен-водач.

Та чули ли сте, или не

(Песен от Смолян за Райковските новомъченици)⁶¹

Та чули ли сте, или не
 какво е ново станало
 в Райково село голямо,
 в дерьона⁶² до джамияна,
 в дерьона още урвана⁶³.
 Снощи са гости придошли
 на Селим ходжа в Райково
 ходжена Юмер Люковски,
 Кьор Салих Бунарджияна,
 Кинтата Кичукларина
 и Шабан Шебил Мустафа.
 Четворица с още двадесетте —
 сички са грозни читаци,
 сички по селу торнаха⁶⁴,
 шесдесетте души сабраха

⁶¹ Песента отразява историческо събитие, станало на 8 юли 1720 година, което в „Историческия бележник“ е описано така: „В Горно Райково живял един фанатичен турчин-анадоллия на име Селим Ходжа. По негово лично до-несение в Цариград, че Кръстогорието и райковското християнско население се бунтува и пречи на помохамеданчването. Тогава Султан Ахмед III издал заповед да се хванат всички бунтовници и да се предадат за наказание, а които не се подчини да бъде убит. Селим Ходжа поканил тайно всички помаци от околните селища, за да им съобщи важната султанска заповед и да покани първенците на Райково да се помохамеданчат. Ако откажат, да бъдат избити. Това като направи в Райково, то останалите села лесно ще бъдат потурчени. Макар че султанската заповед се отнасяла само за бунтовниците, поканени били с измама 200 души мирни българи-християни, които на поканата да приемат исляма отговорили твърдо и хладнокръвно, че предпочитат смъртта, отколкото да дадат вярата си. Тогава по даден знак от ходжата помациите се нахвърлили върху им с най-голямо ожесточение и ги избиили до един, а телата им хвърлили в Каюското дере“⁶⁴. Това било извършено на 8 юли 1720 година.

⁶² Дерето.

⁶³ Урвата.

⁶⁴ Торнаха (диал.) — тръгнаха.

сички ги с воже ворзаха
и ги в дерьона даржеха
два дена гладни да сидьот.
Че Селим ходжа зарука:
— Слушайте, вие кауре⁶⁵,
кауре, свински геуре!
Приимате ли, казвайте,
турска вяра — Мохамете?
Всички сас глас рукнаха:
— **Турска вяра ни щеме,
турска вяра — Мохамете.
Сас душа се разделяме,
ала вяраса ни даваме.**
Селим ходжа пак повтори
— Още аднож ви казувам
ако вие откажите,
всички ще ва изколиме.
Всички са изрукаха:
— **Ние вяраса ни даваме,
Мохамете ни признаваме.**
Затракаха калъчено⁶⁶,
текнаха корве алени
по дерьона като вода.
Само Манол, куче Манол,
само Манол попрекара
адно рока си отворза,
та си хвана Селим ходжа,
и го долу в дол притисна
и му каза крайна дума:
— Лежи тука, изеднико,
с тебе барем ваднож⁶⁷ да мрем.

⁶⁵ Кауре (тур.) — гяури.

⁶⁶ Сабите.

⁶⁷ Ваднож (диал.) — заедно.

Сичко беха изколени
и в дерьона заровени.
Баба Ружа се припева
и на тех си свещи пали.
Минаха се дене, месец,
сабраха се войводине
от Дереке Валкан вайвода,
от Памашклу Грудю вайвода,
от Райково Мирчо вайвода,
от Устово Сгура вайвода.
Сички беха сас дружина,
сабраха се край Райково,
край Райково в горона,
в горона, вав Забатско
и в пьотак по пладнина
обградиха джомайона⁶⁸
дену⁶⁹ турце намас⁷⁰ правят.
Че хванаха и хожена,
хожена Юмер Люмана,
Кьор Салих Бунарджияна,
Кинтата Кичукларина
и Шабан Шебил Мустафа.
Всички ги голи саблекоха
и сас другине в джамияна
всички бяха изколени.
Че са изрука Грудю вайвода:
— Га се чу по сички села⁷¹,
сички села и колиби
как се колят християни.

⁶⁸ Джомайона — джамията.

⁶⁹ Дену (диал.) — докато.

⁷⁰ Намас, намаз (перс.) — мохамеданска молитва.

⁷¹ Че са изрука Грудю вайвода:/— Га се чу по сички села... — Че си извика Грудю войвода: — Да се чуе по всички села...

Помохамеданчването в Исора⁷²

(Песен от Смолянско за помохамеданчването на родопското село Исора, сега в Гърция.)

Исорци са се прочули
и в турску, и вав болгарско,
как си вера не дават,
какви са храбри болгаре.
Всички христене мочиха,
ала исорци най-много.
С какво ли ни го плашеха,
пак си верата ни дават.
Моски⁷³ са храбру даржеха,
ала жените по-еце⁷⁴.
На зор са виде пашена,
та си ми хабер пруводи
ду искечуокен⁷⁵ каймакам,
всичкине моски да сбере
ут двајсе та ду усамдесе,
най-напреш е поп Кустадин
Аку си вера ни дадот,
чи врут⁷⁶ под ножен да минот.

⁷² Исьорен (Исора) се намира близо до Ксанти; има повече от 300 къщи, пръснати по бърдата. Помохамеданчването му е станало в първите десетилетия на XIX век — по-късно, отколкото в останалите помашки села в Родопите. Най-напред били потурчени жителите на горната махала; после и останалите исорци. Според преданието, няколко сгодени моми, като видели своите годеници да се връщат с чалми на главите, затичали се извън селото и се хвърлили от висока скала. Така те предпочели смъртта пред отричането от бащината си вяра. Скалата и до днес носи името “Момин камен”. Ония от селяните, които не приели да си сменят вярата, избягали в Габрово и Еникьой.

⁷³ Моско (родоп.) — мъж, съпруг.

⁷⁴ По-еце — повече.

⁷⁵ Произв. от Искѐча, име на гр. Ксанти, т.е. до ксантийския каймакамин.

⁷⁶ Врут, врит (родоп.) — всички.

Збраха ги и уткараха.
 От тия храбри болгари
 седем са били главени⁷⁷,
 седем са моми играли
 на големуну хорище,
 ут балну, ну не от драгу⁷⁸.
 Га са исорци задали
 и чалмине са белнали⁷⁹,
 седем са моми пуснаха
 ут вито хоро гулему,
 врут са за роки водеха.
 На бел са камен качиха
и са вав деро фарлиха,
за вера, за христенска.
 Нуще са чуват в дерона
 моминскине седем гласуве:
 — **Пазите вера христенска,**
чи е ут слонце по-силна.

⁷⁷ Главѐн — сгоден.

⁷⁸ Балну (родоп.) — тъга, мъка.

Ут балну, ну не от драгу — от мъка, но не от добро.

⁷⁹ И чалмине са белнали — и чалмите са се белнали.

Голям се Батак изсече

Голям се Батак изсече, леле,
та кой ли им беше водача?
Мехмеда от Барутина.
Той е селото обградил, леле,
и на гяуре говори:
— Гяуре, братя да ми сте,
вий си пусатя предайте!
Ако ви нещо направим,
гуглите да ви наденим
и домус ша да ядеме,
нашите жени вам да са!
Па са заповед издали,
та са пусатя предали.
Мемедаа клетва измени,
с башибозуци навлезе
и са селото изклали.

Извори:

1. Българско народно творчество в тринадесет тома. Т. 13, “Наука и изкуство”, С., 1965.
2. Даваш ли, даваш, Балканджи Йово... Исторически песенен фолклор. Съст. Стоянка Бояджиева. Под редакцията на Тодор Моллов. Варна: LiterNet, 2006.
3. Историческа хрестоматия “Родопите през вековете”. С., 1966. Редактор-съставител Петър Хр. Петров.
4. Народни песни от Батак. Събрал и изпял д-р Георги Станков, нотирал песните и съставил сборника Атанас Чолаков. (Всички материали за съставянето на сборника се съхраняват в Исторически музей — Батак). Изд. на Народно читалище паметник “Четвърти май”, Батак, 2001, с. 91, 104.
5. Сборник за народни умотворения и народопис (СБНУН), кн. LX, част 2.

СШИСОЪЛЪТ НА
БОГОСЛУЖЕБНАТА ПРЪСЛАВА НА
НАЙ-НОВИТЕ ЦЪЧЕНИЦИ НА
СВЕТАТА ПРЪВОСЛАВНА
ЦЪРКВА

СЪБИТИЕТО НА БОГОСЛУЖЕБНАТА ПРОСЛАВА НА НАЙ-НОВИТЕ ЦЪЧЕНИЦИ НА СВЪТАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

Р житието на св. Нектарий Егински се разказва следният случай от живота на Никита Стифат, ученик на преп. Симеон Нови Богослов, който имал усърдието да напише след смъртта на своя знаменит старец възхвални химни за него. Една нощ преп. Никита сънувал сън. В сияен палат, седнал на висок престол като цар, му се явил неговият духовен отец, преп. Симеон, и го повикал с ръка при себе си. Ученикът се затичал и паднал пред стареца благоговейно. Светецът го хванал за ръката, вдигнал го и го целунал, като тихо му рекъл: «Ти ме утеши, възлюбено мое чедо!» След като се събудил, Никита усетил такава радост, че му се приискало да се отдели от тялото и с душата си да отиде там, гдето бил неговият духоносен старец. Отишъл Никита и от-

Статията е взета от сп. „Православно слово“, бр. 3-4/1999, с. 3-5, посветен на църковно-богослужебната прослава на българския родопски свещеномъченик Висарион Смолянски.

крил съня си на един духовно разсъдлив човек, който му предложил следното тълкуване: думите «ти ме утеша, възлюбено мое чедо» означават, че светците приемат с радост възхвалите и химните, които им се посвещават.

В Откровението на св. апостол Иоан Богослов ни се открива дивна тайна: подир снемането на петия печат, пише тайновидецът, «видях под жертвеника душите на закланите за словото Божие и за свидетелството, що имаха; и викаха с висок глас, думайки: докога, Владико Светий и Истинний, не ще съдиш и не ще отмъстваш за нашата кръв на ония, които живеят на земята? И всеки-му от тях се дадоха бели дрехи, и им се каза да починат още малко време, докле се допълни броят на съслужителите и братята им, които ще бъдат убити, както и те.» (Откр. 6:9-11).

С това пред нас се приоткрива тайната на мъченическия подвиг и особената чест на мъчениците в Христовата Църква. В отпустителния дневен тропар на събота: «Апостоли, мъченици и пророци...» те са поставени от църковния песнописец веднага след светите апостоли и дори преди пророците. Светлината на техния подвиг озарява цялата история на Христовата Църква и особено първите три века.

Гръцката дума «μάρτυς», с която се назовават мъчениците, означава «свидетел». Свидетелството на мъчениците е вселенско, съборно — то обхваща цялата Христова Църква и в пространството, и във времето. Истински мъченици за Христа може да има само там, където пребъдва Христос — единствено в светата Православна Църква. Ето защо прославата на мъчени-

ците е достояние, дълг и право единствено на Апостолската Христова Православна Църква. В нейните свещени и непоклатими стени мъчениците са стълбове на утвърждаване в «предадената веднъж завинаги на светиите» и чрез тях и нам, света вяра (срв. Иуда 1:3).

Да се върнем сега към словата от Откровението, като свържем техния смисъл с откритото в съня на Никита Стифат. Изразявайки священото чувство на справедливост, мъчениците викат с висок глас към Бога под самия жертвеник¹, откъдето молитвите им се възнасят като благоуханен тамян пред лицето на Праведния Съдия. Ала Бог ги утешава и им казва да починат още малко време...

Времето, оставено за покой, е велик дар от Бога, но не толкова за мъчениците, които вече съзерцават славата на идващото Царство, «където праведниците сияят като светила»² — то е неизказан дар най-вече за нас, страстнуващите в тоя свят недостойни християни. Според свидетелството на Откровението, мъчениците са наши велики ходатаи пред Бога, имащи дръзновение да молят светия и истинен Владика както да съкрати времето до окончателната присъда над вилнеещото в света зло, тъй и да ни дарува още време за покаяние и очистване от нашите страсти и грехове. Ето защо още от древност мъчениците са били благоговеино почитани от светата Църква и към тях християните са прибягвали с твърдо

¹ Мястото, където се принася безкръвната жертва — светата Евхаристия — в олтара също се нарича жертвеник. Удивително е, че тъкмо под жертвеника на баташката църква се покои част от светите мощи на баташките новомъченици.

² Из заупокойните тропари от последованието на панихидата.

упование, като очаквали и получавали тяхното молитвено покровителство и застъпничество.

Чрез почитането на мъчениците ние призоваваме молитвеното им застъпничество и изпросваме Божието дълготърпение и велико милосърдие, свидетелствуваме за нашата обща с тях вяра. И дори нещо повече — с хваленията и химните, които възнасяме към тях, и от тях към Бога, ние ги утешаваме в техния покой, успокояваме ги в тяхното праведно възмушение от греха и злото в тоя свят и получаваме от тях подкрепа, молитвено дръзновение пред Спасителя и Божията Майка, ставаме причастни според духовната си мяра на тяхната радост и слава. Така земният храм на тяхната възхвала става за нас едно малко и свято небе — небе, в което подготвяме своето собствено свидетелство за общата ни вяра и душите си за вечно съпребиваване с боголюбезните мъченици в Царството небесно.

Следвайки «Новия мартиролог», съставен от св. Никодим Светогорец, приемаме, че периодът на новомъчениците започва с падането на Константинопол под османска власт (1453 г.). За България този период започва по-рано, откъм средата на XIV век, макар това да е условна граница. Краят на този новомъченически период в Христовата Православна Църква съвпада с края на вековете, когато ще «се допълни броят на съслужителите и братята им, които ще бъдат убити, както и те» (Откр. 6:11).

Богослужебната прослава на св. свещеномъченик Висарион и предстоящата — на всички български новомъченици, — има за своя подбуда и основание всецърковната прослава на християнските първомъченици. В

своя задълбочен исторически труд «История канонизации святых в Русской Церкви» (М., 1903), проф. Е. Голубински обобщава принципите на древнохристиянската Църква за прославление на светци. Според вярването на Църквата мъченичеството е такъв подвиг, който сам по себе си доставя на подвижника венец на светостта. В общия мъченически тропар се изтъква, че мъченикът приема нетленен венец от Христа, нашия Бог, в самото си страдание: «Твоят мъченик [името], Господи, в самото си страдание прие нетленен венец от Теб, нашия Бог». В писмото си до Фортунат, с което го увещава към мъченичество, св. Киприан Картагенски убедително изяснява величието на тоя подвиг в Божиите очи: «Като дадохме на вярващите по Божието благоволение първо кръщение, нека подготвяме всекиго за друго кръщение, внушавайки и поучавайки, че това кръщение и по благодат е по-голямо, и по сила по-възвишено, и по чест по-драгоценно — кръщение, което извършват ангелите, за което се радва Бог и Неговият Христос, кръщение, след което никой вече не греши, което е завършек на преуспяването в нашата вяра и отиващите си от света тозчас съединява с Бога. Във водното кръщение се приема прошка на греховете, а при кръщението с кръв — венец на добродетелите.»³ Ето защо Църквата почита не само мъченически пострадали подвижници на благочестието, но дори люде, които до мъченическия си подвиг са били подвластни на някои пороци, но с изповедничеството и страданията си за Христа са се удостоили с прошка

³ Отцы и учителя Церкви III века. Т. II. М., 1996, с. 332.

на греховете и нещо повече — уподобили са се на Самия Агнец Божий. И това от своя страна показва колко високо в Божиите очи стои мъченическият подвиг. Сам Спасителят свидетелствува, че «никой няма любов по-голяма от тая, да положи душата си за своите приятели» (Иоан. 15:13). Мъчениците са истински Христови приятели, които светът е намразил поради омразата си към Самия Христос (срв. Иоан 15:18 и сл.).

Нашата любов към мъчениците се проявява най-пълно и благодатно в тяхната богослужевна прослава. Когато прославяме новомъчениците, още повече просиялите в нашата родна земя, ние свидетелстваме ведно с тях, че родината на св. първомъченик Боян-Енравота и на всички нови мъченици и изповедници, пострадали от агаряните и безбожниците, е жива духом и съзнава своята жива и животворяща връзка с тях, които са нейна слава и радост. В акта на прославата на св. Висарий Смолянски и — ако е рекъл Бог — на българските новомъченици, е притаена и оная изконна и съкровена, днес замряла или отхвърлена, но нявга животрептяща любов на българина към светостта, в която, подобно на вдовишките две лепти, често е бил вложен целият му живот (Лука 21:4 — по слав. прев.).

Как Църквата чрез своето богослужение ни разкрива тайната на светостта и благочестието? От една страна, тя ни води по стъпките на светеца, когото прославя. Показва ни сладкоуханните цветя на неговите добродетели и с чисти и свети слова ни увещава да следваме тия добродетели. Тя ни напомня и съществени истини на вярата, учи ни на любов към свещените църковни догма-

ти — тая изтъкана свише непорочна одежда на светата Христова Невеста. Църквата ни учи най-вече на покаяние, като ни напомня първата ни любов и слава, онава погубено в нехайството и хладността ни стародавно българско благочестие — ала в укорите си към нас като любеща майка ни и утешава, а в страданията укрепява. И всичко това тя изплита в един прекрасен венец на словословие, молитва и покаяние.

Прославата на светците в богослужението е повече от всичко друго чуден зов на Църквата към помрачените ни от грях души. Сега България не е вече прежната благочестива и святородна земя. Сега срещу Родината ни се върши страшно престъпление — доотнема се отслабналата от многогодишен гнет светлина на българската душа; а светлина на българската душа, светлина на всяка християнска душа е светостта. Прославата на светостта е зов за святост. Не чуждата помощ, а Божията помощ може да спаси България. И тая помощ може да дойде само ако у нас има стремеж, макар и крехък, макар и смешен в очите на модерните хора, но истински и искрен, — към Божиата правда, към святото, което е помръкнало в българската душа, което е прегазено от грохотното наше време, което е същност на **православната** българска душа. Ако всеки един от нас в своята нищожно малка мяра започне да плаче за душата си, оставяйки скитането из пустоцветните пустини на света, от тоя плач ще се роди извор за прослава на родните светци, извор на родолюбие — защото не обича род и Отечество оня, който нехае за покварата на децата си, който нехае за прокажената си душа, който сее страсти и

жъне душевна смърт! Лъжем, че обичаме Родината, ако не обичаме душата на Родината. Няма по-голяма обич към Родината от тая, да желаеш спасението на нейната душа. И няма по-страшна омраза към Родината от тая — да погубваш нейната душа. А тая свидна и страдна душа е твоята и моята душа, душите на нашите деца и родители, на нашите предци и душите на тия, които ще се родят. Истинската обич към тая душа предполага де-нонощна грижа за нея, за откърмянето ѝ с Божието слово, за просветляването ѝ с Божия Дух. Всеки наш грях позори, мори Родината ни. Всеки един от нас е отговорен за съдбата ѝ. Силата на народа е в светлината на душата му. Тая светлина, побираща в себе си непоборимата Божия светлина, ослепява и най-страшните ѝ врагове.

Съсът на тая светлина е светостта. Българските светци са най-чистите души — зеници на българската душа, светлина в мрака ѝ, надежда на безнадеждието ѝ. Да ги прославяме, означава да искаме и ние да засветим като тях. Жаждата за тая светлина да не ни дава покой денем и нощем. Да ги прославяме, ще рече да изповядваме тяхната вяра и тяхната правда. Така ние поставяме основанията на нашия живот върху непоклатимия камък на богоугодната вяра и богоугодния живот. Оттук насетне можем да градим — убедени, че зданието ни ще устои, защото нашето родолюбие не е родено от своекорист, нито от шовинистична гигантомания. То е истинско, защото е осветено от Истината.

В една от беседите си със своите духовни чеда св. Варсануфий Оптински говори за християнските мъченици от първите векове: «В първите векове последо-

вателите на Христа Спасителя се причастявали всеки ден, но и животът, който водели, бил равноангелен — те били готови всяка минута да застанат пред лицето Божие. Никой от християните не бил в безопасност. Често се случвало, че сутринта християнинът се причастявал, а вечерта го залавяли и отвеждали на смърт в Колизея. Поставени в постоянна опасност, християните зорко бдели над духовния си свят и живеели в чистота и святост.»⁴ Тази беседа е произнесена на 12 април 1911 г., само шест години преди «великата» революция на богоборчеството в Русия. Колко са силни простите слова на духоносния старец! Те ни поставят пред собствената ни съвест, понеже времената, в които живеем са не по-малко размирни и тревожни от първохристиянските. Те ни подбуждат към трезво, трепетно отношение към даруваното ни от Бога време. Прославата на новомъчениците в такова време е свиден откуп, «защото Бог не е неправолюбив, та да забрави делото ви и труда на любовта, що показахте към Неговото име, като послужихте и служите на светиите» (Евр. 6:10). Нека нашата хвалебна жертва, «сиреч плода на устните, които прославят името Му» (Евр. 13:15) се услади на нашите верни ходатаи пред Божия престол — българските новомъченици и изповедници.

Духовният Колизей е навсякъде около нас. «Гледайте, колко внимателно трябва да постъпвате: не като неразумни, а като мъдри, като скъпите времето, защото дните са лукави.» (Еф. 5:15-16)

⁴ Беседы старца Варсонофия Оптинского с духовными детьми. Воспоминания духовных детей о старце Варсонофии. — Беседа 12 апреля 1911. М.-Рига, 1995, с. 24.

ИЛЮСТРАЦИИ И ФОТОГРАФИИ,
СВЪРЗАНИ СЪС СЪДЪРЖАНИЕТО
НА КНИГАТА

Християнски пленници. С. Швайгер, 1577 г.

Тържествена процесия при помохамеданчване на християнско дете. С. Швайгер, 1577 г.

Отвеждане на мирно християнско население в робство.

Черкези отвличат
български момичета.
Феликс Каниц.

Башибозушки насилия над мирното християнско население.

Башибозуци.
*I. Schrans, Le Bosphore et
Constantinople. Paris, 1850.*

Исторически места, свързани с мъченичеството на батачани

Възстановка на Богдановата къща, място на първото масово мъченичество на баташките християни, станало на 2.V.1876 г. (виж с. 116–128). Експозиция на Исторически музей — Батак.

Паметник върху Богдановия хълм, издигнат през 1911–1912 г. от Поборническото дружество в Батак за вечна памет на мъчениците. В тези години дружеството издига паметник и в района на Беглишките хармани (виж снимката вдясно).

«Ширнята» — една от позициите на башибозуците през 1876 г. Поглед от хълма край Богдановата къща.

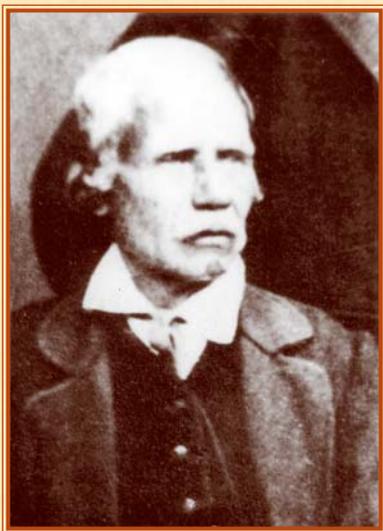
17 май (4 май, ст. ст.) 1922 г. Поклонническо литийно шествие при паметника в м. Вакъфа, района на Беглишките хармани, горния край на Батак (виж с. 129–147). В миналото за възпоменаване на мъчениците всяка година се е извършвало поклонение по всички паметни места в селището, като литийните шествия са тръгвали от горния и долния край на Батак.

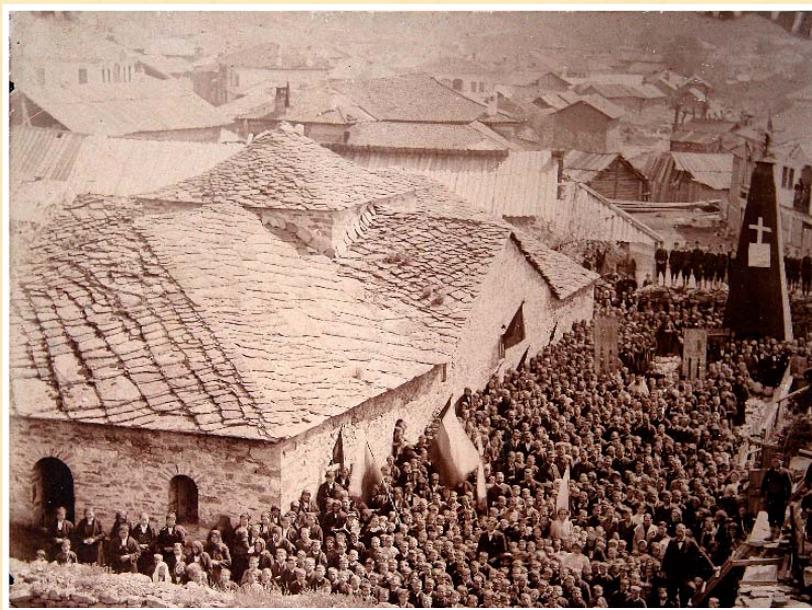
Общ изглед на Батак. Вляво се виждат черквата «Св. Неделя» и училището «Св. св. Кирил и Методий», построено през 1834 г. близо до нея — в духа на възрожденската традиция. *Виж с. 159–163.*

Детайл от същата снимка. Архитектурни елементи от сградата на училището дават основание да се смята, че снимката е направена преди въстанието и разоряването на Батак през 1876 г.

Учителят Димитър Тонджоров,
убит при клането в училището.
Виж с. 160–161.

Ученическо тържество в двора на черквата «Св. Неделя».
Снимка от първите десетилетия на XX век.

Най-ранната снимка на храма «Св. Неделя» след извършеното в него клане и опожаряването му, 1878 г. Фотограф — Д. Кавра.

Част от костите на избитите за вяра и род батачани.

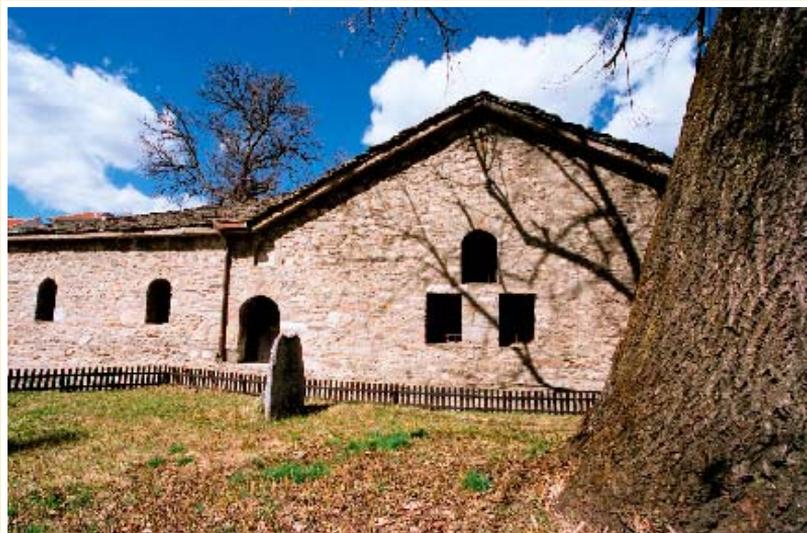
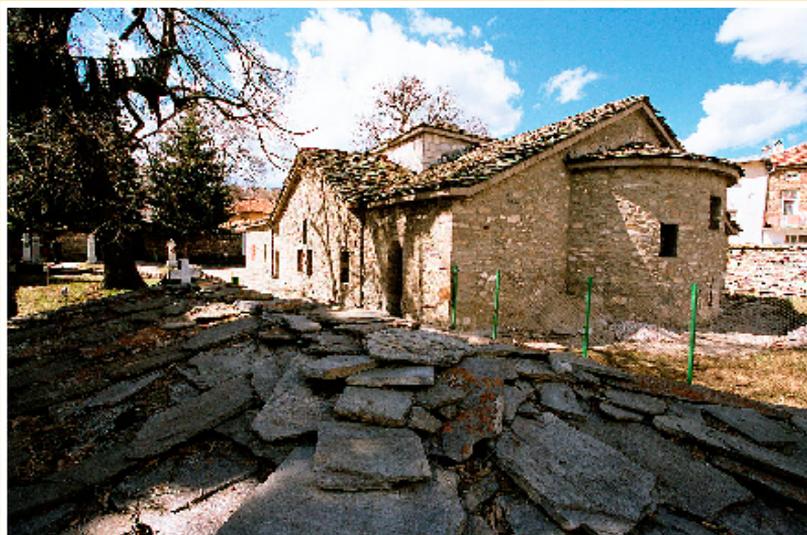

Кости на мъчениците, изнесени пред южния вход на черквата. Вдясно от входа седи Марга Горанова, съпруга на водителя на въстанието в Батак Петър Горанов. Снимка от началото на XX век.

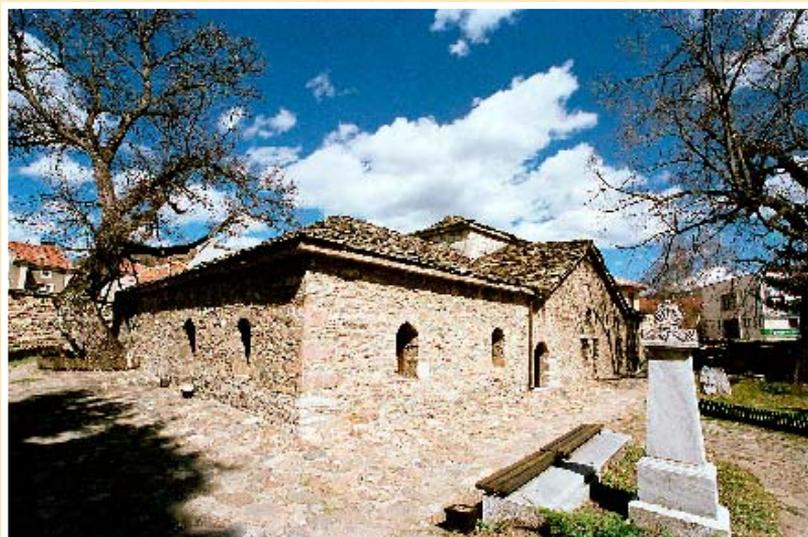
16 май (3 май, ст. ст.) 1925 г. Снимка от южната страна на черквата «Св. Неделя». Виждат се кости на мъчениците, изнесени за годишното възпоменаване на паметта им.

Историческата черква «Св. Неделя» в Батак днес.

Орехът, насаден до западната стена на черквата около времето на нейното построяване — ням свидетел на мъченичеството на баташките християни и на разоряването на селището през съдбовната 1876 г.

Икона на св. великомъченица
Неделя в притвора на черквата.

Надпис над южния вход за из-
граждане на храма. Черквата
заедно с високата каменна огра-
да около нея е била построена
през 1813 г. за седемдесет и пет
денонощия с въодушевеното
участие на цялото население.

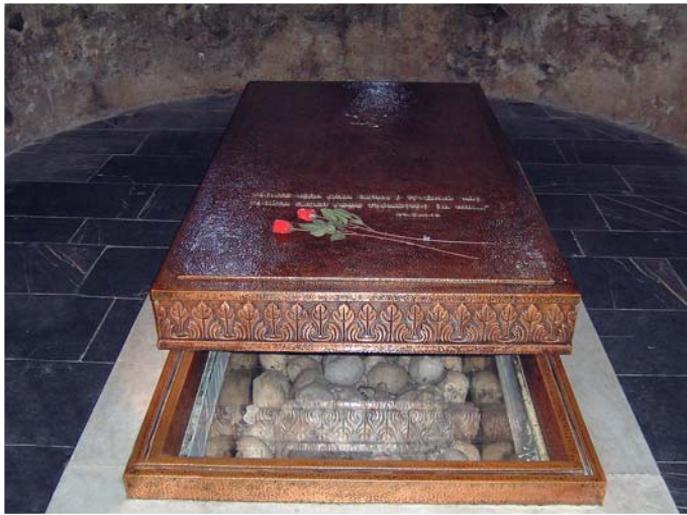

Кладенецът, изкопан от майките в притвора на храма.

Виж с. 173–174.

Съвременен вътрешен изглед на черквата «Св. Неделя».

Костницата на мястото на храмовия престол, в която лежи част от многострадалните кости на баташките новомъченици.

Оцелели фрагменти от стенописите над олтаря.

Южните врати на храма.

Единственият запазен дръвник, върху който са били посичани баташките мъченици. Съхранява се в храма.

По стените на черквата и до днес личат следи от куршуми и кръв.

Петна от кръв върху стената до жертвеника.

Следи от опожаряването на черквата.

«Калето» на черквата, възстановено в първоначалния му вид.

Кръст от двора на черквата, свидетел на мъченическия подвиг на баташките християни. Потъмнял е от палените покъсно свеци, които са били прикрепяни върху него при извършваните годишни възпоменания на 17 май (4 май, ст. ст.).

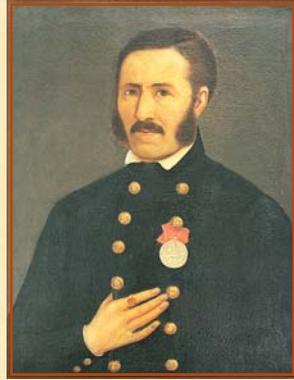
Днес кръстът се пази в музея.

Великомъченик Трендафил Тошев Керелов, зверски убит от башибозуците по време на клането в Батак. *Виж с. 164–167.* Портрет от художника възрожденец Станислав Доспевски.

През 1857 г., когато батачани били изтикани от горските райони, където се намирали чарковете им, Трендафил Керелов, тогава кмет на Батак, за втори път отишъл в Цариград при султан Абдул Меджид и отново успял да защити интересите на селото. На обратния път той се спрял в Татар Пазарджик. Там живеел възрожденският художник

Станислав Доспевски. Кметът на Батак вече бил чувал за него, за майсторството му да «зографисва». Той искал да поръча на художника икона за черквата в Батак. Познанството между двамата впоследствие прераснало в дружба. Още при първата среща Станислав Доспевски останал поразен от Трендафил Керелов — от неговата завладяваща външност, от неговия богат вътрешен мир, изписан на лицето му. Икона дали е била нарисувана, не е известно. Но от това време е останал този забележителен портрет на Трендафил Тошев Керелов, творба на Станислав Доспевски.

Станислав Доспевски
(1823–1877)

Достойна за възпоменание е съдбата и на самия художник. След разоряването на Батак един от синовете на дядо Трендафил, Стефан Керелов, успял да се добере до Татар Пазарджик и почукал на портата на бащиния си приятел, художника Станислав Доспевски. Гостоприемно го въвели в този български дом. Най-напред той бил настанен в гостната, където се намирал нарисуваният от Доспевски портрет на Трендафил Керелов.

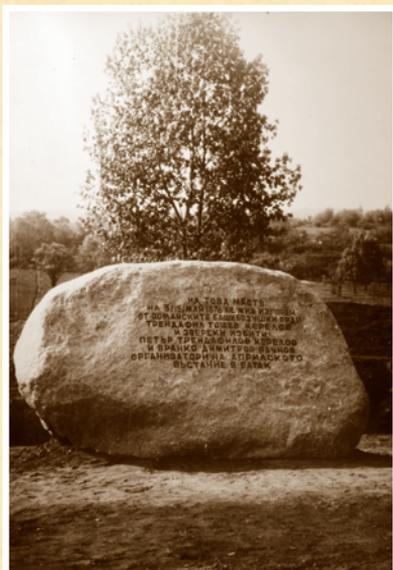
Турската полиция обаче надушила, че в дома на Станислав Доспевски се укрива някакъв комита. Предупреден за това от свои познати турци, Доспевски препраща по верни хора Стефан Керелов в село Ветрен.

Докато бил у тях, Стефан Керелов разказал на Доспевски за зверствата на башибозуците в Батак. Покъртен до дъното на душата си от чутото, големият художник изпраща дописки до чужди вестници, в които описва турските жестокости. Но турската власт не след дълго му отмъщава за това смело свидетелство.

През август 1877 г. Доспевски е арестуван. Най-напред го държат в Пловдив, а сетне го изпращат в Цариградския затвор «Мехтерхане», където на 23 декември 1877 г., болен от тиф, бил отровен от лекуващия го лекар по нареждане на властта.

Така умира този бележит зограф, художник и родолюбец, който със своята доблест свързва името си навеки с великомъченик Трендафил и новомъчениците от Батак.

По: *Трендафил Керелов*. Батак глава не скланя. С., 1966, с. 40-41, 131-132.

Лобното място на мъчениците
Трендафил Керелов, сина му
Петър Керелов и Вранко Паунов.
Виж с. 164–167.

Долу:
Ангел Керелов (1840–1928), син
на великомъченика Трендафил
Баташки, със семейството си.
Фотография от 1889 г.

Ангел Трендафилов Керелов с внуците си.

Петър Горанов със своята съпруга и синовете си. Прав вляво е Ангел Горанов, свидетел и повествовател на кървавите събития в Батак. Фотография от 1907 г. Виж с. 91–94.

Жители на Батак, оцелели при унищожаването на селото.

Вляво: Дядо Георги Джурков, спасил се от кланетата в Батак, живял 120 години.

Вдясно: Султана Тодорова Ганева, майка на Иван Ганев, прототип на детето от стихотворението на Иван Вазов «Възпоминания от Батак». Ушите ѝ са били скъсани от башибозуците при отнемане на обиците.

Тодор поп Нейчев, син на свещеномъчник Нейчо Баташки. След Освобождението сам става свещеник. *Виж с. 52–53.*

Чествуване на 20-годишнината от Априлското въстание в Батак.
Снимка в двора на училището «Св. св. Кирил и Методий», 4 май 1896 г.

Снимка на участници във възпоменаването на 20-годишнината от
Априлското въстание и мъченичеството на батачани, 4 май 1896 г.

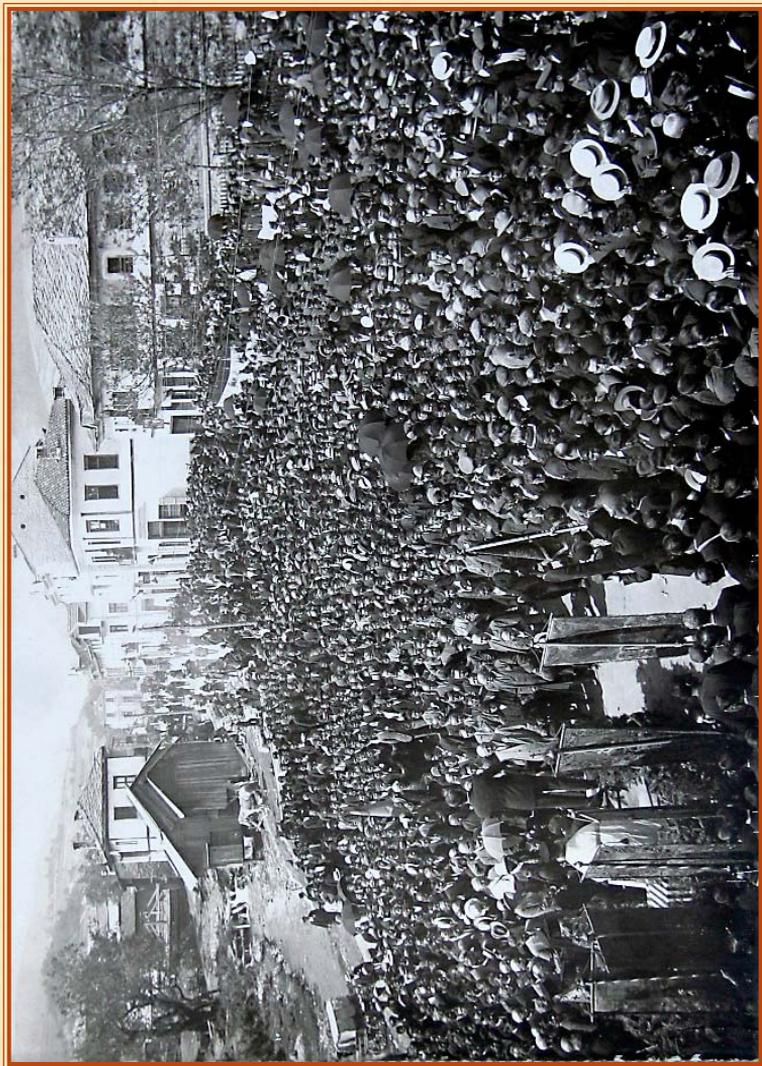

Традиционно празнуване паметта на баташките мъченици.
Пред черквата след заупокойно богослужение, 1906 г.

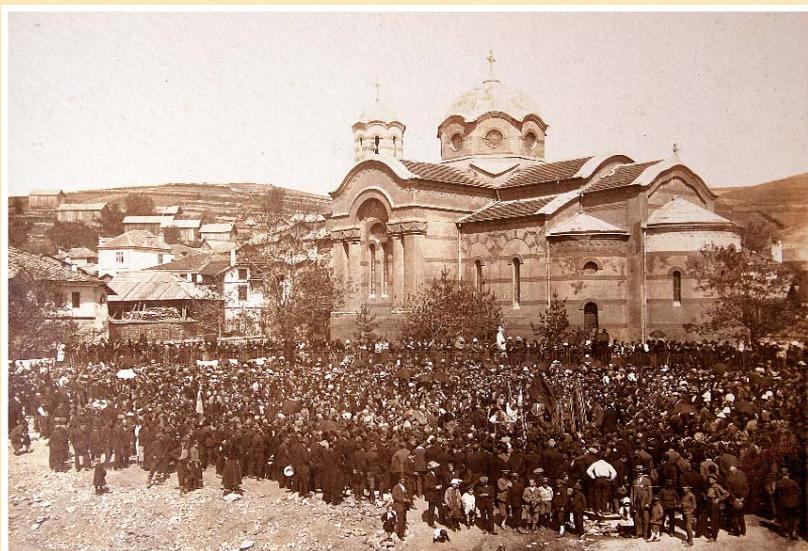

Одошето въ с. Батакъ

Празникът на баташките мъченици, 1911 г.
Поминална трапеза в черковния двор.

Традиционно празнуване паметта на багашките мъченици. 17 май (4 май, ст. ст.) 1922 г.

Тържество в центъра на Батак по случай 50-годишнината от Априлското въстание и мъченичеството на батачани. 17 май (4 май, ст. ст.) 1926 г.

Багашки семейства от края на XIX и началото на XX век.

Баташки семейства от 20-те години на XX век.

Болницата на лейди Странгфорд в Батак.

Лейди Странгфорд е съпруга на лорд Странгфорд — ориенталист и английски дипломат в Цариград от 1845 до 1857 г., който ценял българите заради трудолюбието и добродетелността им. При вестта за кланетата над българското население лейди Странгфорд организира в Англия комитет за подпомагане на пострадалите.

През есента на 1876 г. тя пристига в разорения Батак. Тук устройва безплатна кухня за бедстващите от глад оцелели батачани и построява болница за настаняване на най-нуждаещите се. Благородството и самоотвержеността на знатната англичанка трогват простодушните селяни. Те се трупат около нея, целуват ѝ ръцете в изблик на чувства.

Но скоро след заселването ѝ в Батак там се появяват и протестантски мисионери, които искат да се възползват от разположението на страдалците към тяхната благодетелка. В някои села мисията им поживя известен успех. Но в пострадалите селища, и особено в Батак, протестантската проповед се проваля. На Рождество Христово настанените в болницата на лейди Странгфорд отказват да приемат храна. Всички те, макар изтощени и немощни телом, единодушно заявяват:

— Това, което турците не можаха да ни вземат с ятагана, как сега да го продадем за къшей хляб?...

Така батачани още веднъж на дело засвидетелствували дълбоката си привързаност към православната вяра — привързаност, която вече била запечатана с мъченическата кръв на техните скъпи сродници.

www.tezauriliturgic.ro

© 2006-2015. Петко Т. Хинов

По дирите на българските новомъченици.

Том първи. Баташките новомъченици.

българска, второ (електронно) издание

В балканската история епохата на новомъченичеството започва още през XIV век. Днес проблемът за робството и мъченичеството е отново животрептящ, тъй като българският народ — подобно на слизашия от Иерусалим в Иерихон пътник, пребит от разбойници — лежи пределно изнурен от нравствено разложение, от демографско-обществена криза, от политическа и историческа безизходност.

Четейки за страданията на нашия народ, ведно с многоликата болка у нас се ражда и пораства и друго едно чувство, по-силно и по-целеустремено: любов към небесна България! И тая любов към новомъчениците е предълбок кладенец на дивни утешения: най-първото от тях е — над давещата се в духовен мрак, грях и мерзост наша земна родина, над самите нас сияе нашата небесна България с несметни, огнени

звезди! Любовта към новомъчениците е тая сила — независеща от време и пространство, сила крепка и несъкрусима — която чрез вярата и молитвения устрем съединява душите и сърцата ни с душите и сърцата на прежните православни българи, получили Божието благословение да станат съобщници на древните Христови мъченици. Техните съдби са предмет на изучаване в наченатия с тоя първи том сборник «По дирите на българските новомъченици». Книгата е посветена на житието и страданията на българските новомъченици от Батак, пострадали за православната си християнска вяра през 1876 г.